

Walter Lukan

Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni

*»Gibanje je popolnoma dopustno,
vendar mora biti patriotično, avstrijsko.«¹*

UDK 94(436=163.6)»1914/1918«

Lukan Walter, dr., red. prof. na Oddelku za zgodovino Fil. fak. Univerze v Ljubljani; Kartouschgasse 2/6/10, A-1220 Wien

Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni

Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (137), št. 1–2, str. 91–149, cit. 230

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Ključne besede: Habsburška monarhija, prva svetovna vojna, slovensko nacionalno vprašanje, jugoslovansko vprašanje

Avtor v prispevku obravnava razvoj slovenskega in v tej zvezi tudi jugoslovanskega vprašanja v teku prve svetovne vojne in odnos državnih vrhov habsburške monarhije (cesarja in njegovih vlad) do tega vprašanja. Pri tem opozarja na podlagi novega gradiva in obširne obstoječe literature na nekatere dosedaj še ne ali premalo upoštevane vidike te problematike.

Avtorski izvleček

UDC 94(436=163.6)»1914/1918«

Lukan Walter, Ph.D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, Kartouschgasse 2/6/10, A-1220 Wien

The Hapsburg Monarchy and Slovenes during the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (137), No. 1–2, pp. 91–149, notes 230

Language: Sn. (En., Sn., De.)

Key words: Hapsburg Monarchy, First World War, Slovene national question, Yugoslav question

Examined is the development of the Slovene, and therefore also the Yugoslav, national question during the First World War, and the position of the Emperor and his governments on this subject. Drawing from new material and sources as well as from the extensive existing body of literature the author points out certain aspects that have so far been unknown or insufficiently examined.

Author's Abstract

1. Državni vrh in slovenski narodnopolitični koncepti na predvečer prve svetovne vojne

Za državni vrh v habsburški monarhiji, za cesarja in njegovo cislajtansko vlado, so bili Slovenci na predvečer prve svetovne vojne eno od »narodnih plemen«², ki je lahko izkoristilo kulturne in razvojne možnosti na podlagi 19., narodno enakopravnost zagotavljajočega člena avstrijske ustave: nič več in nič manj.³ Kaj več slovenska politična elita od ostarelega monarha

¹ Cesar Karl ljubljanskemu škofu Antonu B. Jegliču z ozirom na deklaracijsko gibanje ob priliki avdience na Dunaju, dne 28. februarja 1918. Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Jegličeva zapuščina, Jegličev dnevnik [JD], 1. 3. 1918.

² V členu 19 avstrijskega državnega temeljnega zakona z dne 21. 12. 1867 se uporabi pojem »Volksstämme«, ki da so enakopravna. Prim. Edmund Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen (Wien 1911) 426.

³ Za dežele s slovenskim prebivalstvom niso prišli v poštev niti sporazumi, ki jih je vlada sklenila s posameznimi deželami, kot 1905 za Moravsko, 1910 za Bukovino in 1914 za Galicijo, ker nemškonacionalne stranke, ki so imelo

in od ministrskega predsednika grofa Karla Stürgkha tudi ni pričakovala. Od njiju torej ni pričakovala potrebnih državnih reform, ki bi ustrezale takrat že povsem razvitim nacionalnim družbam, pač pa od prestolonaslednika Franca Ferdinanda, v katerega je polagala svoja narodnopolitična upanja. Slovenska politika – in to ne glede na strankarsko pripadnost – je bila že dolgo pred vojno usmerjena v povezovanje z drugimi južnimi Slovani v monarhiji, še posebno s Hrvati. Ta usmeritev, z vsemi različnimi variantami, je postala aksiom slovenske politike, ki se je čutila preslabotna, da bi sama, v izpostavljenem geopolitičnem položaju ter razdeljena na več kronovin, dosegla narodne cilje, za katere se je borila. Da je bilo treba te cilje doseči v civilizacijskem okviru habsburške monarhije, ni bilo vprašljivo, če pustimo ob strani nekatere obstranske politične skupine, ki so imele ali narodnorevolucionarne namene (preporodovci), ali pa so vsaj šilili na rešitve zunaj monarhije (liberalni mladini). Glavno linijo narodnopolitičnih predstav – v okviru trialistično, še bolj pa federalistično preurejene habsburške monarhije naj bi se ustvarilo hrvaško-slovensko državno telo na podlagi hrvaškega državnega prava in nacionalnega principa⁴ – je artikulirala vodilna slovenska politična sila, in to je bila katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS), oz. od leta 1909 na vse slovensko ozemlje Cislajtanije razširjena Vseslovenska ljudska stranka (VLS).⁵ Podoben program, vendar z močnejšim ozirom na Srbe je v bistvu zastopala tudi liberalna Narodnonapredna stranka.⁶ V teku prve svetovne vojne pa je pridobila v tej stranki poleg nekdanjega ljubljanskega župana Ivana Hribarja in njegovega naslednika Ivana Tavčarja na pomenu mlada garda (Gregor Žerjav, Vladimir Ravnihar, Albert Kramer), ki je bila mnogo bolj kritična in distancirana do habsburške monarhije.⁷ Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ki je bila kljub imenu le slovenska stranka, je prav tako zastopala varianto južnoslovanske koncepcije znotraj monarhije, vendar ni bila zastopana ne v državnem in ne v deželnih zborih ter zato ni imela večjega vpliva na glavno linijo slovenske politike.⁸

Že 1911 je bil na iniciativo VLS v državnem zboru ustanovljen Hrvaško-slovenski klub, ki so ga sestavljali poslanci VLS ter hrvaški dalmatinski pravaši, in 20. oktobra 1912 se je na tako imenovanem »Prvem hrvaško-slovenskem saboru v Ljubljani«⁹ VLS – ne oziraje se

važno besedo pri teh sporazumih, Slovincem niso hotele priznati niti statusa političnega naroda.

⁴ Za narodnopolitična stališča Slovencev pred prvo svetovno vojno prim. Andrej Rahten, Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno, v: Prispevki za novejšo zgodovino [PNZ] 39 (1999) 2, 65–74; Vasilij Melik, Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen, v: Mitteleuropa-Konzeptionen in der erste Hälfte des 20. Jahrhunderts [Mitteleuropa-Konzeptionen], ed. Richard G. Plaschka et al. (Wien 1995) 77–80; Janko Pleterski, Trializem pri Slovincih in jugoslovansko zedinjenje, v: Zgodovinski časopis [ZČ] 22 (1968) 169–184; Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992) (Ljubljana 1992); Peter Vodopivec, Od Pohlino ve slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja (Ljubljana 2006), poglavje: Zadnja leta habsburške monarhije; Andrej Rahten, Zaveznitva in delitve, Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918 (Ljubljana 2005) [Rahten, Zaveznitva].

⁵ Važnejša literatura o SLS: Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajske parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji (Celje 2001) [Rahten, SLS]; Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave (Maribor 1977) [Zečević, SLS]; Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (Ljubljana 1928) [Erjavec, Zgodovina].

⁶ Za narodnopolitična stališča slovenskih liberalcev prim. Zvonko Bergant, Idejno-politični značaj slovenskega liberalizma 1891–1921 (Ljubljana 2000); Jurij Perovšek, Idejnopolitični oris Ivana Hribarja, v: Homo sum... Ivan Hribar in njegova Ljubljana (Ljubljana 1997) 9–27.; Zvone Bergant, Ivan Tavčar in narodno vprašanje : od slovenstva k jugoslovanstvu, v: PNZ 42 (2002) 5–19.

⁷ Prim. Mojega življenje pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja, ed. Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak (Ljubljana 1997) [Ravnihar].

⁸ Prim. Franc Rozman, Odnos Jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja [PZDG] 22 (1982), 1–2, 5–17.

⁹ Ta naslov nosi tudi uvodnik v glasilo SLS, v Slovincu, ki poroča o tem shodu (21. oktobra 1912).

Slika 1: Razglednica v počastitev ustanovitve Vseslovenske ljudske stranke s sliko Ivana Šušteršiča (1863–1925), predsednikom VLS. Brez navedbe založbe. (Zasebna zbirka dr. Lukan.)

na dualistično mejo – združila s hrvaško Stranko prava, da bi tako demonstrirala slovensko-hrvaško »nacionalno enotnost«.¹⁰

Jugoslovanska orientacija se je potem v balkanskih vojnah tudi med slovenskim prebivalstvom močnejše zasidrala.¹¹ Ivan Šušteršič¹², vodilni politik VLS, načelnik stranke in kranjski deželni glavar, Janez Evangelist Krek¹³, profesor teologije in državnozborski poslanec ter Anton Korošec¹⁴, duhovnik in predsednik Hrvaško-slovenskega kluba – vplivna avtoriteta v

¹⁰ Prim. poročilo kranjskega deželnega predsednika barona Theodorja Schwarza ministrstvu za notranje zadeve o tem »saboru«, št. 3476 Pol. od 22. 10. 1912. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv [ÖSTA, AVA], MI Präs 10544/1912; glej tudi Janko Pleterski, Zveza Vseslovenske ljudske stranke in hrvatske Stranke prava v letih 1911–1913, v: ZČ 34 (1980) 5–75.

¹¹ Prim. Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost (Maribor 1972); Dušan Biber: Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje med balkanskimi vojami v letih 1912–1913, v: Istorija XX. veka. Zbornik radova I (Beograd 1959) 285–326.

¹² Za Šušteršiča prim. Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma (Ljubljana 1998); Andrej Rahten, Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča, v: ZČ 53 (1999) 195–208 [Rahten, Avstrijakant]; Igor Grdina, Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič, v: ZČ 50 (1996) 369–382; isti, Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno, v: ZČ 53 (1999) 352–356.

¹³ Za Kreka prim. Walter Lukan, Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917), I–II (Wien: dis. 1984) [Lukan, Krek]; isti, Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje, v: PZDG 22 (1982) 25–53 [Lukan, Krek – nac. vprašanje]; isti: Janez Ev. Krek in Jugoslavija, v: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918, ed. Peter Vodopivec (Ljubljana 2000) 68–77. [Lukan, Krek in Jugoslavija].

¹⁴ Za Korošca prim. Feliks J. Bister: »Majestät, es ist zu spät, ...« Anton Korošes und die slowenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918. Wien-Graz-Köln 1995 [Bister, Korošec]; slovenski prevod: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918 (Ljubljana 1992); isti, »Majestät, es ist zu spät!«. Die Slowenen und der Zerfall der Monarchie, v: Staatsgründungen 1918, ed. Wilhelm Brauner, Norbert Leser (Frankfurt a. M.:

stranki je bil tudi ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič¹⁵ – so verjeli ali upali, da bo prestolonaslednik Franc Ferdinand postal tisti odločujoči dejavnik, ki bi lahko podpiral njihove narodnopolitične načrte. Na ustavni, parlamentarni način namreč uresničitve slovenskega trialističnega oz. federalističnega načrta skoraj ni bilo mogoče pričakovati.¹⁶ To je javno izrazil Korošec v svojem govoru v državnem zboru 20. maja 1913, ko je dejal: »Nam, Južnim Slovanom, je preostalo le še eno upanje in to je dinastija. Ta je dovolj močna, da naredi, oprta na še zanesljivo armado, konec dualizmu. Skrajni čas, da se naša monarhija preoblikuje federalistično, da bodo Južni Slovani v nji državnopravno združeni in da na razvalinah dualizma nastane nova, velika, svobodna habsburška monarhija, ki bo vsem narodom dala pravice in varstvo.«¹⁷ Vsakomur je bilo jasno, da je bil z dinastijo mišljen edino in samo Franc Ferdinand, v čigar belvederskem krogu pa ni bilo niti enega od slovenskih vrhunskih politikov.¹⁸ Edino Josip Pogačnik, ki je bil podpredsednik poslanske zbornice, je od politikov SLS imel kot predsednik državnozbornskega obrambnega odbora direktni stik s prestolonaslednikom.¹⁹ Tudi o načrtih o reformi države, ki jih je imel Franc Ferdinand, so bile predstave zelo nejasne.²⁰ »Jaz namerjam velike stvari z Jugoslovani«²¹, naj bi dejal prestolonaslednik, kot je poročal Korošec po vojni. »Kaj je to pomenjalo, tega nismo mogli izvedeti.«²² Kljub temu so politiki VLS verjeli, da je prestolonaslednik namenjal Južim Slovanom v svojih načrtih pomembno vlogo, še posebno Hrvatom, s katerimi so – kot rečeno – hoteli ustvariti narodno enotnost. V pomanjkanju drugih političnih zaveznikov, s katerimi bi lahko realizirali slovenski trialistični (federalistični) koncept, je bil Franc Ferdinand za politike VLS skoraj edina resna realnopolitična perspektiva. Zato so bili tudi pripravljeni sprejeti njegov koncept »Velike Avstrije« v smislu federalističnega centralizma z močno centralno vlado, enotno armado, enotnim gospodarskim prostorom, verjetno z nemščino kot državnim ali vsaj občevelnim jezikom in federalimi enotami, med katerimi naj bi bila po slovenskih predstavah tudi hrvaško-slovenska.²³ Čeprav to ni bilo izrečeno, so s pripravljenostjo sprejeti ta prestolonaslednikov program, o katerem tudi ni bilo jasno ali bo takoj v polnem obsegu uresničen, vsekakor implicirali tudi pripravljenost na omejene ali postopne rešitve njihovega deklariranega narodnopolitičnega koncepta.²⁴

1999) 95–112; Walter Lukan, Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno – kratak oris, v: PNZ 31 (1991) 27–33 [Lukan, Korošec].

¹⁵ Za Jegličovo politično vlogo glej Janko Prunk, Škof Jeglič – politik, v: Kronika (1971) 30–42, 169–177 ter Jegličev simpozij v Rimu (Celje 1991).

¹⁶ Določena avstroslovistična upanja so slovenski politiki (Ivan Hribar, Janez Ev. Krek) imeli od začetka v državnem zboru, ki je bil 1907 izvoljen na podlagi splošne in enake volilne pravice.

¹⁷ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates [Sten. Prot. HA], 21. Session, 143. Sitzung, 7091.

¹⁸ Šušteršič je 1909 skušal priti v stik s Francem Ferdinandom in je prestolonasledniku pismeno posredoval svoj trialistični memorandum. Prim. Ivan Šušteršič, Moj odgovor (Ljubljana 1922) 63–66. Original Šušteršičevega trialističnega memoranduma na žalost še ni odkrit, ali ni več ohranjen. Ohranjeno je le Šušteršičevo spremno besedilo k memorandumu z dne 25. julija 1909 in zahvalno pismo prestolonaslednikove vojaške pisarne z dne 30. julija 1909. ÖSTA, Kriegsarchiv [KA], Militärkanzlei Franz Ferdinand, Nr. E/24/1909.

¹⁹ Prim. Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, v: ZČ 16 (1962) 218–229 [Koroščevo predavanje], citat na str. 220.

²⁰ O spreminjajočih se prestolonaslednikovih načrtih za preosnovo države prim. Georg Franz, Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburgermonarchie (München 1943); Peter Broucek, Reformpläne aus dem Beraterkreis Franz Ferdinand und Kaiser Karls, v: Mitteleuropa-Konzeptionen, 111–121 [Broucek, Reformpläne].

²¹ »Ich habe Grosses vor mit den Jugoslawen.«

²² Koroščevo predavanje 220.

²³ Prim. Andrej Rahten, Federalistični koncepti v politiki habsburške monarhije na Balkanu 1908–1918 (Ljubljana: mag. delo 1998) 75–77 [Rahten, Federalistični koncepti]; Lukan, Krek in Jugoslavija 71–72. Prim. tudi Rahten, Zaveznštva 163.

²⁴ Vprašanje je tudi, če bi politiki VLS narodno avtonomijo v okviru kronovinskih meja sprejeli kot etapno rešitev. Očitno je hotel začeti Franc Ferdinand s tem reformnim korakom, ko bi zasedel prestol. Korošec je pripravljenost na

Slika 2: Slovenska spominska podobica ob priliki umora prestolonaslednika in njegove soproge. Brez navedbe založbe, najbrž Katoliška tiskarna v Ljubljani. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

O načrtih prestolonaslednika, ki se tičejo juga monarhije, se da reči le malo konkretnega. Zagotovo se zdi le, da je hotel nagraditi Hrvate na račun Madžarov. Vprašljivo pa ostaja, če je pri tem mislil tudi na Slovence, kljub nekaterim pričevanjem, ki naj bi dokazovala, da je mislil združiti z Veliko Hrvaško vsaj Kranjsko in Istro.²⁵ V tem smislu je omembe vredno, da je Franc Ferdinand omenjeni ljubljanski »sabor« pozitivno vzel na znanje. V svoji spomenici cesarju 28. oktobra 1912 o razmerah v Hrvaški in Slavoniji, v kateri je zahteval odpoklic kraljevega komisarja Slavka Cuvaja, da bi se tako zavirala odtujitev Hrvatov in južnoslovanska iredenta, je namreč kot dokaz zvestobe cesarju in državi pri masi hrvaškega naroda, navedel tudi »pred kratkim nastalo združitev Hrvatov in avstrijskih Južnih Slovanov na podlagi programa hrvaške Stranke prava in pod vodstvom zelo lojalnega dr. Šušteršiča.«²⁶

Umor Franca Ferdinanda 28. junija 1914 je bil na vsak način šok za vodilne politike VLS. Gavrilo Princip jim je v pravem pomenu besede ustrelil najpomembnejšo realnopolitično opcijo. Kako veliko politično izgubo so potožili, jasno kaže Šušteršičev govor na žalnem shodu SLS 5. julija v Ljubljani: »Franc Ferdinand je bil predstavnik ideje o Veliki Avstriji in

tako etapno rešitev pozneje, v začetku oktobra 1918, vsaj namignil. Prim. njegov govor v državnem zboru 2. oktobra 1918, ki je kasneje v tem prispevku deloma citiran.

²⁵ Rahten, Federalistični koncepti 39–40.

²⁶ ÖSTA, Haus- Hof und Staatsarchiv [HHSTA], Kabinettsakten, Direktionsakten 18/1912, št. 39. Prim. tudi Andrej Rahten, Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje, v: Slovenci v Evropi (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo), ed. Peter Vodopivec (Ljubljana 2002) 48.

je želel zadovoljiti vse svoje narode. Spoznal je velik pomen Južnih Slovanov za obstanek monarhije in jih je zato visoko cenil. Prestolonaslednik je nekemu visokemu hrvatskemu politiku dejal: 'Ko bom cesar, bom Hrvatom zagotovil njihove pravice.' In prav zato, ker je bil Franc Ferdinand največji prijatelj Južnih Slovanov, ki je hotel v svoji državi zadovoljiti slovensko-hrvaški narod, kar bi z drugimi besedami pomenilo smrt velikosrbske propagande, ki živi le od nezadovoljnih Južnih Slovanov, je padel.«²⁷

2. V času vojnega absolutizma – nihanje slovenske politične linije v prvih dveh letih vojne

Pri Slovencih je bila vojna napoved Srbiji vsaj v urbanih okoljih v pričakovanju kratke vojne sprejeta z navdušenjem. Tudi kranjski deželni predsednik Theodor Schwarz je poročal o na splošno pozitivnem odnosu slovenske politike, javnega mnenja in prebivalstva do vojne in mobilizacije. »Vpoklic neaktivnega in črnovojniškega moštva je potekal gladko in pod orožje poklicani so z navdušenjem sledili pozivu Najvišjega poveljnika, prežeti z zavestjo o nujnosti in pravičnosti monarhiji vsiljenega vojaškega posega.«²⁸ Toda ta pozitivna naravnost je že v prvih tednih vojne doživela predvsem med slovensko inteligenco precejšnjo streznitev. Razen uvedbe izrednega stanja zaradi vojne, ki je Slovence med drugim obdarilo z ustavitvijo izhajanja nekaterih časnikov in razpustitvijo njihove centralne kulturne ustanove, Slovenske Matice, so vojaške in civilne oblasti s pomočjo nemškonacionalnih krogov zaprle številne narodno zavedne Slovence.²⁹ Na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem je to doletelo

²⁷ Iz poročila kranjskega deželnega predsednika Schwarza notranjemu ministrstvu o tem žalnem shodu SLS. AVA, MI Präs 7817 od 8. julija 1914. V poročilu v Slovincu o tem shodu pod naslovom »Pod staro slovensko zastavo« (6. julija 1914) se glasi ta izsek iz Šušteršičevega govora: »Pokojni Franc Ferdinand je bil reprezentant velike ideje, velike, vsem narodom pravične Avstrije, on je videl slavo svojega cesarstva, svojega bodočega cesarstva v tem, da ustvari veliko, mogočno Avstrijo, zasnovano na zadovoljnosti vseh narodov. Zlasti pa je pokojni vojvoda vedel dobro ceniti pomen Jugoslovanstva za našo monarhijo. Pokojni nadvojvoda se je popolnoma zavedal, da so hrvaško-slovenske dežele za habsburško-lorensko cesarstvo največjega, naravnost življenskega pomena, in zato je nadvojvoda Franc Ferdinand sklenil, kadar bo dobil moč v roke, zadovoljiti Jugoslovane avstrijske monarhije. Dragi moji! Hrvaški politik na visokem mestu mi je sam pravil par dni potem, ko je imel priliko v Miramaru govoriti s pokojnim prestolonaslednikom, da mu je ta dejal: 'Kadar jaz postanem cesar, dobi hrvaški narod svoje pravice!' Da, dragi moji, in kljub temu je padel kot žrtev hudodelske jugoslovanske roke! Franc Ferdinand je moral pasti, ker je hotel srečne in zadovoljne Jugoslovane. Še več! Ne kljub temu, to je premilo rečeno, zaradi tega je padel, ker je hotel srečne in zadovoljne Jugoslovane v našem cesarstvu. Tako je, dragi moji, zadovoljni Jugoslovani v naši monarhiji, v habsburško-lorenskem cesarstvu, to pomeni smrt za velesrbsko gibanje, za to gibanje, katero živi samo od nezadovoljnosti Jugoslovanov, zato je moral umreti ta plemeniti cesarski princ, ta največji prijatelj Jugoslovanov, ter je moral s svojo krvjo plačati, ker je hotel našo srečo.« V spominskem članku ob prvi obletnici smrti Franca Ferdinanda – 28. junija 1915 – je Slovenec ponovil prestolonaslednik izrek v Miramaru, tokrat v obliki: »Ko bom cesar, dobijo Hrvati svojo pravico.«

²⁸ Poročilo kranjskega deželnega predsednika grofa Heinricha Attemsa 31. julija 1917, št. 9134/1914. AVA, Justizministerium [JM] 26942/1914., KA, Kriegsüberwachungsamt [KÜA] 285/I/1914.

²⁹ Prim. izdajo virov Janka Pleterskega, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije I-II (= Viri 1–2, Ljubljana 1980 [Pleterski, Politično preganjanje]. Glej tudi prispevke Martina Molla, *Erster Weltkrieg und politische Justiz in Österreich-Ungarn. Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark*, v: Zbornik Janka Pleterskega, ed. Oto Luthar, Jurij Perovšek (Ljubljana 2003) 252–283., isti, *Hochverrat und »serbophile Umtriebe«*. Der Kriminalfall Maria-Rast als Beispiel der Verfolgung slowenischer Steirer zu Beginn des Ersten Weltkriegs, v: *Blätter für Heimatkunde* 74 (2000) 39–73; isti, *Vom Mitbürger zum Staatsfeind. Die Behandlung der Kärntner und steirischen Slowenen im Ersten Weltkrieg*, v: *Die Kärntner Volksabstimmung 1920. Leistungen, Defizite, Perspektiven*, ed. Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Meier (Klagenfurt 2002) 275–294. Nedavno je izšla v zbirki »Viri« še publikacija: Filip Čuček, Martin Moll, Duhovniki za rešetkami / Priester hinter Gittern (= Viri 22, Ljubljana 2006). Za ukrepe proti slovenskemu kleru na Koroškem prim. zbirko dokumentov: Peter G. Tropper, *Nationalitätenkonflikt, Kulturkampf, Heimatkrieg. Dokumente zur Situation*

mnoge duhovnike, zaprti pa so bili n.pr. tudi bivši ljubljanski župan Ivan Hribar, poslanec koroških Slovencev Franc Grafenauer in ugledni pisatelj Ivan Cankar. Nad 900 priprtim³⁰ je bilo očitano predvsem srbofilstvo in panslavizem. Eden od vzrokov za ta pavšalna sumničenja in iz tega izhajajoče na slepo izbrano politično zapiranje, je bilo gotovo tudi Srbom prijazno pisanje slovenskega tiska – ne le liberalnega, pač pa tudi katoliškega – med balkanskima vojnoma in tedanje nekritično navdušenje Slovencev za njihove južnoslovanske »brate«, ki so se onstran črno-žoltih mejnikov zmagovito borili proti polmesecu. Vsekakor je bil ta val aretacij ob začetku vojne tako velik, da je vzpodbudil celo notranjega ministra barona Karla von Heinolda, da je v zaupnem spisu svareče zapisal: »Oblasti so v mnogih primerih šle predaleč, ko so že v vsakem pripadniku slovenskega naroda videle politično sumljivega.« Temu se je treba izogniti, »ker se bo sicer pokazal nasprotni učinek in bi lahko kako narodno stranko zaradi nepravilnega in nespretnega ravnanja pripeljal naravnost v nasprotni tabor.«³¹ Proti preganjanju slovenske duhovščine je javno nastopil dunajski kardinal Gustav Piffel, in sicer v pridigi v cerkvi Sv. Štefana na Dunaju, dne 5. oktobra 1914.³²

Vprašati se je treba, kakšne posledice je imel ta val aretacij za patriotizem Slovencev, pri politikih in tudi pri prebivalstvu. Kasneje je Korošec trdil, da so politična preganjanja zapustila »zelo globok vtis« in prizadela slovensko zvestobo do cesarja³³ in celo Stürgkh sam je bil mnenja, kot je decembra 1915 zapisal v pismu šefu vojaške pisarne baronu Arthurju von Bolfrasu, da je uvedba kazenskih postopkov proti Slovincem »žal v nemajhni meri prizadela čustva slovenskega naroda.«³⁴ Kljub temu – in na to kažejo poročila političnih oblasti³⁵ in kasnejša cenzurna poročila³⁶ – neposredni vpliv na slovensko »ljudsko mnenje« najbrž ni bi bil posebno globok. Preganjanja so v zavest slovenskega prebivalstva prodrle šele, ko jih je Jugoslovanski klub na ponovno odprtem zasedanju državnega zbora konca maja 1917 s številnimi interpelacijami spretno propagandistično izkoristil za promocijo svojega narodno-političnega programa. Poudariti je treba, da je do politično motiviranih preganjanj prišlo v prvi vrsti na iniciativo lokalnih ali pokrajinskih vojaških in civilnih organov, velikokrat na osnovi nemškonalacionalnih ovajanj, ne pa na pobudo centralnih oblasti, ki so jih kritizirale. Do javne rehabilitacije ali tudi do materialne odškodnine po krivici zaprtih vendarle ni prišlo, čeprav so to svetovale državne komisije, ki so preiskovale te primere.³⁷

des slowenischen Klerus in Kärnten von 1914 bis 1921 (Klagenfurt 2002).

³⁰ Natančno število aretiranih Slovencev še ni ugotovljeno. Na območju sodišča domobranske divizije v Gradcu, ki je bilo pristojno za slovenska ozemlja, je bilo v času od 27. julija do 1. decembra 1914 aretiranih 910 civilnih oseb, od tega 117 duhovnikov. Obsojenih je bilo 165 oseb, od teh trije duhovniki. Prim. Pleterski, Politično preganjanje I, 33 (Kommissionsbericht FMLt. von Schenk); glej tudi Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918 (Ljubljana 1971) 25–26 [Pleterski, Prva odločitev].

³¹ AVA, MI Prä 11816/1914. Citirano po Janko Pleterski, Die Slowenen, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III: Die Völker der Reiches, ed. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Wien 1980) 834.

³² Prav tam 843–844.

³³ Koroščevo predavanje 221.

³⁴ AVA, MI Prä (MP) 7727/1915. Prim. tudi Christoph Führ, Das K.u.k. Armeekorps und die Innenpolitik in Österreich 1914–1917 (Graz–Wien–Köln 1968) 77 [Führ, AOK].

³⁵ Kot primer glej poročilo kranjskega deželnega predsednika Schwarza 2. maja 1915 (Zl. 2737/Mob) o političnem razpoloženju, v katerem piše: »Die Stimmung der Bevölkerung des Landes Krain ist ruhig und korrekt, die Gesinnung patriotisch und loyal, und es ist nichts vorgefallen, was auf eine subversive, staatsfeindliche Bewegung schliessen liesse. Ebenso wenig kann eine Propaganda zu Gunster der Idee eines südslavischen Staates wahrgenommen werden [...]. Wenn nicht manche Zeichen trügen, ist infolge der jüngsten Kriegsereignisse nicht nur eine Abkühlung der Begeisterung für Serbien eingetreten, sondern auch die Erkenntnis gefestigt worden, dass dem slowenischen Volke bei keiner wie immer gearteten staatlichen Neugestaltung die Erhaltung seiner nationalen Identität so sicher verbürgt ist, wie im Rahmen der österr. Monarchie.« AVA, MI Prä 9243/1915.

³⁶ Prim. v tem prispevku kasneje omenjena cenzurna poročila iz let 1917/18.

³⁷ Prim. Pleterski, Politično preganjanje I, 34–35, 49–50, 74. Friedrich Funder, urednik dunajskega krščansko-socialnega časopisa Reichspost poroča v svojih spominih, da je dobil za objavo od krškega škofa Adama Hefterja na njega na-

Redke dejansko protiaustrijsko usmerjene slovenske politične sile, predvsem so bili to liberalni mladinci, ki so izšli iz radikalnega mladinskega gibanja – tudi njih je zadelo preganjanje na začetku vojne (n.pr. Gregorja Žerjava³⁸ ali Rasta Pustoslemška) – so delovale podtalno in so iskale zveze z južnoslovansko politično emigracijo, ki se je konec aprila 1915 pod vodstvom Hrvata in bivšega državnoborskega poslanca Anteja Trumbića zbrala v Jugoslovanskem odboru s sedežem v Londonu.³⁹ Na iniciativo teh liberalnih mladincov in tržaških liberalnih politikov je sredi aprila 1915 prišlo ob grozečem vstopu Italije v vojno do dveh tajnih sestankov v Trstu, ki so se jih udeležili tudi hrvaški politiki. Iz slovenskih katoliških vrst niso nobenega povabili. Preko tržaškega odvetnika Matka Mandića⁴⁰ so bili ti liberalni politiki v stiku s Trumbićem, ki jim je takrat svetoval, naj se z ustanovitvijo prostovoljskih čet v okviru avstroogrške armade, vendar pod slovanskim in ne avstrijskim imenom⁴¹, zoperstavijo italijanskim aspiracijam po Dalmaciji in Primorski. Na prvem tržaškem sestanku so potem ta nasvet poleg izjave, da je cilj Slovencev in Hrvatov doseči »neodvisnost v zedinjenju vseh treh južnoslovenskih narodov pod srbsko državo«, tudi sprejeli. Po intervenciji ruske diplomacije, ki je za te namere zvedela in ki za hrvaško-slovenske skrbi ni imela kaj dosti razumevanja, ker je hotela pridobiti Italijo za antanto, so pa načrt prostovoljnih čet na drugem tržaškem sestanku zopet opustili. Pač pa je bil poleg Hrvata Dinka Trinajstića poslan v emigracijo tudi slovenski primorski državnoborski poslanec Gustav Gregorin.⁴² Skupaj z liberalnim pisateljem in pravnikom Bogumilom Vošnjakom, ki je že v februarju 1915 emigriral, in z etnografom Nikom Zupaničem, ki je že pred vojno deloval v Beogradu, je Gregorin potem zastopal slovenske interese v Jugoslovanskem odboru. O ciljih Jugoslovanskega odbora – razbitje habsburške monarhije in združitev vseh Jugoslovancov – pa je bila slovenska javnost preko časopisnih poročil kar dobro obveščena.⁴³

Na začetku vojne je glavni smeri slovenske politike, ki jo je poosebljala VLS, manjkala prava orientacija. Pri tem je igralo bistveno vlogo vprašanje trajanja vojne in njenega negotovega izida. Grozeči vstop Italije v vojno na strani antante in s tem povezane italijanske aspiracije po slovenskem in hrvaškem etničnem ozemlju so končno pripeljale do ponovnega aktiviranja

slovljeno pismo nadvojvode Eugena, komandanta Jugozahodne fronte, v katerem ta obžaluje, da je prišlo tudi do priprtja nedolžnih duhovnikov. Funder je hotel spraviti od škofa sprejeti tekst skozi cenzuro in ga je »skril« v drobno tiskanem cerkvenem delu časopisa. Cenzura ga je kljub temu opazila in objavo – »publicistično rešitev časti« duhovnikov – preprečila. Friedrich Funder, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik (Wien 1952) 566 [Funder, Vom Gestern ins Heute].

³⁸ Žerjav je bil kasneje vplivni tajnik Jugoslovanskega kluba v državnem zboru.

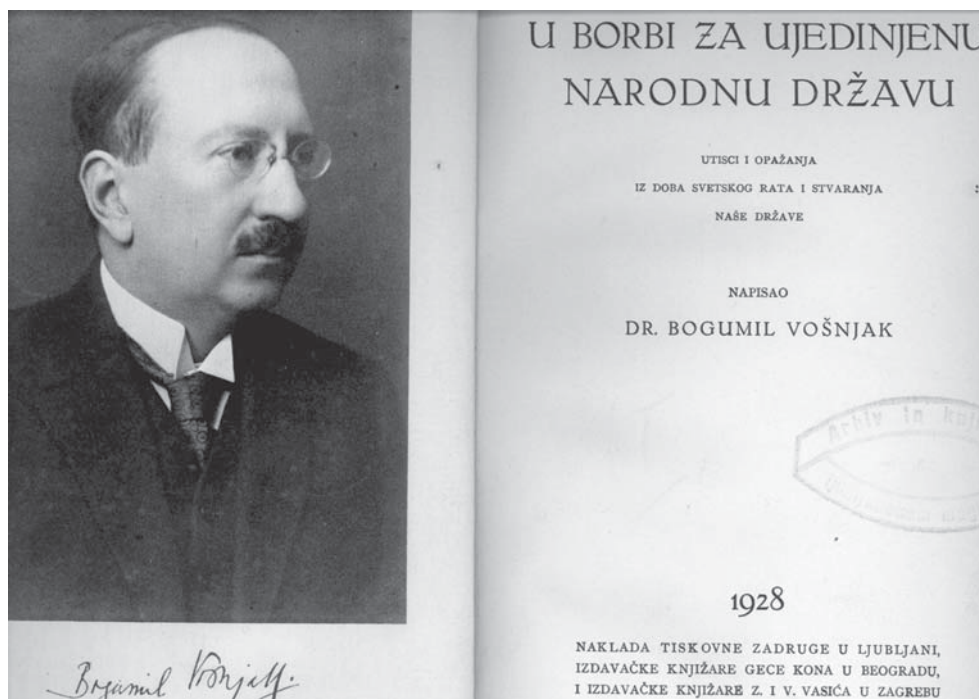
³⁹ Za Jugoslovanski odbor v Londonu prim. Milada Paulová, Jugoslavenski odbor (Zagreb 1966); Jugoslavenski odbor u Londonu. U povodu 50–godišnjice osnivanja (Zagreb 1966); Dragovan Šepić, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918 (Zagreb 1970) [Šepić, Italija – jug. pitanje]. Avstrijski vojaški in politični uradi so zelo pozorno spremljali dejavnost južnoslovenske politične emigracije. Obsežno arhivsko gradivo v HHSTA (Politisches Archiv I – gradivo Ministrstva za zunanje zadeve) in v KA (v različnih fondih) pa doslej še ni bilo sistematično obdelano.

⁴⁰ Avstrijskim oblastem je bil Mandić zaradi svojih potovanj v Italijo (k Trumbiću) sicer sumljiv, vendar mu niso mogli ničesar dokazati. Prim. KA, KŮA, 20470/1915.

⁴¹ Dejansko so bili ustanovljeni, in sicer s podporo SLS, Prostovoljni kranjski strelci [Freiwillige Krainer Schützen]. Šušteršič je za te enote hotel slovenski komandni jezik in slovensko (kranjsko) zastavo, zaradi česar ga je poveljstvo Jugovzhodne fronte imenovalo »kranjski Pišudski«. Organizacijo teh strelcev je nato – brez slovenščine kot poveljujočega jezika – prevzel Josip Pogačnik, s katerim so bile vojaške oblasti zelo zadovoljne. Pleterski, Šušteršič 332–333.

⁴² Pleterski, Prva odločitev 33–48 (citat na str.44); Šepić, Italija – jug. pitanje 27–28, 45–48; isti, Slovenci in jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu, v: ZČ 23 (1989) 3–4, 257–273, tu 261.

⁴³ Prim. n.pr. članka »Jugoslovanski« romarji po Evropi (Slovenec, 19. junij 1915) in Jugoslovanski odbor v Londonu (Slovenec, 4. avgust 1915), v katerih so bila stremljenja emigrantov seveda obsojena in obenem se je poudarjala neomajna zvestoba Slovencev habsburški monarhiji. Vendar pa je bila s tem slovenska javnost od vsega začetka seznanjena s cilji in personalno sestavo Jugoslovanskega odbora, in to je bil gotovo tudi eden od namenov objave takšnih poročil.

Slika 3: Spomini Bogumila Vošnjaka (1882–1959). Naslovna stran knjige s sliko avtorja.

nacionalnih političnih stremeljenj, ki jih je VLS zastopala že pred vojno. Na iniciativo krškega škofa Antona Mahničja je 6. marca 1915 prišlo do tajnega sestanka vplivnih hrvaških in slovenskih katoliških politikov, ki sta se ga udeležila tudi Krek in Korošec. Na tem sestanku so sprejeli spomenico papežu, v kateri so ga prosili, da bi na morebitnem »evropskem kongresu« zastopal hrvaško stvar, in sicer v tem smislu, da bi bila v primeru nadaljnjega obstoja Avstrije hrvaška in slovenska ozemlja združena in da bi ju z Avstrijo in Ogrsko povezovala samo personalna unija, če pa bi Avstrija razpadla, naj bi Hrvati in Slovenci osnovali lastno kraljevino in v dogovoru z velesilami izvolili vladarja. Samo pod Srbijo naj ne bi hoteli priti. Spomenico sta konec marca podpisala tudi Šušteršič in knezoškof Jeglič in so jo dejansko izročili papežu Benediktu XV, ki je tudi obljubil, da se bo zavzel za hrvaško stvar, če ga bodo pripustili k mirovni konferenci.⁴⁴ Avstrijske oblasti za to akcijo niso zvedele.

Vstop Italije v vojno 23. maja 1915 je že brez tega težavni narodnopolitični položaj Slovencev še zaostрил. Slovensko ozemlje je postalo zdaj del frontnega zaledja⁴⁵ in je vojaško spadalo pod poveljstvo Jugozahodne fronte (poveljnik nadvojvoda Eugen) s sedežem v Mariboru.⁴⁶ Na slovensko-avstrijsko razmerje pa je vstop Italije vplival še na poseben način. Cesarska in kraljeva armada, ki se je borila na soški fronti, je postala zdaj za Slovence v večji meri »naša armada« in je veljala za zaščitnico slovenskega ozemlja. Za slovensko politično vodstvo, za

⁴⁴ Lukan, Krek I, 193–194; prim. tudi Pleterski, Prva odločitev 51–55. Prim. še Tomislav Mrkonjić, Hrvatski katolički pokret i »Riječka spomenica« iz travnja 1915, (latinski koncept), v: Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001 (Zagreb 2002) 437–456.

⁴⁵ Območje »Armee im Felde«.

⁴⁶ Komandant je bil pooblaščen izdajati odredbe in ukaze v delokrogu deželnega predsednika.

Slika 4: »Kri so prelivali, Lahe pobijali ...« Slovenska propagandna razglednica. Iz zbirke »Vojska v slikah« (števil. 94, 1915); narisal Maksim Gaspari, založba »Ilustr. Glasnika«. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

slovensko prebivalstvo in za slovenske vojake je vojna z Italijo veljala za pravično vojno proti sovražniku, ki je zakrivil izdajo in ki zasleduje ekspanzionistične cilje tiče se tudi slovenskega ozemlja.⁴⁷ Tako je Šušteršič kot kranjski deželni glavar pozival na boj proti »verolomnim Lahom, našim dednim sovražnikom«⁴⁸ in Korošec je zavrnitev italijanskih aspiracij – »roke proč od naše zemlje« – povezoval z narodnopolitično ugotovitvijo, da hočejo Slovenci in Hrvati biti tesno združeni in ostati v okviru habsburške monarhije.⁴⁹ Krogi, ki so simpatizirali z antanto, kot že omenjeni slovenski liberalni mladini, pa so bili politično ohromljeni, saj je z Londonskim paktom 26. aprila 1915 postal eden od vojnih ciljev antante tudi priključitev slovenskega ozemlja Italiji.⁵⁰

⁴⁷ Marta Verginella, *Der Erste Weltkrieg und die Slowenen*, v: *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region*, ed. Andreas Moritsch (Klagenfurt–Ljubljana–Wien 2001) 418. K odnosu Slovencev do Italijanov v prvi svetovni vojni in k stereotipni podobi o »verolomnem Lahu« prim. Rok Stergar, »Lahu niti pedi naše zemlje«. Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915, v: *Kronika* 44 (1996) 1, 69–73; isti, *Slovenci in Italijani v času prve svetovne vojne*, v: *Velika vojna in Slovenci* [Velika vojna in Slovenci], ed. Peter Vodopivec, Katja Kleindienst (Ljubljana 2005) 148–156.

⁴⁸ Iz Šušteršičeve okrožnice vsem občinam na Kranjskem, dne 4. junija 1915. Slovenec, 8. junija 1915.

⁴⁹ Uvodnik v *Slovincu* 22. maja 1915: Roke proč od naše zemlje!, poslan iz Maribora, podpisan z Dr. K. (= Korošec).

⁵⁰ K različnim aspektom Londonskega pakta, s posebnim ozirom na Slovence prim. Uroš Lipušček, *Slovenci in Londonski pakt*, v: *Velika vojna in Slovenci* 68–61; Dušan Kernmavner, *Ko je pretilo razkosanje Slovenije*. Ob petdesetletnici londonskega pakta, v: *Sodobnost* (1965) 315–328; Dragovan Šepić, *Slovenci in tajni londonski pakt*,

Tudi avstrijski ministrski predsednik grof Stürgkh je hotel dodati svoje k spodbujanju Slovencev in Hrvatov proti njihovim narodnim nasprotnikom Italijanom, ko je ob vstopu Italije v vojno skušal z amnestijo za politične zločine, zagrešene od začetka vojne dalje, omiliti največje ostrine vojaškega sodstva v južnoslovanskih predelih Cislajtanijske.⁵¹ Vojnemu ministru Alexandru vitezu von Krobotinu, ki ga je že novembra 1914 opozarjal na številna prenatrjena zapiranja na slovenskem in hrvaškem območju, je 31. maja 1915 poslal »Predlog za amnestijo in razveljavitev zapornih kazni za takoimenovane politične delikte⁵² za osebe južnoslovanske narodnosti v kronovinah Dalmaciji, Primorju, Kranjski, Koroški in Štajerski«. Krobotin pa je po posvetu z Vrhovnem armadnim poveljstvom in s poveljstvom Jugozahodne fronte, ki sta odločno nasprotovala amnestiji, prosil Stürgkha, naj zadevo opusti. Zlasti je prevzel argumente poveljstva Jugovzhodne fronte in menil, »da se pri lojalnem delu južnoslovanskega prebivalstva njihovo patriotsko zadržanje s takšnim popuščanjem hudodelcem ne bi okrepilo in nelojalnega dela se s tem ne bi dalo preobrniti.«⁵³ V noti izrazito nemškonacionalno usmerjenega poveljstva Jugozahodne fronte (to velja tako za komandanta nadvojvodo Eugena, kot tudi za načelnika njegovega štaba generala Alfreda Kraußa)⁵⁴, v kateri je bila amnestija odklonjena, je bilo tudi rečeno, »da je bil in da je večji del Slovencev, in sicer podeželsko prebivalstvo, nedvomno vedno lojalen in da se je tudi v vojni proti Slovanom izkazal za hrabrega in zanesljivega,⁵⁵ dejstvo pa je tudi, da je manjšina Slovencev, in sicer ravno inteligenca, zagotovo vseslovansko in monarhiji sovražno naravnana, pri čemer je treba opozoriti prav na prejšnjega ljubljanskega župana Hribarja kot enega od voditeljev inteligence.«⁵⁶ K temu tipično nemškonacionalnemu stereotipu – pridno slovensko kmečko ljudstvo, hudobna slovenska inteligenca – je zavzel Stürgkh, ki v vprašanju amnestije kljub podpori zunanjega ministra in ogrskega ministrskega predsednika ni mogel prodreti, v odgovoru Krobotinu v zelo ostrem tonu stališče. Kritiziral je to »eksemplificiranje« kot »težnjo po napačnem posploševanju posameznega primera, ki je v ocenjevanju nacionalnih razmer v različnih delih cesarstva s strani vojaških dejavnikov zakrivila že velike napake in utegne ob konsekvantni uporabi znatno škodovati, ker grozi

v: Primorski dnevnik (1965), šte. 23; Milan Marjanović, Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917. (Zagreb 1960); Mario Toscano, Il Patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano 1914–1915 (Bologna 1934); Ferdo Šišić, Predvratna politika Italije i postanak Londonskog pakta (1870–1915) (Split 1933).

⁵¹ Prim. Führ, AOK 75–77.

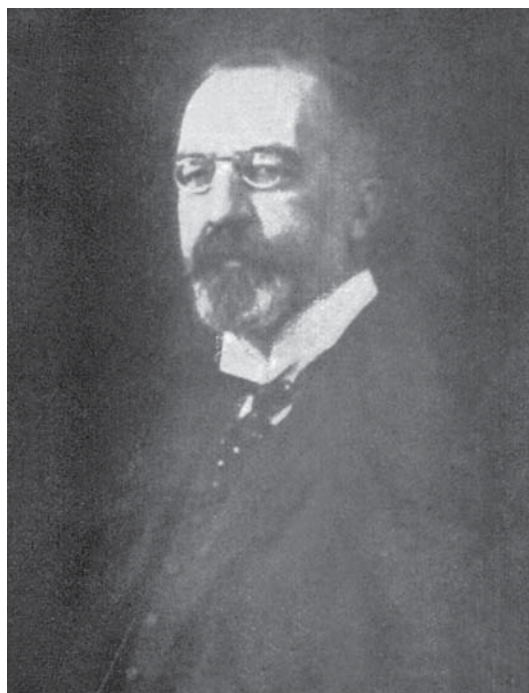
⁵² Tu gre predvsem za paragrafe 58–62 kazenskega zakona: veleizdaja, 64: razžaljenje članov cesarske hiše, 65: kaljenje javnega miru, 69: razžaljenje cesarja.

⁵³ KA, AOK, Op. Nr. 13875/1915.

⁵⁴ K temu glej Gerd Pircher, Militär, Verwaltung und Politik in Tirol im Ersten Weltkrieg (Innsbruck 1995), zlasti tretje poglavje: Maßnahmen zur Bekämpfung des Irredentismus.

⁵⁵ Zanesljivost slovenskih vojakov v vojni se je od strani avstrijskih vojaških vrhov – drugače kot za Čeha – v glavnem pozitivno ocenila. Isto velja za patriotsko držo slovenskih vojnih ujetnikov v Rusiji in Italiji, od katerih je le neznaten del šel med takoimenovane dobrovoljce. K vprašanju zanesljivosti slovenskih vojakov prim. KA, B/762:1 – Nachlaß DDr. Robert Novak, manuscript: Die Klammer des Reichs. Das Verhalten der elf Nationalitäten in der k. u. k. Wehrmacht 1914–1918, str. 634–645: Slowenen. Prim. Tudi izvrstno diplomsko nal. Miha Sluga, »Kot Triglav nikdar ne umahne, Slovencu vdanost ne vsahne.« Slovenski vojaki med prvo svetovno vojno – lojalnost in dojemanje vojne v njihovih avtobiografskih zapiskih (Ljubljana 2007). K vprašanju patriotske slovenske vojne ujetnikov glej še Walter, Lukan, Die politische Meinung der slowenischen Bevölkerung 1917/18 im Spiegel der Zensurberichte des Gemeinsamen Zentralnachweisbureaus für Kriegsgefangene in Wien (mit besonderer Berücksichtigung des Verfassers der Berichte – Milan Hodža), v: Nationalismus, společnost a kultura ve Střední Evropě 19. a 20. století / Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jiří Kořálka zum 75. Geburtstag, ed. Jiří Pokorný, Luboš Velek, Alice Velková (Praha 2007) 217–283 [Lukan, Die politische Meinung der slowenischen Bevölkerung 1917/18]; Ernest Turk, Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski med prvo svetovno vojno, 1914–1918 (Ljubljana 1978).

⁵⁶ KA, Militärkanzlei Seiner Majestät [MKSM] 28–4/5 ex 1915: Note des Kdos der SW-Front vom 21. 7. 1915, K. Nr. 8600/107.

Slika 5: Karl grof Stürgkh (1859–1916), 1911–1916 avstrijski ministrski predsednik, ki je postal žrtev političnega umora. Zaradi avtoritarnega vladanja brez parlamenta ga je ustrelil 21. oktobra 1916 Friedrich Adler, sin socialdemokratskega voditelja Viktorja Adlerja. Iz knjige *Illustrierte Kriegs-Chronik 1914–1918* (Wien s.a.) 119.

državi odtujiti širše kroge prebivalstva.« Krauß je ta razdražen Stürgkhov odgovor pripisal vplivu vodje državnopravnega oddelka v predsedstvu ministrskega sveta, Slovenca Ivana Žolgerja.⁵⁷

V tem času so bili izgledi za slovensko politiko vse prej kot rožnati. Za povrh je iniciativo vodilne sile SLS/VLS oviral vse bolj zaostren notranji strankarski konflikt med Krekom in Šušteršičem, ki so ga avstrijske politične oblasti pozorno spremljale.⁵⁸ Konflikt je temeljil na različnih socialnih in gospodarskih osnovah posameznik skupin v stranki, na kritiki avtokratskega načina vodenja stranke s strani načelnika Šušteršiča, ki naj bi bil vrh tega kot deželni glavar tudi zaupnik vlade in cesarja, kar se ne bi dobro ujemalo z funkcijo načelnika stranke, in tudi na osebnih nesoglasjih, ne pa toliko – vsaj v začetni fazi ne – na narodnopolitičnih diferencah.⁵⁹ Nepričakovano se je potem vendarle pokazala možnost za politično aktivnost SLS, in sicer v smeri, ki je bila pred vojno povezana z velikoavstrijskim konceptom Franca Ferdinanda.

⁵⁷ Alfred Krauß, *Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg* (München 1920) 78.

⁵⁸ Prim. več poročil kranjskega deželnega predsednika notranjemu ministrstvu pod naslovi »Spaltung der SLS« ali podobno: Zl. 1765 Präs. z dne 2. 8. 1916 (Arhiv Republike Slovenije [ARS], MI Präs. 17985/1916); Zl. 2864/Präs. z dne 7. 12. 1916 (AVA, MI Präs. 28405/1916, 1210/1917); Zl. 135/Präs. z dne 23. 1. 1917 (AVA, MI Präs. 1534/1917).

⁵⁹ Razkol v SLS je podrobneje predstavljen v delih Pleterskega, *Prva odločitev za Jugoslavijo in Šušteršič*. O vprašanju narodnopolitičnih diferenc kot vzrokov za razkol glej tudi Lukan, *Krek – nac. vprašanje* 47 in Lukan, *Krek I*, 205.

Vrhovno armadno poveljstvo (AOK)⁶⁰ je v ne neutemeljenem strahu, da bi po vstopu Italije v vojno italijanski armadi uspelo prodreti v ljubljansko kotlino, junija 1915 začela takoimenovano »Akcijsko Kranjska in Primorska«⁶¹, ki naj bi v primeru italijanske invazije organizirala slovenski odpor. Zato je hotelo armadno vodstvo najprej ugotoviti razpoloženje prebivalstva in politične razmere na tem območju. Vodja akcije je postal obveščevalni oficir, stotnik Viktor Andrejka, narodno zaveden, pa tudi skozinskožrno-žolti Slovenec,⁶² ki mu je pripadla naloga, navezati v ta namen zaupne stike z vodilnimi slovenskimi politikami in rezultate pogovorov predložiti obveščevalni službi Vrhovnega armadnega poveljstva.⁶³ Politiki SLS so – v začetni fazi so to bili poleg tržaškega škofa Andreja Karlina predvsem Josip Pogačnik, Krek in Evgen Jarc, kasneje je prišel zraven tudi Šušteršič – izkoristili to priložnost in so preko rojaka Andrejke armadnemu vodstvu in s tem tudi šefu generalštaba Franzu Conradu von Hötzendorfu podčrtali po eni strani pomen slovenskega naroda kot lojalnega in zanesljivega okopa proti Italiji in na drugi strani kar tudi predstavili narodnopolitične cilje SLS.⁶⁴ Veljaki SLS so že pred vojno gojili določena upanja v armado kot edinem pomembnem antidualističnem faktorju v državi. Zato so tudi 1912 glasovali za novi obrambni in domobranski zakon⁶⁵ ter iskali stik z visokimi vojaškimi krogi, ki naj bi edini razumeli pomen južnoslovenskega vprašanja, kot je poudaril v delegacijah maja 1914 Krek.⁶⁶ Poleg tega so politiki SLS v Conradu upravičeno videli enega najbolj vplivnih zagovornikov velikoavstrijske ideje v smislu državnoreformnih načrtov Franca Ferdinanda in še posebej tudi trialistične ideje.⁶⁷ Slovenski politiki so torej izrabili priložnost obrniti se na tistega dejavnika v državi, od katerega so pričakovali še najprej razumevanje za njihove narodnopolitične cilje. V bistvu ni presenetljivo, da so bili ti Vrhovnemu armadnemu poveljstvu posredovani cilji prilagojeni realnopolitičnim možnostim. Politiki SLS so namreč – vpoštevši pomladanske zmage na vzhodni fronti, ki so obljubljale za monarhijo uspešen konec vojne – pripravljeni zreducirati svoj pred vojno deklarirani trialistični program na etapne rešitve, le da bi prišli prej ali slej do zaželenega hrvaško-slovenskega povezovanja. Najprej naj bi nastala avtonomna Velika Slovenija, ki naj bi po možnosti obsegala tudi Furlane in naj bi bila tako »močna mejna straža proti Italiji.« Če bi dualizem še nadalje obstajal, naj bi se posledično ustanovilo ilirsko namestništvo s sedežem v Ljubljani, ki bi moralo obsegati vse slovenske predele in Dalmacijo. Po padcu dualizma, česar pa ni bilo mogoče pričakovati za življenja Franca Jožefa, naj bi končno prišlo do združitve vseh južnoslovenskih dežel v okviru monarhije, morda tudi do priključitve Srbije in Črne gore, pri čemer naj bi »hrvaško-slovenski blok«, ki bi ga sestavljale SLS, frankovci⁶⁸, Stranka prava v Dalmaciji in Stadlerjeva stranka v Bosni,⁶⁹ povsem izničil srbski vpliv. Predvsem pa bi se moralo stremeti po odpravi dualizma, ki zavira sleherni napredek, in sicer v prid »centralnega federalizma« z nemščino kot državnim

⁶⁰ Armeeoberkommando.

⁶¹ Aktion Krain und Küstenland.

⁶² Viktor Andrejka pl. Livnograjski je bil sin znanega pisca mohorjanske knjige o slovenskih fantih v Bosni in Hercegovini leta 1878, in brat Rudolfa Andrejke, visokega uradnika v avstrijskem notranjem ministrstvu.

⁶³ Nachrichtenabteilung des AOK; važen oddelek tega vojaškega urada pa je bil Evidenzbureau.

⁶⁴ KA, AOK, Nabt. K 17728/1915, Evb 15302/1915. Opis celotne akcije v Lukan, Krek I, 194–204. Prim. tudi Pleterski, Šušteršič 336–343.

⁶⁵ Lukan, Korošec 29.

⁶⁶ Rahten, SLS 137–138; prim. tudi Rok Stergar, Fragen des Militärwesens in der slowenischen Politik 1867–1914, v: Österreichische Osthefte 46 (2004) 417–421. – Krek je takrat v delegacijah navezal tudi stike z generalom Arthurjem Arz von Straußenburgom, poznejšim šefom generalnega štaba (Conradov naslednik). Prim. Ivan Dolenc, Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku, v: Čas 20 (1925/26) 137–179, tu 169 [Dolenc, Razvoj].

⁶⁷ Koroščevo predavanje 219.

⁶⁸ Gre za Čisto stranko prava, ki se je odcepila od hrvaške Stranke prava, in s katero sta bila v stiku tako Šušteršič kot tudi Krek.

⁶⁹ Mišljena je Hrvatska katoliška udruga vrhbosenskega knezoškofa Josipa Stadlerja.

Slika 6: Franz Conrad von Hötzendorf (1852–1925), šef generalštaba. Propagandna razglednica iz serije »Naši vojskovodje«. Poslana junija 1915, brez navedbe založbe. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

jezikom⁷⁰ in z močno »centralno vlado«, ki bi obsegala vojsko, ljudsko predstavništvo, gospodarstvo in carino, zunanjo politiko, enotno civilno pravo in skupne prometne ustanove.

Ta, rečemo lahko, odmev na tista politična upanja Slovencev, ki so jih prej imeli v Franca Ferdinanda in ki se zrcali tudi še v diskusijah na sejah Hrvaško-slovenskega kluba 28. oktobra in 16. decembra 1915,⁷¹ je obveščevalna služba Vrhovnega armadnega poveljstva na podlagi Andrejkinega poizvedovanja predložila v posebnem poročilu Conradu, ki je vsebino očitno vzel z naklonjenostjo na znanje. Poskrbel je namreč za to, da se je to poročilo, ki je dobilo ime »Zadržanje Slovencev v vojni« v strnjeni obliki (politične predstave Slovencev je obdržal

⁷⁰ S tem se ujema tudi pričevanje Friedrich Funderja, urednika dunajskega časopisa Reichspost, ki naj bi Korošcu po avstrijski zmagi na vzhodni fronti (maja 1915 pri Gorlicah/Tarnow) dejal: »Wenn die Regierung und die deutschen Parteien den Slowenen die nationale Schulautonomie in ihrem geschlossenen Sprachgebiet gewähren, so ist meine Partei bereit, die deutsche Staatssprache zu konzederieren.« [»Ako da vlada in nemške stranke Slovincem narodno šolsko avtonomijo v njihovem zaokroženem jezikovnem ozemlju, je moja stranka pripravljena priznati nemški državni jezik.«] Friedrich Funder, Vom Gestern ins Heute 529.

⁷¹ Na zasedanju Hrvaško-slovenskega kluba 28. oktobra 1915 se je Krek v zvezi s predstojecimi nagodbenimi pogajanjmi z Ogrsko izrekel za enoten gospodarski prostor in za popolno enotnost armade (velikoavstrijska koncepcija), na zasedanju 16. decembra pa je izrazil svoja upanja v armado: »Pozitivno bi se nekaj moglo izvesti, če bi vojaški krogi ali del teh krogov bili za [hrvaško-slovensko] zedinjenje [...]«. Pleterski, Prva odločitev, str. 59–67, citat na str. 65.

Slika 7: Nadvojvoda Evgen (1863–1954), general konjenice in komandant Jugozahodne fronte. Iz knjige *Illustrierte Kriegs-Chronik* 36.

Conrad zase) pod svojim imenom in s zelo pozitivno sodbo o Slovencih poslalo na merodajna politična in vojaška mesta v državi.⁷² Od strani Vrhovenga Armadnega vodstva so bili predvideni tudi ukrepi v podporo Slovincem⁷³ in za čas po vojni je vodstvo svetovalo »protežiranje slovenskih političnih načrtov kot protiutež proti Madžarom, z namenom, da bi se ustanovila federativna država«, mislilo pa je tudi na »vzpostavitev neke vrste slovenske vojne krajine, ki bi vključevala tudi Furlane«, in celo na ustanovitev univerze v Ljubljani.⁷⁴

Viri nič ne povedo o tem, kako je Conrad konkretno ocenjeval njemu predložene narodnopolitične predstave politikov SLS – o osebnih stikih z njimi viri ne govorijo – vendar pa pismo, ki ga je pisal v tem času predstojniku Vojaške pisarne Bolfrasu razkriva njegove zgoraj omenjenim slovenskim ciljem zelo sorodne politične želje: »Premagati Italijo in vzpostavitev mejne krajine, ki nas bo zanesljivo varovala proti tem zahrbtnim sovražnikom, nato rešitev južnoslovanskega vprašanja z združitvijo vseh Južnih Slovanov v okviru monarhije.«⁷⁵

Tudi poveljstvo Jugozahodne fronte je dobilo pozitivno Conradovo poročilo o Slovencih, datirano z 19. decembrom 1915, z zahtevo, da se zlasti madžarske čete pouče o lojalnem zadržanju Slovencev in da naj poveljstvo stopi v stik z vodilnimi slovenskimi politiki. S tem

⁷² Poročilo AOK »Haltung der Slovenen im Krieg« je dobila cesarjeva Vojaška pisarna, avstrijski ministrski predsednik, ministra za notranje in zunanje zadeve, prestolonaslednik in poveljstvo Jugovzhodne fronte.

⁷³ AOK je svetoval notranjemu ministrstvu omiljenje cenzure slovenskega tiska, dovolitev slovenske zastave ter upoštevanje slovenskih nacionalnih čustev. ARS, MI Präs. 27507 od 28. decembra 1915.

⁷⁴ KA, AOK, Nabt. K 17728/1915, se nahaja pri Evb. K 13541/1916.

⁷⁵ KA, MKSM, Separatni Fasz. 78/17: Conrad an Arthur Bolfras 1914–1916, pismo 21. julija 1915.

bi se okrepilo zaupanje prebivalstva v armado. Reakcija poveljstva je bila masivno negativna. Komanda Jugozahodne fronte je Vrhovno armadno poveljstvo dobesedno bombardirala s protislovenskimi poročili, v katerih je bila slovenska inteligenca pavšalno obtožena, da je državi sovražna, in celo politiki SLS, ki jih je Conradovo poročilo zelo pozitivno ocenilo, so bili predstavljeni v zelo slabi luči, zlasti Šušteršič in Krek.⁷⁶ Ta poročila, ki jih je podpisal nadvojvoda Eugen, je Conrad sicer sprejel z rezervo na znanje,⁷⁷ vendar pa niso zgrešila cilja. O kakšni podpori Slovincem s strani Vrhovnega armadnega poveljstva odslej ni bilo več govora.⁷⁸ Krek pa je bil še januarja 1916 – kot je zaupal Jegliču – prepričan, da visoki krogi na Dunaju upajo, da jim bo ravno on pomagal rešiti južnoslovansko vprašanje.⁷⁹ Kmalu pa je moral spoznati, in z njim njegovi strankarski tovariši, da so bila nedoločena upanja, ki so jih imeli do visokih vojaških krogov, neutemeljena. Spomladi in poleti 1916 je bila glavna sila slovenske politike absolutno na mrtvi točki, k temu pa je prispevala tudi še zaostritev notranjestrankske krize.

3. Od novega umeščanja slovenske politike jeseni 1916 do ponovnega zasedanja državnega zbora konec maja 1917

Do nove orientacije v glavni liniji slovenske politike je prišlo v drugi polovici leta 1916, pri čemer sta bila glavni gonilni sili Krek in Korošec, ki sta vse bolj prevladovala v politiki VLS in v njeni podaljšani roki, v Hrvaško-slovenskem klubu, medtem ko je Šušteršič, ki se je med vojno bolj nagibal k politični pasivnosti, zlasti med politiki zunaj Kranjske in pa v državnozborskem klubu močno izgubil na vplivu. Ko so se razblinila upanja v Vrhovno armadno poveljstvo in ko je tudi Stürgkh dal delegaciji Hrvaško-slovenskega kluba, ki je bila pri njem 12. decembra 1915 in od vlade zahtevala prestrukturiranje države, le izmikajoč odgovor, je bilo jasno, da je od državnih vrhov glede uresničitve vsaj omejenih narodnopolitičnih ciljev komaj kaj za pričakovati. Zato je bil postulat tega časa spet opreti se na lastne sile in jih mobilizirati. Tedaj je to pomenilo na eni strani povečana prizadevanja za koncentracijo slovenskih in sploh južnoslovanskih strank v Cislajtaniji, z ciljem osnovati državnozborski klub, ki bi vključeval vse južnoslovanske poslance, na drugi strani pa okrepitev stikov s strankami v hrvaškem saboru ter navezavo stikov s Čehi. To uveljavljanje nove politična smeri je sovpadalo tudi z nekaterimi važnimi zunanjimi dejavniki. Najprej je treba omeniti tukaj program zahtev nemških strank, ki je bil objavljen za Veliko noč 1916. Glavne točke teh slovutih »Deutsche Belange« so predvidevale v zunanji politiki tesnejšo povezavo monarhije z Nemčijo, v notranji politiki pa nemščino kot državni jezik in ohranitev dualizma z nemško prevlado v avstrijski polovici monarhije. Da bi se zlomila prekomerna teža nenemških strank v državnem zboru,

⁷⁶ Najvažnejša poročila naj bodo tu navedena: KA, AOK, Nabt. K 1328/1916; Evb. K 5895/1916 (vsebuje natisnjeni poročili: Die politischen Ziele der slovenischen Intelligenz ter Staatsfeindliche Bewegungen in Fiume und Kroatien sowie auf den Inseln im Quarnero); Nabt. K 6724/1916; Evb. K 14313/1916 (o Jegliču); Evb. K 14660/1916 (o Šušteršiču).

⁷⁷ K oceni enega od teh poročil poveljstva Jugozahodne fronte od strani obveščevalne službe AOK (Evb. K 1328/1916) je Conrad – sam »politični« general – 27. januarja 1916 lastnoročno pripisal, da se – na kratko povedano – to poveljstvo preveč ukvarja s politiko. Pridobitev političnih informacij od strani vojaštva naj bi bila le v toliko dovoljena, v kolikor so te informacije za vojskovanje potrebne. Poseganje vojaštva v kompetence policije in v sfero notranjepolitične uprave naj se opusti.

⁷⁸ Končno poročilo Andrejke 6. junija 1916 (Nabt. K 13525/1916) je obveščevalna služba AOK vzela na znanje le še kot eno od različnih mnenj in 5. septembra 1916 je bila vsa zadeva v Evidenzbüroju dana ad acta.

⁷⁹ JD, 27. januarja 1916. Krek je imel sicer februarja 1916 po naročilu nekega kluba okrog tedanjega finančnega ministra Ernsta von Koerberja, ki se je zavzemal za aneksijo Srbije, sondirajoče pogovore v Zagrebu. Prim. Pleterski, Prva odločitev 70, 282.

Slika 8: Kult Franca Jožefa so tudi Slovenci gojili. Patriotična slovenska razglednica, izdana 1916, iz serije »Vojska v slikah« (števil. 112). Narisal Maksim Gaspari, založba »Ilustr. Glasnika« v Ljubljani. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

naj bi dobila Galicija poseben položaj in se izločila iz ožje zveze avstrijskih dežel, ravno tako kot Dalmacija, ki naj bi bila priključena Hrvaški. Nasprotno pa ne bi smelo priti slovensko območje na noben način v južnoslovanski kompleks, ker bi avstrijsko gospodarstvo moralo obdržati prosto pot do Jadranskega morja. Slovenska ozemlja naj bi bila v najboljšem primeru vodena kot področje z mešanim jezikom ter z nemščino kot državnim jezikom⁸⁰ in torej niti ne bi dobila narodne avtonomije v okviru kronovin.⁸¹ Upravičeno s strahom pričakovani oktroji teh v nemških velikonočnih zahtevah predvidevanih ustavnih sprememb – ministrska predsednika Ernst von Koerber in Heinrich Clam-Martinic sta ga nameravala uresničiti – je potem kot Damoklejev meč visel nad slovensko politiko vsaj do aprila 1917.⁸²

Še močnejši impulz je slovenska politika dobila iz notranjepolitične cezure jeseni 1916, ki sta jo povzročila umor ministrskega predsednika Stürgkha 21. oktobra 1916, ki je bil poosebljenje vojnega absolutizma, in čez mesec dni smrt starega cesarja Franca Jožefa, ki

⁸⁰ Prim. Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von den Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie* (Jena 1926) 239–242.

⁸¹ V anketi revije *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* jeseni 1916, objavljeni v tematskem zvezku »Länderautonomie« (letnik 3, zv. 1–2, Wien 1916), se je sekcijski šef Žolger izrekel za ohranitev historičnih dežel, ki bi pa morale biti reformirane tako, da bi bile nosilci samouprave novoustanovljena nacionalna okrožja. Zastopniki Nemcev v alpskih deželah pa so se v tem zvezku zavzemali za taka okrožja samo v deželah češke krone, ne pa v deželah, kjer so živeli Slovenci, tam naj bi ostala zavarovana nemška posest.

⁸² Sredi aprila 1917 je cesar pojasnil Clam-Martinicu, da zaradi zunanjepolitičnih ozirov (ruska revolucija) oktroji ni več mogoč. Prim. Max Höglinger, *Ministerpräsident Heinrich Clam-Martinic* (Graz-Köln 1964) 148.

Slika 9: Cesar Karl I. (IV.) (1887–1922) v ornatu ogrskega kralja. Razglednica poslana na dan kronanja 30. decembra 1916 v Budimpešti. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

je poosebljal trdnost in obstoj monarhije. Oba dogodka sta napovedovala začetek novega časa in vzbudila upanje, da bo pričakovano ponovno zasedanje državnega zbora sprostilo notanjepolitično življenje. Nemajhna upe je stavila slovenska politika v mladega cesarja Karla, ki je v svojem manifestu ob prevzemu prestola izrecno izrazil tudi voljo po čimprejšnjem miru.⁸³ Mnogo manj pa je slovenskim politikom ustrezalo, da je cesar že prvi dan svojega vladanja, ko ga je z laskanjem omrežil ogrski ministrski predsednik István Tisza, obljubil, da se bo kolikor mogoče hitro dal kronati za ogrskega kralja.⁸⁴ S kronanjem 30. decembra 1916 pa je bila povezana obljuba, da bo varoval integriteto dežel krone Sv. Štefana, kar je pomenilo podaljšanje dualističnega sistema, ki so ga južni Slovani v obeh polovicah monarhije odklanjali. S tem si je Karl od vsega začetka zapravljal opcijo za državno reformo celotne monarhije.

Že dober mesec prej, 28. novembra 1916, je prišlo do pomembnega zasedanja Hrvaško-slovenskega kluba, kjer sta dominirala Korošec in Krek in na katerem se je že pokazala nova usmeritev slovenske politike. Sklenjeno je bilo, da je potrebna koncentracija južnoslovanskih

⁸³ Manifest »An meine Völker!« z dne 21. novembra 1916 je objavljen v Erich Feigl, Karl I. Ein Leben für den Frieden seiner Völker (Wien-München 1990) 86.

⁸⁴ Arthur Polzer-Hoditz, Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs (Wien 1929; ponatis 1980) 168–169 [Polzer-Hoditz].

političnih sil v Cislajtaciji – predvsem naj bi za sodelovanje v Hrvaško-slovenskem klubu pridobili slovenske liberalce – in načrtovano je bilo, sicer proti volji Šušteršiča, sodelovanje s Čehi,⁸⁵ ki ga je Krek že iniciral. Predvsem pa je bila zopet oživiljena glavna točka klubovega programa, namreč storiti vse potrebno za »združitev skupnega hrvaško-slovenskega naroda pod žezlom Habsburžanov«.⁸⁶

V pričakovanju kronanja cesarja Karla za ogrskega kralja, ki je, kot rečeno, pomenilo nadaljevanje dualizma, je Hrvaško-slovenski klub poskušal kratkoročno preusmeriti svojo politiko celo v posebno subdualistično rešitev južnoslovanskega vprašanja, in sicer naj bi se južnoslovanska ozemlja Cislajtacije, to so slovenske pokrajine ter Istra in Dalmacija, združila s Hrvaško (in Bosno in Hercegovino) v poseben del krone Sv. Štefana. Kot je bilo že poudarjeno, so Slovenci na vsak način hoteli priti v južnoslovansko skupino, ker so se bali, da bodo sicer morali ostati pod nemško dominacijo v Cislajtaciji.⁸⁷ Zato sta Krek in Korošec odpotovala v Zagreb in skušala stranke hrvaškega sabora pridobiti za subdualistični koncept in pa za to, da bi ta koncept prišel tudi v predvideno saborsko addresso novemu ogrskemu kralju. Vendar sta uspela le pri Starčeviću Stranki prava in pa pri Stjepanu Radiću, ne pa pri frankovcih in predvsem ne pri najmočnejši stranki v saboru, pri Hrvaško-srbski koaliciji, ki je še dolgo časa sploh odklanjala vključitev Slovencev v kakršnokoli jugoslovansko rešitev.⁸⁸

Slovenska politika je takrat še trdno računala na obstanek monarhije in zvestoba habsburški dinastiji je bila še vedno samoumevna. To se je pokazalo tudi, ko so vodilni slovenski politiki januarja 1917 na zahtevo zunanjega ministra Ottokarja Czernina podali izjave lojalnosti, ko je antanta za svoj vojni cilj med drugim razglasila tudi »osvoboditev Italijanov, Slovanov (t.j. Južnih Slovanov), Romunov in Čehoslovakov izpod tujega gospostva«. Govora je bilo v teh izjavah o odločnosti »ostati zvesti in vdani monarhiji in habsburški hiši tudi v stiski in smrti« (Korošec)⁸⁹ in o »neusahljivi ljubezni in nezlomljivi zvestobi dednemu vladarju habsburške dinastije« (Šušteršič).⁹⁰ Te prislege zvestobe pa vendar niso pomenile odpovedi narodnopolitičnim zahtevam Slovencev nasproti državi.⁹¹ Svetovnopolitična dogodka spomladi 1917 – revolucija v Rusiji in vstop ZDA v vojno – z dvema temeljnima idejama: nova demokracija in pravica narodov do samoodločbe, sta pospešila, oziroma celo naravnost zahtevala poudarjeno artikulacijo teh narodnopolitičnih teženj. Kot se je Korošec kasneje spominjal, se je po vstopu ZDA v vojno, s katerim je postala zmaga centralnih sil zelo malo verjetna, Slovincem odprla druga politična opcija. Doslej prvi in edini: kaj bi lahko pričakovali od reform države s strani cesarja in dunajske vlade, se je zdaj pridružila druga, namreč, kaj bi habsburški Južni Slovani lahko dosegli na mirovni konferenci. Korošec: »Od tistega časa je bila naša politika svestno drugače usmerjena.«⁹²

⁸⁵ Krek je že junija 1916, ko je bil na zdravljenju v Poděbradu, navezal stike s češkimi politiki, ki so kasneje privedli do sodelovanja Hrvaško-slovenskega kluba z enotnim češkim parlamentarnim klubom. To je bil Český sváz, ustanovljen 18. novembra 1916. V pogovorih s Čehi, ki so imeli bistveno boljše zveze z emigracijo kot pa Južni Slovani, je Krek dobil bolj jasno sliko o političnem položaju v Evropi. Prim. Lukan, Krek I, 205–206.

⁸⁶ Pleterski, Prva odločitev 83–86, Bister, Korošec 192–193.

⁸⁷ Koroščevo predavanje 220.

⁸⁸ Pleterski, Prva odločitev; Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919. Das politische Tagebuch Josef Redlichs, II, ed. Fritz Fellner (Graz-Köln 1954) 177 [Redlich II]. Hrvaško-srbska koalicija, ki jo je vodil Svetozar Pribičević in ki je vladala na Hrvaškem, je bila sicer skrivaj v taboru monarhiji sovražnega jugoslavizmu, toda na zunaj je do začetka oktobra 1918 zastopala dualizmu zavezano politiko.

⁸⁹ Iz izjave Korošca, ki jo je ta poslal 19. januarja 1917 v imenu Hrvaško-slovenskega kluba ministrskemu predsedniku Stürgku. Reinhold Lorenz, Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie (Graz–Wien–Köln 1959) 303. Autor pomotoma navaja, da je bilo Koroščevo pismo naslovljeno na zunanjega ministra Ottokarja Czernina. Prim tudi Bister, Korošec 198.

⁹⁰ Iz Šušteršičeva pisma Stürgku dne 22. januarja 1917. Prav tam.

⁹¹ Ingeborg Meckling, Die Außenpolitik des Grafen Czernin (Wien 1969) 59; Pleterski, Prva odločitev 87–95.

⁹² Koroščevo predavanje 224.

Medtem so se nadaljevale priprave na združitev vseh južnoslovanskih državnoborskih poslancev, pri čemer je bil posebno zaslužen Krek. Številni razgovori – posebno vlogo je pri tem imel razgovor Kreka in Vjekoslava Spinčiča z dalmatinskima srbskima poslancema Josipom Smodlako in Melkom Čingrijom v začetku maja 1917⁹³ – pa so privedli tudi do tega, da so politiki VLS vse bolj potisnili v ozadje hrvaško državno pravo kot bistveni element pri reševanju južnoslovanskega vprašanja, v ospredje pa postavljali narodni princip in pri tem sprejeli tudi Srbe kot enakopraven dejavnik brez kakršnihkoli državnopravnih omejitev.⁹⁴

Svoje narodnopolitične želje so Slovenci lahko prvič predstavili novemu cesarju 21. maja 1917, ko je cesar v okviru konzultacij z vodilnimi politiki strank pred ponovnim zasedanjem državnega zbora sprejel tudi predstavnike Hrvaško-slovenskega kluba (Korošca, Kreka, Šušteršiča, Pogačnika in Spinčiča). Zahtevo po »skupni jugoslovanski provinciji« v monarhiji⁹⁵ je načel Šušteršič. Cesar se je le smehljaj in rekel »ja, ja«, kot da o tem noče govoriti, in je začel hvaliti hrabrost in zvestobo južnoslovanskih vojakov. Potem pa je menil, da si niti v sanjah ni mogel predstavljati, da se bodo ravno med Južnimi Slovani lahko našli ljudje, ki so bili pripravljeni izvesti atentat na Franca Ferdinanda, prijatelja Južnih Slovanov. Šušteršič je hitel pojasnjevati, da je hotel Franc Ferdinand »okrepiti naš del (naroda) proti propagandi od zunaj, a tej so atentatorji pripadali.«⁹⁶ Kljub temu nekoliko mučnemu trenutku je mladi cesar na sogovornike napravil simpatičen vtis in Korošec je kasneje poudaril, da so bila od takrat dalje – drugače kot za časa Franca Jožefa – slovenskim politikom vrata na cesarski dvor vedno odprta.⁹⁷ Slovenec, organ SLS, pa je malo patetično komentiral to avdienco z besedami: »Prvič se je zgodilo, odkar Avstrija stoji, da je cesar poklical k sebi zastopnike hrvaško-slovenskega naroda in se ž njimi razgovarjal o političnem položaju. To dejstvo je zgodovinskega pomena in kaže, da je cesar Karl zavrgel stare navade, ki so se bile pred njim ustalile na cesarskem dvoru in ki niso bile v korist ne države in ne našemu narodu.«⁹⁸

4. Slovenska politika v pričakovanju reforme države

Nova smer v slovenski politiki se je programsko končno pokazala na prvem zasedanju ponovo odprtega državnega zbora 30. maja 1917, na katerem je Korošec, predsednik dan prej ustanovljenega Jugoslovanskega kluba,⁹⁹ ki so ga sestavljali vsi južnoslovanski poslanci Cislajtanije, prebral kasneje tako imenovano majniška deklaracijo. Sklicujoč se na narodni princip in na hrvaško državno pravo (mišljeno le še kot kompromis) je zahtevala združitev vseh ozemelj monarhije, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo pod žezlom Habsburžanov.¹⁰⁰ Ta »državnopravna« izjava je pomenila novo etapo v slovenski

⁹³ Prim. Zapisi Dra Josipa Smodlake (Zagreb 1972) 54–55 (Krekova »klein-čorba«).

⁹⁴ Pleterski, Prva odločitev 114; Lukan, Krek I, 210.

⁹⁵ JD, 29. maja 1917.

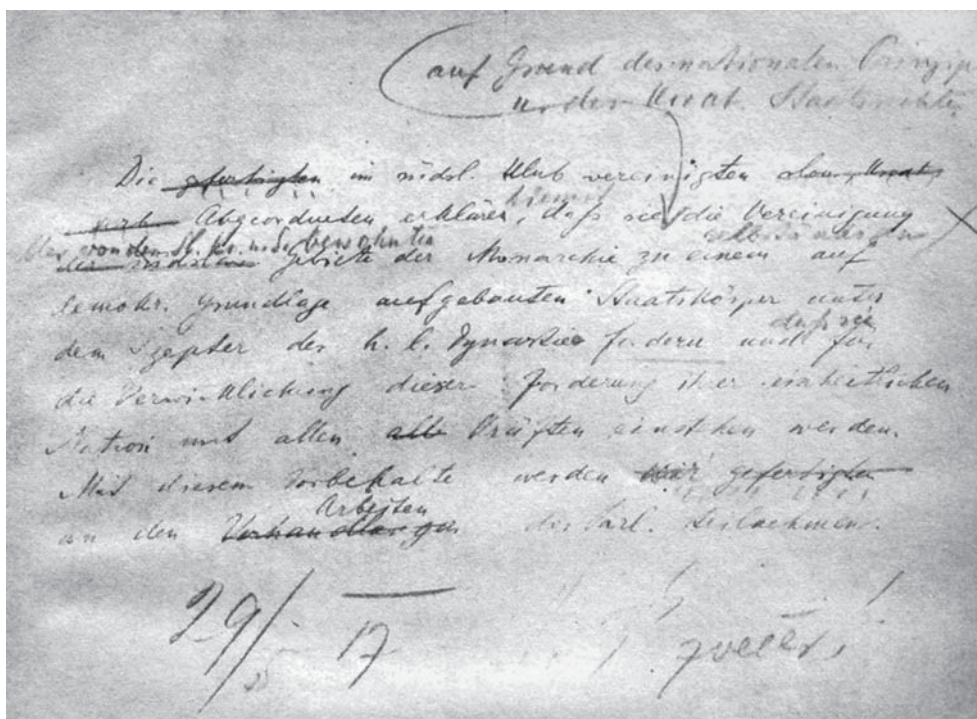
⁹⁶ Glavni vir za to avdienco je Spinčičev spominski zapis. Pleterski, Prva odločitev, str. 110–111 (citat), prim. tudi JD, 28. maja 1917 (poročilo Šušteršiča Jegliču o avdienci) ter Dolenec, Razvoj 170–171; Bister, Korošec 209.

⁹⁷ Koroščevo predavanje 222.

⁹⁸ Slovenec, 29. maja 1917, članek: Hrvaško-slovenski politiki pred cesarjem in nova ustavna doba.

⁹⁹ Jugoslovanski klub je dobil svoje ime na omejenem razgovoru s Smodlako, in sicer z zavestno paralelo z Jugoslovanskim odborom v Londonu Prim. Pleterski, Prva odločitev, str. 114.

¹⁰⁰ Sten. Prot. HA, 22. Session, 1. Sitzung (30. 5. 1917), 34. Tekst v slovenskem prevodu: »Podpisani poslanci, ki so združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bo prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in osnovano na demokratični podlagi. Za uresničenje te zahteve enotnega naroda bodo zastavili vse moči. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.« Vasilij Melik, Ferdo Gestrin, Slovenska zgodovina od koncov do 1918 (Ljubljana 1966) 331.

Slika 10: Sprednja stran osnutka Majniške deklaracije. Ilustrirani Slovenec, št. 25, z dne 14. 6. 1925.

politiki. Hrvaško-slovenska osnova je bila z vključitvijo Srbov razširjena na jugoslovansko, in sicer v povsem unitarističnem smislu, ker govori deklaracija o »enotnem narodu« (Slovenec, Hrvatov in Srbov).¹⁰¹ Podobno kot istočasna češka (češkoslovaška) deklaracija¹⁰², je bila jugoslovanska deklaracija nedvomno revolucionarno dejanje, ker je obstoječo dualistično ureditev države radikalno stavila pod vprašaj. Ker je tangirala tudi temeljne nemško-avstrijske interese – prost dostop do Jadrana – je bilo jasno, da jo bo ta stran odklonila. Politiki VLS so s habsburško klavzulo gotovo mislili resno, vendar ne več vsi člani parlamentarnega kluba. Čeprav je Jugoslovanski klub lahko zastopal le Južne Slované Cislajtanijske, si je lastil pravico govoriti v imenu vseh Južnih Slovanov v monarhiji. Pristanek k jugoslovanski politiki Jugoslovanskega kluba pa je obstojal v tem času pri odločilnih južnoslovanskih grupacijah v Translajtanijski le v skromnem obsegu. Samo že omenjena Starčevićeva stranka prava, Stjepan Radić in pozneje tudi nekateri zastopniki predsedstva bosansko-hercegovega deželne zbornice so manjniško deklaracijo pozdravili, na soglasje Hrvaško-srbske koalicije pa je Jugo-

¹⁰¹ Poglavitni vzrok za to žrtvovanje slovenske nacionalne individualnosti v prid enotnemu jugoslovanskemu narodu leži v glavnem v bojzani Slovencev, da bi ostali prepuščeni nemški nadvladi v Cislajtanijski. Zato hočejo priti na vsak način v jugoslovanski sklop, ki naj bi bil veliki jugoslovanski narod, kateremu pripadajo tudi Slovenci.

¹⁰² Deklaracija enotnega češkega zastopstva v državnem zboru, Češkega svaza, je zahtevala na razvalinah dualizma »združitev vseh plemen češkoslovaškega naroda v demokratično državo« v okviru habsburško-lotarinske monarhije, ki naj bi se preoblikovala v »zvezno državo svobodnih in enakopravnih držav«. Prim. Jan Galandauer, Die Slowaken in den tschechischen politischen Programmen. Zum Hintergrund der Erklärung des Tschechischen Verbandes (Český svaz) vom 30. Mai 1917 im österreichischen Reichsrat, v: Österreichische Osthefte 36 (1994) 727–740, tu 737.

slovanski klub, če odmislimo posamezne disidente v koaliciji, moral čakati vse do začetka oktobra 1918.¹⁰³

Avtorji majniške deklaracije še niso mogli slutiti, kakšen razmah bo ta izjava povzročila v jugoslovanskem gibanju, še posebej med Slovenci, razmah, ki ga je sicer sprožila šele ljubljanska izjava z dne 15. septembra 1917, iniciirana od škofa Jegliča, v kateri je bil program majniške deklaracije kombiniran s papeževim pozivom za mir in v kateri se celo že omenja »načelo samoodločbe narodov«.¹⁰⁴ »Narod je« – tako Korošec – majsko izjavo »zgrabil kot formulo, ki jo sme širiti«¹⁰⁵. Pač pa majniške deklaracije dolgo niso resno jemali cesar in njegove vlade in tudi niso spoznali njene rušilne moči. Cesar je v prestolnem govoru 31. maja 1917 poudaril, da si želi vladati »v smislu ustavne ideje« in »v duhu prave demokracije«, ni se pa direktno dotaknil državnopravnih izjav. Izrazil je le upanje, da naj bi poslanci skupaj z njim ustvarili razmere, ki naj bi ponujale več možnosti za svoboden nacionalni in kulturni razvoj »enakopravnih narodnih plemen«. Ministrski predsednik Clam-Martinic, ki so mu slovenski poslanci še pred zasedanjem državnega zbora na dveh pogovorih še posebej položili na srce rešitev južnoslovanskega vprašanja,¹⁰⁶ je poskrbel, da cesarjevih besed niti ni bilo mogoče razumeti kot obljubo narodne avtonomije.¹⁰⁷ Kljub temu je Korošec v svoji parlamentarni repliki na prestolni govor (in na prazno vladno izjavo ministrskega predsednika) našel pohvalne besede za cesarja, pri čemer je poudaril cesarjevo prizadevanje za mir. Ostro pa je potem kritiziral politično preganjanje Slovencev ob začetku vojne, ki bi ga bilo treba preiskati. Kot predstavnik »jugoslovanskega naroda« (unitaristična koncepcija) je še enkrat povzel temeljne točke majniške deklaracije: Južni Slovani se hočejo združiti v »svobodni državi te monarhije in te dinastije, brez nadvlade tujcev«. V tej zvezi je spregovoril tudi o ruski revoluciji, ki jo je treba pozdraviti, vendar pa ne tako, kot to počne vlada, ki jo pozdravljala le zato, ker je pretresla sovražnikovo moč. Veliko bolj bi bilo treba pozdraviti revolucijo zato, ker je prinesla novega duha svobode, tudi pravico do svobodne samoodločbe narodov, o čemer pa avstrijska vlada ne hoče nič slišati.¹⁰⁸

Korošec je malo kasneje narodnopolitična stališča Jugoslovanskega kluba lahko predstavil cesarju osebno. Ko je bila vlada Clam-Martinica na vrhuncu krize, ker si ni mogla pridobiti večine za proračunski provizorij, ga se cesar 21. junija 1917 sprejel v avdienco.¹⁰⁹ Cesar ga je vprašal, če bi bili Južni Slovani pripravljeni podpreti vlado, nakar mu je Korošec odgovoril: Jugoslovanski klub bo proti Clam-Martinicu med drugim tudi za to, ker ta noče popraviti krivice, ki je nastala s političnimi preganjanji ob začetku vojne. Narode je prizadel tudi s poskušanim

¹⁰³ Medtem ko je Starčevićeva stranka prava na zasedanju Sabora 5. junija 1917 majniško deklaracijo pozdravila, jo je Hrvaško-srbska koalicija naslednjega dne zavrnila. Prim. Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svetskom ratu. Hrvatsko-srpski odnosi* (Zagreb 1989) 109–111.

¹⁰⁴ Ljubljanska izjava izpove, da »svobodo in edinstvo« Slovencev, Hrvatov in Srbov zagotovi in ohrani le »samostojna in na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije«. Tekst ljubljanske izjave v Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1918* (Zagreb 1920) 102–103 [Šišić, *Dokumenti*]. Prim. tudi Pleterski, *Prva odločitev* 141–144; Bister, Korošec 249–250.

¹⁰⁵ Koroščevo predavanje 222.

¹⁰⁶ Razgovora Hrvaško-slovanskega kluba s Clam-Martinicem sta bila 7. marca in 22. maja 1917. Prim. Bister, Korošec 200–202; Pleterski, *Prva odločitev* 106.

¹⁰⁷ Pleterski, *Šušteršić* 389.

¹⁰⁸ Sten. Prot. HA, 22. Session, 1. Sitzung (12. 6. 1917).

¹⁰⁹ Spinčičev zapis Koroščevega poročila o pogovoru s cesarjem v Pleterski, *Prva odlolčitev* 290; prim. tudi Koroščevo predavanje 222. Sicer je to edina avdiencia slovenskih politikov pri cesarju Karlu, za katero obstaja Karlov lastnoročni zapisek. Iz tega se da razbrati, kaj je bilo za cesarja najpomembnejše pri tej avdienci, namreč vprašanje demisije vlade Clam-Martinica, medtem ko za Korošca mnogo bolj važno vprašanje reforme države na podlagi majniške deklaracije sploh ni omenjeno. Kaiser Karl. *Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*, ed. Erich Feigl (Wien 1987) 151–152 [Karl – *Aufzeichnungen*].

Slika 11: Grof Heinrich Clam-Martinic (1863–1932), avstrijski ministrski predsednik od 20. 12. 1916 do 22. 6. 1917. Fotografija iz knjige: Polzer-Hoditz, med 224 in 225.

oktroijem (nemških zahtev) in se je v vladni izjavi izrekel za centralizem, ne da bi narodni program Jugoslovanskega kluba vsaj z besedo omenil. »Clam-Martinica ne moremo podpirati, ker nima programa, ki bi se približeval naši deklaraciji«. ¹¹⁰ Zdaj bi bil primeren trenutek za ukrepanje, stranke bi bile kooperativne. Zato bi bil nujen nov ministrski predsednik, splošna amnestija (za politične zapornike) in ustrezno sestavljena vlada, v kateri bi se zrcalila enakopravnost narodov. Jugoslovanski klub stoji na temelju deklaracije in njen program bi okrepil monarhijo, je še poudaril Korošec. Cesar je Korošču zagotovil, da je jugoslovanska izjava z dne 30. maja pustila najboljši vtis. To, na zelo splošen način izraženo pohvalo je mogoče pripisati pač le habsburški klavzuli v majniški deklaraciji, pred njeno radikalno vsebine pa je cesar morda zatisnil oči, vsekakor pa je ni hotel obravnavati. Cesar je potem obljubil, da bo Clam-Martinica zamenjal in imenoval novega ministrskega predsednika, o katerem upa, da bo Jugoslovanski klub z njim zadovoljen in računa tudi na udeležbo Južnih Slovanov v vladi. Potem je cesar začel govoriti o tistem, kar mu je bilo najbolj na duši: Dobro bi bilo, če bi Jugoslovanski klub glasoval za proračunski provizorij. Korošec je odgovoril, da klub o tem še ni sklepal. Trenutni vladi pa ne bi dal soglasja. Z željo po miru je cesar končal pogovor.

Naslednjega dne je Clam-Martinic odstopil in sestavo nove začasne vlade je cesar zaupal Ernstu Seidlerju, ker se glede vprašanja, katera vlada bi najbolje mogla rešiti predstoječo reformo države – ali državnozborski koncentracijski kabinet vseh narodov, ali mirovna vlada

¹¹⁰ Koroščevo predavanje 222.

Slika 12: Josip vitez Pogačnik (1866–1932), komandant Kranjskih prostovoljnih strelcev in podpredsednik državnega zbora na Dunaju. Slika iz knjige Spominski zbornik Slovenije (Ljubljana 1939) 59.

– ni mogel odločiti, ne personalno in ne programsko.¹¹¹ Kljub temu se je Jugoslovanski klub, nasprotno od Čehov, odločil, da bo glasoval za Seidlerjev proračunski provizorij, »ker ima cesar zaupanje do Jugoslovancov.«¹¹² Potrditev državnih potrebščin monarhije in s tem zaupnica vladi pa se da, kot je dejal Korošec v državnozborni utemeljitvi, »v trdnem prepričanju, da bo tudi država nas potrdila in da pripravljamo vlado, ki bo v svoj program sprejela novo ureditev monarhije.«¹¹³

Cesar je 28. junija povabil Josipa Pogačnika k sebi in ga vprašal, kako si Jugoslovanski klub predstavlja sestavo nove vlade. Pogačnik: V njej bi morali biti zastopani vsi narodi – Jugoslovani zahtevajo resortnega ministra, z ministrom brez portfelja ne bi bili zadovoljni¹¹⁴ – in v program bi morala sprejeti majniško deklaracijo. Cesar sicer majske izjave ni direktno zavrnil, vendar bi morala biti jugoslovanska državnopravna združitev šele »krona vsega« in »delati bi se moralo počasi.«¹¹⁵

Po padcu vlade Clam-Martinica je Jugoslovanski klub resno pričakoval, z njim pa tudi slovensko politično vodstvo, reformo države. Zato je Jugoslovanski klub vstopil tako v ustavni odbor državnega zbora, ki je bil ustanovljen 14. junija, kot tudi v pododbor za pripravo kon-

¹¹¹ Cesar je za takšno vlado predvideval in kontaktiral Josefa Redlicha, Juliusa Meinla, Friedricha Wilhelma Försterja in Heinricha Lammascha. Prim. Redlich II, 210–226; Polzer-Hoditz 421–457; Heinrich Benedikt, Die Friedensaktion der Meinlgruppe 1917/1918. Die Bemühungen um einen Verständigungsfrieden, nach Dokumenten, Aktenstücken und Briefen (Graz–Köln 1962) 127–135. V stiku s skupino okrog Meinla in Försterja sta bila tudi Krek in Korošec. Prim. Koroščevo predavanje 224.

¹¹² Koroščevo predavanje 222.

¹¹³ Sten. Prot. HA, 22. Sess., 10. Sitzung (26.6. 1917).

¹¹⁴ Slovenec, 30. junija 1917: Poslanci pri cesarju.

¹¹⁵ Pleterski, Prva odločitev 125–126.

centracijske vlade narodov in je glasoval, drugače kot Čehi, ne le za proračunski provizorij, pač pa tudi za vojne kredite.¹¹⁶ Vsa upanja so slonela na mladem cesarju, ki so ga imeli, kot je Korošec poudaril v svojem državnozbornem govoru 27. junija 1917, za dejavnika, ki bi zmogel udejaniti federalizacijo monarhije.¹¹⁷ Za znak njegove resne volje po reformah so ocenjevali njegovo mirovno prizadevanje, njegove zasluge za ponovno sklicanje državnega zbora, njegovo ponovno vzpostavitev popolnega ustavnega stanja,¹¹⁸ njegov odlok o splošni politični amnestiji 2. julija 1917 in končno njegova prizadevanja za koncentracijsko vlado, do česar pa potem ni prišlo zaradi Karlove lastne neodločnosti.

Ali je imel ugledni italijanski zgodovinar Leo Valliani prav s svojo sodbo, da je junija/julija 1917 bila še dana zadnja možnost za rešitev habsburške monarhije na podlagi federalistične preosnove cesarstva,¹¹⁹ ostane odprto vprašanje. Morda je cesar Karel tedaj res kratek čas mislil na federalizacijo Avstrije (Cislajtanije). Slavnemu pedagogu Friedrichu Wilhelmu Foersterju, katerega je mislil pritegniti v svojo načrtovano reformno vlado, je govoril o zelo široki narodni avtonomiji ter celo o federativni preureditvi Avstrije¹²⁰ in tudi njegovo stališče do majniške deklaracije, kot se zrcali v pogovoru s Pogačnikom, vsaj kaže v to smer. Toda v osnovi cesarju Karlu ni šlo na področju ustavnih reform – če izvzamemo zadnje tedne države – nikoli za več kot za narodno avtonomijo znotraj kronovinskih meja, in to v soglasju z njegovimi vladami (Clam-Martinic, Seidler, Hussarek). Podobno kot pri zadnjih reformnih predstavah Franca Ferdinanda ni šlo za to, da bi posamezni narodi (Cislajtanije) dobili status zveznih držav, predvidevane so bile za nje le avtonomne regije (okrožja) znotraj še naprej obstoječih zgodovinskih dežel.¹²¹ V tej fazi so Slovenci podobno kot od Franca Ferdinanda tudi od cesarja Karla pričakovali več, kot jim je ta bil pripravljen in tudi zmožen dati. Karel torej ni bil, kot so mu kasneje pripisovali, že od začetka svojega vladanja za federativno preureditev cesarstva v smislu daljnosežne samostojnosti njegovih narodov; ni načrtoval zvezne države in še manj državne zveze pod vodstvom Habsburžanov.

Ivan Šušteršič je v začetku julija 1918, ko že ni bil več v Jugoslovanskem klubu, trdil, da je dvor pred letom dni – torej sredi 1917, resno mislil na privolitev k Zedinjeni Slovenije. Zato naj bi bila majniška deklaracija dobra politična poteza, ki sicer ne bi prinesla izpolnitve zahtev deklaracije, vendar pa vsaj izpolnitve najnujnejših narodnih zahtev Slovencev, če bi se Jugoslovanski klub resno potrudil za ta kompromis.¹²² Slovenski publicist Fran Erjavec pa je na podlagi informacij tedaj aktivnih slovenskih politikov trdil, da je Jugoslovanski klub tedaj odklonil ponujeno ustanovitev ilirskega kraljevstva, ki bi obsegalo področje Južnih Slovanov

¹¹⁶ Korošec 1925: »To je bilo, kar se nam je najbolj očitalo« (v jugoslovanski javnosti). Proti sta glasovala le dva poslanca Jugoslovanskega kluba: Dalmatinec Ivo Prodan in Slovenec Janez Hladnik, slednji iz krščanskega stališča. Koroščevo predavanje 222–223.

¹¹⁷ Sten. Prot. HA, 22. Sess., 11. Sitzung (27.6. 1917).

¹¹⁸ Paragraf 14 je bil odpravljen in zmanjšane so bile tudi kompetence vojske. Tako je bila junija 1917 odpravljena uredba Franca Jožefa, s katero se AOK in ostale višje komande (n.pr. poveljstvo Jugovzhodne fronte) na področju frontnega zaledja (območje »Armee im Felde«) dobile pooblastila deželnih šefov.

¹¹⁹ Leo Valliani, *La dissoluzione dell' Austro-Ungheria* (Milano 1966) 294–298.

¹²⁰ Friedrich Wilhelm Förster, *Erlebte Weltgeschichte, 1869–1953. Memorien* (Nürnberg 1953) 236–240.

¹²¹ Helmut Rumpel, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Ein letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches* (Wien 1966) 45–46 [Rumpel, Manifest]; isti, *Zur staatsrechtlichen und realpolitischen Bewertung der Reformpläne Seidler-Hussarek-Lammasch 1917/1918*, v: *Mitteleuropa-Konzeptionen* 123–139; Peter Broucek, *Karl I.(IV). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie* (Wien–Köln–Weimar 1997) 174–216; Broucek, *Reformpläne* 111–121; Janko Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno*, v: *ZČ* 24 (1970) 177–189 [Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade*]; članek je objavljen tudi v knjigi Janko Pleterski, *Studije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju* (Maribor 1981) 228–238.

¹²² Ivan Šušteršič, *Naprej slovenska zastava*. Novice, 3. julija 1918.

v Cislajtaciji.¹²³ Glede na doslej povedano, in sicer tako z ozirom na cesarjeva stališča kot tudi na stališča Jugoslovanskega kluba, se zdita obe trditvi malo verjetni,¹²⁴ saj je bila junija in julija 1917 povsem jasno vidna pripravljenost Juoslovanskega kluba na kompromis v smislu etapne rešitve južnoslovanskega problema, najprej še v okviru dualizma. Če bi se namreč majniška deklaracija dobesedno tolmačila in če ne bi bilo pripravljenosti Jugoslovanskega kluba na kompromis, potem bi ja bilo sodelovanje v ustavnem odbora, ki naj bi pripravljala samo reformo cislajtanskega ustavnega sistema, nesmiselno. Korošec pa je, kot že rečeno, v razgovoru s cesarjem kritiziral Clam-Martinica z zgovornimi besedami, da ta nima programa, ki bi se »približal« majniški deklaraciji.¹²⁵ Tudi pripravljenost Jugoslovanskega kluba vstopiti v koncentracijsko vlado kaže v smer kompromisa. Če bi torej Jugoslovanski klub v tej fazi dejansko dobil bodisi od cesarja ali od vlade kakšno ponudbo kot Zedinjeno Slovenijo ali Ilirsko kraljevstvo – vse govori zoper – bi se z njo gotovo pobleže ukvarjal.

Cesarjev reformni koncept se je na koncu izkazal kot mnogo bolj skromen in ga je prvi artikularni začasni ministrski predsednik Seidler¹²⁶, podaljšana roka cesarja. Ta je 7. julija vodjem parlamentarnih klubov, torej tudi Korošču, sporočil, da namerava ustanoviti zunajparlamentarno ustavno komisijo, katere cilj naj bi bila ustava za Cislajtacijo na podlagi narodne avtonomije v okviru obstoječih kronovin. Nekoliko streznjen je Jugoslovanski klub ta predlog, ki ni predvideval ne Zedinjene Slovenije, tudi Ilirije ne, kaj šele združitve vseh Južnih Slovanov v monarhiji, gladko odbil. Kljub temu sta se na povabilo predsedstva državnozbornskega Češkega svaza Korošec in Krek 25. julija podala v Prago, da bi na seji Češkega narodnega odbora govorila v prid sodelovanju čeških poslancev v pododboru ustavnega odbora, ki naj bi pripravil vlado narodov. Narodni odbor pa je že pred njunim prihodom v Prago zavrnil sodelovanje v pododboru, ker je bilo njegovo delo omejeno le na avstrijsko polovico monarhije in tako v nasprotju z majsko izjavo Češkega svaza, ki je zahtevala skupno češkoslovaško državo na ruševinah dualizma. Češki tisk je slovenska politika celo obtožil, da sta agenta vlade.¹²⁷ Prizadeta in ne da bi kaj opravila, sta se vrnila na Dunaj. Spoznati sta morala, da se Čehov ne da več pridobiti niti za koalicijsko vlado vseh narodov, v kateri je Jugoslovanski klub videl še nekakšno cesarjevo orodje za vsaj delno reformo monarhije. Prizadetost in streznjenost!¹²⁸ Streznjenje pa tudi v odnosu do cesarja, katerega meje so se začele kazati z neuresničitvijo pravega reformnega kabineta in z nadaljnjim mečkanjem s Seidlerjem.

5. Slovenci v opoziciji in začetek obojestransko (Jugoslovanski klub – cesar/vlada) dvoumne politike

Prišlo je do konsekvenc. Iz strahu, da ne bi izgubili najvažnejšega zaveznika v državnem zboru in pa spoznanje, da so bila upanja v cesarja preoptimistična, se je Jugoslovanski klub pridružil brezkompromisni češki opozicijski liniji. Že 28. julija je Krek v uvodniku v Slovincu proglasil majniško deklaracijo za »minimalno zahtevo Slovencev«. Program je »jugoslovanska

¹²³ Erjavec, Zgodovina 226.

¹²⁴ Igor Grdina ima pričevanja Šušteršiča in Erjavca slejkoprej za upoštevanja vredne, čeprav brez zadostne utemeljitve. Glej njegovo knjigo: Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918 (Ljubljana 2003) 297–298.

¹²⁵ Prim. k temu tudi zadevna, pozneje omenjena Koroščeva razmišljanja na avdienci pri cesarju dne 27. februarja 1918.

¹²⁶ Za Seidlerja obstoja rokopisna disertacija: Christine Kosnetter, Ministerpräsident Dr. Ernst Seidler (Wien 1963).

¹²⁷ Tako n.pr. časopis »Venkov«, organ največje stranke, čeških agrarcev.

¹²⁸ Pleterski, Prva odločitev 131–133.

svobodna združena celota« pod habsburškim žezlom, kompromisna formula »slovenska narodna avtonomija« pa preteklost. »Slovenci se ne čutimo državnopravno več samo Slovence, ampak danes se priznavamo, in sicer ne kot sanjači, ampak kot realni politiki, ki vedo kaj hočejo, za bistven del jugoslovanskega naroda.«¹²⁹ Nato je Korošec 7. avgusta po odklonitvi zaupnih ponudb za sodelovanje Jugoslovanskega kluba v Seiderjevi vladi, javno oznanil, da bi Jugoslovanski klub lahko podprl samo takšno vlado, ki bi v svoj program sprejela tudi majniško deklaracijo. Vzpostavitev narodne avtonomije znotraj deželnih meja ne ustreza stališču Južnih Slovanov.¹³⁰ V intervjuju za Hrvatski dnevnik je Korošec to stališče še podkrepil z apodiktičnim zaključkom: »Kdor ni z nami, je proti nam.«¹³¹ V uvodniku v Slovincu, ki je komentiral odklonilno stališče Jugoslovanskega kluba do Seiderjeve, pa lahko beremo sledeče pomenljive stavke: »Zahtevamo popolno samoupravo vseh narodno enotnih delov naše domovine. To pa, kar nam nudi vlada, ni niti senca naših zahtev, niti etapa k našemu smotru. Etapa bi kvečjem bilo *Ilirsko kraljevstvo*, združitev vseh južnoslovanskih dežel tostranske polovice: Koroške, Goriške, Trsta, Istre, Dalmacije, Štajerske in Kranjske. In še to bi bilo sprejemljivo le, če bi vlada izrecno izjavila, da tega ne smatra za dovršen razvoj, marveč le za prehod k zedinjenju vseh jugoslovanskih dežel pod habsburško krono.«¹³² Pač pogled nazaj, osvetlitev prejšnjih zamišljenih političnih kombinacij, toda tistega obdobja slovenske politike, ko je bila pripravljena na narodnopolitične kompromise in je temeljila na pričakovanju reforme monarhije, ki bi jo iniciral cesar, je bilo konec.

S tem, da je slovenska politična elita (Jugoslovanski klub) vztrajala pri dobesednem tolmačenju majniške deklaracije, ni ostalo nobene realistične možnosti kompromisa med reformnimi načrti cesarja Karla in dunajske vlade ter narodnopolitičnimi željami Slovencev. Cesar in njegova vlada sta – realistično gledano – Slovincem lahko ponudila pač le upravno avtonomijo v predvidenih narodnih okrožjih v okviru kronovinskih meja. Po parlamentarni poti se kaj več ne bi dalo uresničiti, če sploh, ker je Nemška narodna zveza pristajala sicer na takšno rešitev za Češko, ne pa tudi za dežele s slovenskim prebivalstvom. Nobena cislajtanska vlada ne bi na podlagi veljavne ustave mogla v svojem programu resno upoštevati majniške deklaracije, ki se je dotikala tudi preosnove Translajtanije, ker bi s tem prekoračila svoje kompetence. To je seveda vedel tudi Jugoslovanski klub, ki s tem v bistvu ni več resno pričakoval preustroja monarhije in je pravzaprav čakal le še na konec vojne in s tem povezane možnosti nove ureditve. Majniška deklaracija s svojo habsburško klavzulo se je pri tem izkazala za taktično zelo dobro uporabno politično orodje. Realizacijala majskih izjav – sredi vojne – bi bila možna le z državnim udarom od zgoraj in z ozirom na politični in osebni profil mladega cesarja¹³³ je postalo kmalu vsakemu jasno, da je bilo to prav tako malo za pričakovati kot realizacija reforme

¹²⁹ Avstrijski Slovani. Slovenec, 28. julija 1917. Nepodpisan članek je po stilu gotovo Krekov. Tudi dunajska Reichspost (2. 8. 1917) ga je pripisala Kreku, dunajska Die Zeit (4. 8. 1917) pa je takoj opazila tudi novo interpretacijo majniške deklaracije. – Krek pa si je v tem članku tudi privoščil pikro pripombo na račun nedoslednosti Čehov, ki so se sklicevali istočasno na zgodovinski in nacionalni princip (kot tudi še majniška deklaracija!): »Danes niso več časi, da bi se sklicevali na zgodovinske tradicije, danes treba zgodovino delati. Tudi Čehi bodo morali odnehati od svojega ekskluzivno historičnega pravnega stališča, kot so že to dejansko storili s tem, da reklamirajo zase Slovence in se postavili na stališče načela narodne avtonomije. To zahteva dejanski položaj, to zahtevajo koristi Jugoslovanov, zahtevajo naši skupni avstrijski slovanski interesi.«

¹³⁰ Reichspost, 8. avgusta 1917; Pleterski Prva odločitev 134.

¹³¹ Straža, 7. septembra 1917.

¹³² Jugoslovanski klub proti vladi. Slovenec, 8. avgusta 1917.

¹³³ Kar dobro je v tem oziru karakteriziral cesarja znani zgodovinar Arthur May: »Nezrelemu, mlademu cesarju-kralju Karlu, ki je bil deležen splošnje naklonjenosti, ne da bi imel ustrezne avtoritete, so manjkale naravne vodstvene lastnosti in značajnost, da bi lahko v notranji in zunanji politiki stopil na pota, ki jih je imel čustveno za pravilne. Ker ni bil ne samostojen in tudi ne globoko misleč, sta mu vzela omahovanje glede vprašanja separatnega miru in njegova Hamletu podobna neodnočnost, kar se tiče federalizacije [monarhije], ves ugled [...]« Arthur May, Der Untergang der Monarchie – Wagnis und Deutung, v: Österreich in Geschichte und Literatur 7 (1963) 100.

Slika 13: Udeleženci Krfske konference, katere rezultat je bila Krfska deklaracija 20. julija 1917. V prvi vrsti tretji od leve Ante Trumbić, predsednik JO, četrti Nikola Pašić, predsednik srbske vlade; v drugi vrsti prvi z leve Josip Vošnjak, najbolj vidni slovenski zastopnik v JO. Fotografija v: Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917 godine* (Beograd 1967) med 288 in 289.

monarhije po parlamentarni poti. Cesar pa tudi v nobeni fazi ni bil pripravljen staviti integriteto dežel ogrske krone pod vprašaj. S tem znamenja niso več kazala v smer sodelovanja, pač pa vse bolj v smer konfrontacije. Značilno je, da je zdaj za več kot pol leta prišlo do prekinitve osebnih stikov med cesarjem in vodilnimi možmi Jugoslovanskega kluba.

Tako je Jugoslovanski klub postavil smernice tiste politike, ki je v zadnji konsekvenci vodila v odcepitev Slovencev oz. Južnih Slovanov od monarhije. Očitno je postajalo sozvočje s Čehi usklajene opozicijske politike, ki je postala vse bolj radikalna. Zelo verjetno je na to vplivala tudi krfska deklaracija 20. julija 1917¹³⁴, v kateri je šlo za skupno izjavo srbske vlade in Jugoslovanskega odbora in ki je predvidevala združitev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev pod žezlom Karađorđevićev.¹³⁵ Slovenska politika jo je uporabila za promocijo majniške deklaracije s habsburško klavzulo in je obenem na to opozorila, da bi bili za morebitno protiavstrijsko rešitev jugoslovanskega vprašanja krivi avstrijski državniki sami, ker niso pravočasno upoštevali življenjskih vprašanj avstroogrskih Južnih Slovanov, izraženih v majniški deklaraciji.¹³⁶

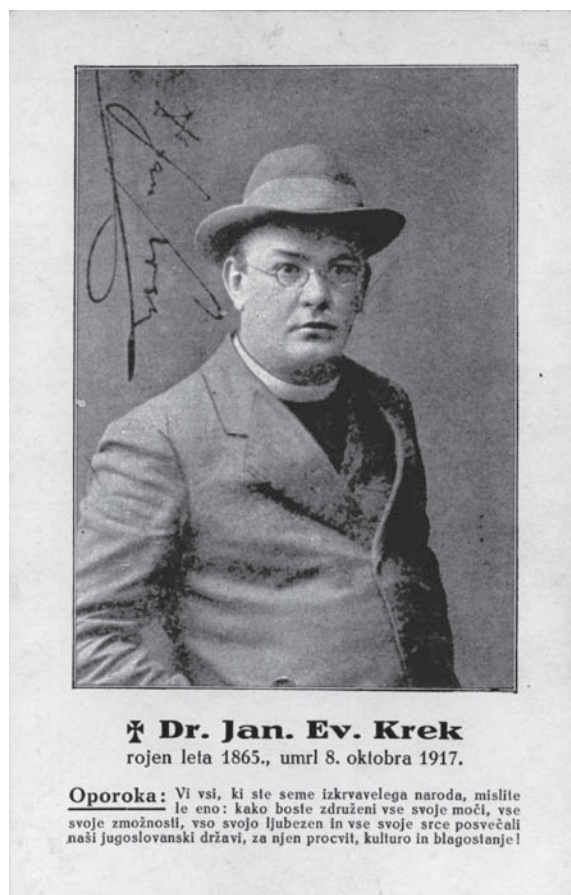
Opozicijske politike Jugoslovanskega kluba ni spremenilo niti dejstvo, da je Seidler v svojo od 31. avgusta 1917 dalje definitivno vlado vzel tudi Slovenca, že omenjenega sekcijskega načelnika in zdaj ministra brez listnice Ivana Žolgerja, sicer prvega in edinega slovenskega ministra v zgodovini habsburške monarhije. Žolger ni mogel ničesar premakniti, vendar je bil vse do svojega odstopa v začetku maja 1918 koristen informant slovenskih politikov, ker je imel dobre stike s cesarjevo pisarno (Arthur Polzer-Hoditz) in s cesarjem samim.¹³⁷

¹³⁴ Janko Pleterski, *Slovenci v politiki dunajske vlade 185*; Dragovan Šepić, *Italija – jug. pitanje 189–238* (poglavje: *Majska deklaracija i Krfska deklaracija*).

¹³⁵ Za krfsko deklaracijo prim. Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i krfska deklaracija 1917. godine* (Beograd 1967).

¹³⁶ Slovenec, 10. avgusta 1917.

¹³⁷ Prim. n.pr. JD, 1. marca 1918.

Slika 14. Janez Ev. Krek (1865–1917), »oče Majniške deklaracije« in njegova po Alojziju Resu izpričana »oporoška« iz julija 1917. Izredno pogosto poslana razglednica v času deklaracijskega gibanja in tudi še po prvi svetovni vojni. Založba »Ilustr. Glasnika«. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

Radikalizacija glavne slovenske politične smeri se je odrazila tudi v članku, ki ga je v začetku septembra 1917 objavil Krek pod naslovom »Za narodno ujedinenje« v Hrvatski državi in v katerem je nad vse postavil pravico jugoslovanskega naroda (»enega slovanskega naroda na jugu Evrope«) do lastne države in do narodne samoodločbe »brez ozira na kogar koli«, s čemer je že relativiziral habsburško klavzulo, dal ji je le še pogojno veljavo.¹³⁸ Takrat

¹³⁸ Hrvatska država, 4. septembra 1917 (cenzurirani prevod v Slovincu, 7. septembra 1917). Nekaj poglavitnih stavkov iz tega članka, ki je podpisan z Dr. Ivan Krek in ki ga lahko veliko bolj upravičeno označimo kot Krekov politični testament kot takoimenovano, na propagandnih razglednicah razširjeno in po Alojziju Resu izpričano Krekovo »oporoško«, ki pa od Kreka ni avtorizirana (glej sliko 14): »[...] Pamti Slovenče, Hrvate i Srbije, da si sin jednoga slavenskoga naroda na jugu Evrope, i da si osječaja toga jedinstva neće uzeti nitko, ako si ga sam uzeti ne daš. [...] Pamti: narodni život bez državnosti je nemoguć. [...] Zato pak: Ujedinjenje, i ujedinenom narodu jedinstvenu, samostalnu, slobodnu državu!« Nato se je Krek v članku opredelil tudi do habsburške klavzule, ki »nije samo priznanje nego i apel« dinastiji, da ve, da se jugoslovanski narod zadovolji samo s samostojno državo. Ta zahteva pa ni antantna politika, ker je starejša od antante. In takšna stremjenja niso veleizdajstvo. »Ropstvo je veleizdaja«. Zahteve Južnih Slovanov so pravične in v skladu z idejo razvitega, zdravega naroda, uveljaviti pa jih morajo »bez obzira na ikoga«. Članek je objavljen tudi v Pleterski, Prva odločitev 295–296.

je Krek že pričakoval razpad habsburške monarhije. V enem pismu nekaj tednov pred smrtjo je nekoliko melanholično zapisal: »Starega lepega čebrička ne bo več. Škoda zanj, toda vse ne pomaga nič: razvoj zahteva, da se razvije vse po nepopisanih postavah. In razvoj je zahteval, da bo avstrijski čebriček lepega dne razpadel.«¹³⁹ Krekov pogreb v Ljubljani 13. oktobra 1917 se je spremenil v pravo množično manifestacijo za ideje majniške deklaracije in Korošec je svoj govor na grobu kronal s svetopisemskimi besedami: »Levate capita vestra, ecce enim appropinquat redemptio vestra«, in seveda je bilo tu mišljeno narodno odrešenje.¹⁴⁰

Ko je Jugoslovanski klub jeseni 1917 v državnem zboru sklenil glasovati proti proračunskemu provizoriju Seidlerjeve vlade, je bilo to povsem konsekventno. V svojem govoru 19. oktobra je Korošec to utemeljeval s pasivnim in prav sovražnim odnosom vlade do jugoslovanskega problema, rešitev katerega naj bi bila zgodovinska nujnost. In potem njegov namig s kolom: »Če se torej reševanja ne bodo pravočasno lotili odločilni dejavniki te monarhije, ga bo moral vzeti v roke forum zunaj monarhije, kar pa ne more biti ne v njenem interesu in ne v prid presvitle vladarske hiše.«¹⁴¹ Vendar pa se je Korošec očitno čutil dolžnega, da je obvestil cesarja o negativnem votumu Jugoslovanskega kluba. Zato je pisal vodji cesarske pisarne Arthurju grofu Polzer-Hoditzu pismo, v katerem je podčrtal, da je glavni vzrok za tako glasovanje brezbriznost vlade do južnoslovanskega vprašanja in pomanjkanje dobre volje glede poravnave krivic, ki so bile storjene Slovincem s preganjanji ob začetku vojne.¹⁴² Malo prej se je pismeno pritoževal pri Polzer-Hoditzu tudi minister Zolger, tudi on zaradi nerazumevanja in ravnodušnosti, ki jo vlada kaže do najpomembnejšega notranje- in zunanjepolitičnega problema, to je do jugoslovanskega vprašanja, in opozoril je na dejstvo, da se večja števila »do kosti lojalnih Južnih Slovanov«, ki glede tega vprašanja, posegajočega v samo srčiko slehernega Južnega Slovana, od Avstrije in od njenih birokratskih voditeljev ne pričakujejo nič več in upirajo svoja upanja le še v antanto, oz. mirovno konferenco.¹⁴³ Cesarju je Polzer-Hoditz izročil Koroščevo pismo, skupaj z lastnim pisnim predlogom, v katerem je pritrjeval Koroščevim obrazložitvam in predlagal cesarju naj z Najvišjim nalogom pooblašča zunanjega ministra, »da z vsemimi avstrijskimi in ogrskimi dejavniki, ki pridejo v poštev, takoj začne stvarna pogajanja o programu rešitve jugoslovanskega vprašanja na podlagi državnopravne združitve Južnih Slovanov znotraj monarhije in s pripravljalnimi ukrepi za uresničitev tega programa še pred sklicom mirovne konference«.¹⁴⁴ Cesar tega nasveta sicer ni upošteval, vendar je nemudoma poslal svojega adjunkta princa Zdenka Lobkowitza h Korošču. Razen tega je pa tudi naročil, da se naj preiščejo pregajanja Slovencev, ki so jih ožigosale interpelacije Jugoslovanskega kluba, kar sta kasneje na kar objektivni način tudi storili ministrska in vojaška komisija.¹⁴⁵ Lobkowitz je Korošča povabil, naj pripravi cesarju spomenico in v njej odkrito pove vse, kar Slovenci in Hrvati zahtevajo, kar pa bi moralo biti v okviru monarhije tudi uresničljivo, z drugimi besedami: manj kot je zahtevala majniška deklaracija. Korošča, ki je bil, kot zgleda, sprva pripravljen ustreči cesarjevi želji in napisati spomenico kakršnekoli vsebine že, so končno Čehi od tega odvrnili. O misiji Lobkowitza je Čehe namreč obvestil tajnik Jugoslovanskega kluba Gregor Žerjav in Korošec je bil nato povabljen v Prago, kjer sta ga mladočeški politik Karel Kramář¹⁴⁶ in predsednik češke

¹³⁹ Naša moč, 1917/1918, št. 48; Lukan, Krek – nac. vprašanje 50–51; Lukan, Krek I, 218.

¹⁴⁰ Slovenec, 15. oktobra 1917. Prim. tudi sliko 21.

¹⁴¹ Sten. Prot. HA, 22. Sess, 32. Sitzung (19. 10. 1917).

¹⁴² Polzer-Hoditz 496–498.

¹⁴³ Prav tam 494–495.

¹⁴⁴ Prav tam 496–498.

¹⁴⁵ Prim. že navedeno izdajo virov Pleterskega, Politično preganjanje.

¹⁴⁶ Kramář je bil zaradi veleizdaje obsojen na 20 let zapora. Amnestija 2. julija 1917 je tudi njemu prinesla svobodo.

Slika 15: Dr. Gregor Žerjav (1882–1929), član vodstva NNS, 1914 in 1915 aretiran in potem konfiniran, 1917 je postal tajnik JK. Album slovenskih književnikov, ed. Janko Šlebinger (Ljubljana s.a.) 118.

tajne politične organizacije »Maffie« Přemysl Šámal seznanila s češkimi političnimi načrti, ki so bili že usklajeni z emigracijo v Parizu in so predvidevali popolno državno samostojnost po pričakovanem koncu monarhije. Korošec se je potem odločil za okrepljeno sodelovanje s Čehi in ni ustregel cesarjevi želji, posredovani preko Lobkowitza.¹⁴⁷ Čehi so s tem še enkrat bistveno vplivali na narodnopolitično orientacijo Slovencev.

Majniška deklaracija je še naprej ostala minimalni program Jugoslovanskega kluba, pri čemer o maksimumu ni bilo rečeno kaj več. Na prelomu 1917/1918 so bili govori in interpelacije jugoslovanskih državnozborskih poslancev vse bolj napadalni in polemični, ne nazadnje tudi pod vplivom ruske oktobrske revolucije z njenimi zahtevami po miru in samoodločbi narodov. Te parole so se odrazile v češki »trikraljevski izjavi« (6. januarja 1918) in pa tudi v januarskem memorandumu Jugoslovanskega kluba (30. januarja 1918), ki je bil namenjen delegatom mirovnih pogajanj v Brest-Litovsku in je predstavil poskus internacionalizacije jugoslovanskega problema v habsburški monarhiji.¹⁴⁸ Korošec je ta memorandum, ki je slonel še na majniški deklaraciji, toda tudi že terjal pravico samoodločbe za Južne Slované, skupaj s spremnim pismom poslal cesarju, vendar odgovora ni dobil.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Milada Paulová, *Tajní výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovani v letech 1916–1918* (Praha 1968) 340, 565; Pleterski, *Prva odločitev* 146–148.

¹⁴⁸ Peter Vodopivec, *Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskega kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek januarskega memoranduma*, v: *ZČ* 27 (1973) 55–90.

¹⁴⁹ Bister, *Korošec* 273.

Slika 16: Deklaracijska razglednica iz leta 1918 (štev. 145). Narisal Maksim Gaspari, založba »Ilustr. Glasnika« v Ljubljani. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

Slovensko politično vodstvo se je torej moralo zavedati, da se bo njeno vztrajanje pri popolni realizaciji majniške deklaracije, kar nista mogla upoštevati ne vlada in ne dvor, končalo v rešitvi, ki jo ni več pričakovalo od habsburške monarhije. Posledice takšne politike se je mnogo manj zavedalo slovensko prebivalstvo, pri katerem je bila zvestoba Habsburžanom globoko zakoreninjena. Zato je bila habsburška klavzula za deklaracijsko gibanje, katerega nosilec je bil Jugoslovanski klub, pospešitelj pa škof Jeglič, še vedno nepogrešljiva, za gibanje, ki je od novembra 1917 z množičnimi zborovanji in zbiranjem podpisov za majniško deklaracijo dobilo na vsem slovenskem ozemlju širok razmah. Bila pa je s tem povezana vsekakor neka dvoumna politika Jugoslovanskega kluba in to tako do slovenskega prebivalstva kot tudi do državnih vrhov. Čistega vina, ki bi realistično pokazal na pričakovani konec tega razvoja, Jugoslovanski klub ni mogel niti ni hotel naliti. Takšna dvoumnost pa je bila tudi na strani cesarja in njegovih vlad. Na eni strani so od Slovencev zahtevali absolutni patriotizem, na drugi strani pa mislili, ne da bi to tudi javno povedali, da ne bo treba resnično upoštevati slovenskih političnih zahtev, izraženih v majniški deklaraciji na široki južnoslovanski osnovi, kaj šele, da bi te zahteve sprejeli za osnovo morebitnih pogajanj. Cesar pa politikom Jugoslovanskega kluba, ki so mu (zlasti Korošec) večkrat citirali majniško deklaracijo in jo označevali kot program, od katerega ne morejo odstopiti, ni nikoli jasno povedal, da zahteve deklaracije niso izpolnjive, čeprav je to vedel. Kako je cesar res sodil o majniški deklaraciji, izvemo iz njegovih lastnoročnih zapiskov, ki so pa nastali šele po vojni, torej post festum. Tam beremo: »Pri politiki Južnih Slovanov je treba ločiti med državami, dinastijo in monarhijo sovražno: Državi sovražna je bila tudi že majniška deklaracija Jugoslovanskega kluba, ki je hotela z raztrganjem

avstrijske državne zveze ustvariti samostojno državo, vendar v mejah monarhije in seveda pod habsburško dinastijo.¹⁵⁰

Nakazane glavne – radikalizirane – smeri slovenske politike, ki je bila skoncentrirana v Jugoslovanskem klubu, od vodilnih slovenskih politikov ni več hotel podpirati le kranjski deželni glavar Ivan Šušteršič. Že 18. septembra 1917 je, v nasprotju z novo brezkompromisno klubovo linijo, majniško deklaracijo označil za »maksimum«, torej je hotel vztrajati pri prvotni, na etapne rešitve pripravljeni politiki. 3. novembra je potem zapustil klub, skušal razpustiti celo SLS in postal najostrejši kritik politike Jugoslovanskega kluba, kar vlada in cesar nista nerada gledala. Čeravno je bila njegova kritika nekritičnega jugoslavizma, ki naj bi dala klubovi politiki pečat in ki jo je artikuliral v novoustanovljenih listih Resnica in Novice (jugoslovanski unitarizem, neupoštevanje nevarnosti velikosrbstva, podcenjevanje verskega vprašanja v bodoči Jugoslaviji, nezadostno upoštevanje italijanskih aspiracij, izhajajočih iz Londonskega pakta) v veliki meri upravičena, je vedno bolj izgubljal podporo med prebivalstvom, predvsem v teku že omejenega deklaracijskega gibanja, ki je za svoje idole poleg Korošca in Kreka imelo tudi mladega cesarja Karla. Šušteršič je bil končno, očrnjen kot »uskok« in »odpadnik«, povsem izoliran ter je tik pred razpadom monarhije uvidel, da je priporočljivo zapusti Kranjsko, kar je potem tudi storil.¹⁵¹

Njega, Šušteršiča, je cesar Karl sprejel 11. januarja v Laxenburgu v avdienco.¹⁵² Najprej je cesar omenil, da mu je njegov prelom s Korošcem znan in je Šušteršiča pohvalil za njegovo »veliko patriotično dejanje«, to je bila ustanovitev časnika Resnica. Osrednja tema pogovora pa je bilo jugoslovansko vprašanje, pri čemer je cesar takoj na začetku pripomnil, »da ljudstvo, še posebno Slovenci, ni za ustanovitev jugoslovanske države.« Katoliški Južni Slovani bi v tej državi igrali podrejeno vlogo, dominirali bodo pravoslavni Srbi, ki da so dobri trgovci. Temu gledanju je Šušteršič nasprotoval: »Pretežna večina južnoslovanskih narodov in tudi Slovencev z vso odločnostjo hoče združitev južnih Slovanov v lastni državi.« Pri tem je poudaril sorodnost Slovencev in Hrvatov, ki so vendar iste vere in pri katerih bi vrh tega prevladovalo »odločno dinastično mišljenje«. Pravoslavni Srbi Slovincem in Hrvatom seveda ne bi smeli vladati. »Južnoslovanska država bi morala biti tako urejena, da bi bila prevlada katoliškega hrvaško-slovenskega naroda zagotovljena.« Ko je cesar vprašal, po kakšni poti naj bi lahko prišlo do ustanovitve te države, je Šušteršič menil, da so največja ovira pri rešitvi tega vprašanja Madžari. »Če bi se te ovire ne dalo premagati, potem bi se moralo poiskati vsaj neko rešitev znotraj Cislajtanijske.« Tako kot dosedaj namreč ne gre več naprej.¹⁵³ »Veličanstvo, zadnja ura je!«¹⁵⁴ V slovanskih deželah se ne da več vladati kot pred desetimi, dvajsetimi leti ali neposredno pred vojno, »kajti od antante sprožena parola o samoodločbi narodov«¹⁵⁵ je poglavo korenine povsod«. Šušteršič je nato izrazil mnenje, da je potrebno izpeljati »združitev vseh

¹⁵⁰ »Bei der Politik der Südslawen muß zwischen staats-, dynastie- und monarchiefeindlich unterschieden werden; staatsfeindlich im Sinne des Kaisertums Österreich war ja auch schon die Maideklaration des Südslawischen Klubs, die, bei Zerreißung des österreichischen Staatsverbandes einen selbständigen Staat, jedoch innerhalb der Grenzen der Monarchie und natürlich unter der Habsburgischen Dynastie, schaffen wollte.« Karl – Aufzeichnungen 159.

¹⁵¹ Pleterski, Šušteršič 383–448.

¹⁵² Nedatirani Šušteršičev zapis po spominu. Šušteršičev fond v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, citiran v Rahten, Avstrijakant 202–204; prim. tudi Šušteršič, Moj odgovor 92.

¹⁵³ Citirano po Rahten, Avstrijakant 202.

¹⁵⁴ Šušteršič, Moj odgovor 92.

¹⁵⁵ Šušteršič je svoje stališče glede samoodločbe narodov definiral v prvi številki Resnice (22. decembra 1917). V uvodniku »Naš program« je zapisal: »Sicer pa bomo varovali svobodo naroda do samoodločbe v duhu prave in lojalne demokracije, v neomajni zvestobi do našega cesarja.« Torej ne absolutna samoodločba, kot se zrcali v citiranem Krekovem članku, pač pa pogojna, od zvestobe do vladarske hiše odvisna samoodločba! Šušteršič ji je ostal zvest do konca monarhije.

Slika 17: Ernst von Seidler (1862–1931), od 24. junija 1917 do 23. julija 1918 avstrijski ministrski predsednik. Fotografija, fotograf J. Harkány, Dunaj, 1917. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

južnoslovanskih področij Cislajtanijske v eno upravno območje«, od Dalmacije preko Kranjske, Istre, Goriške-Gradišanske, vključno s Trstom, do južne Štajerske in južne Koroške, pod imenom »Ilirija« in z ilirskim državnim namestništvom v Ljubljani. V tej administrativni enoti bi bila tudi zagotovljena hrvaško-slovenska prevlada nad srbsko manjšino. Cesar se ni izrazil ne za ne proti.¹⁵⁶

Zdi se, da je cesar hotel zvedeti, kaj Jugoslovanski klub meni o cislajtanski »Iliriji«, ker je namreč 30. januarja 1918 predsednik vlade Seidler, zvesti sluga svojega gospodarja, to vprašanje dal na dnevni red pogovora z delegacijo Jugoslovanskega kluba, ki jo je vodil Korošec. Seidler je uvodoma vprašal, kakšen je program kluba in dobil odgovor, da je to še vedno majniška deklaracija, »nič več in nič manj.« Ko je svoje sogovornike še povprašal, če njeno uresničitev še vidijo v monarhiji in pod habsburško hišo, so mu odgovorili: »Mi že še, morda kot zadnji«, saj narod umira od glada in bi se lahko uprl, tako da pride potem celo do politične revolucije. Seidler je na to pojasnil, da z Madžari o takšni preosnovi monarhije, kot jo namerava Jugoslovanski klub, niti govoriti ni mogoče. Ob tej priliki pa se je dotaknil šibke

¹⁵⁶ Rahten, Avstrijakant 202–203. Cesar je imel le pomisleke glede južne Koroške, kajti tu naj bi bila samo ena zagozda (Ziljska dolina) slovenska. Šušteršič mu je upravičeno oporekal: »Veličanstvo tu ni pravilno informirano. V glavnem je celotna dežela južno od Drave slovenska. Priznam, da so ti Slovenci delno germanizirani, delno gredo kot takojimenovani Nemcem prijazni Slovenci pod gospodarskim in političnim pritiskom z vladajočo stranko. Toda vsi se bodo ponovno narodno zavedli, kakor hitro bodo združeni z velikim nacionalnim telesom.« V razgovoru o vprašanju obnove Kraljevine Srbije se je Šušteršič izrekel »za avstrosrbsko rešitev južnoslovanskega vprašanja, za združitev vseh Srbov v okviru monarhije«. To bi bila po njegovem mnenju tudi »najboljša rešitev balkanskega vprašanja«.

točke kluba: Opozoril je na to, da so tudi frankovci,¹⁵⁷ (škof Josip) Stadler¹⁵⁸ in vladajoča Hrvaško-srbska koalicija proti taki rešitvi jugoslovanskega vprašanja. Zastopniki Jugoslovanskega kluba so se branili: »Stadler hoče isto kot naša deklaracija, samo v drugi obliki, tudi frankovci so v bistvu za stvar, toda njihovi voditelji hočejo priti na vladno, zato bi kadri vse počeli in služili Madžarom, samo da bi prišli na oblast, od koalicije pa je osem tajno na naši strani, vendar zanje še ni nastopil trenutek, da to javno povedo. Toda narod je tako v Hrvaški-Slavoniji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji, Istri kot tudi v slovenskih deželah ves zato.« Seidler je bil nejeveren: »Toda Hrvati in Srbi so si bili vendar vedno nasprotniki, mrzijo se in nočejo sodelovati.« Zastopniki kluba optimistično: »To je enkrat bilo [...], vojna je vse izravnala [...].« Nato je Seidler povprašal po možni etapni rešitvi južnoslovanskega vprašanja, ki bi najprej predvidevala združitev cislajtanskih Južnih Slovanov (tu je vprašal cesar!). To pa je delegacija kategorično zavrnila. Njena deviza je: »Vse ali nič«. Nobene rešitve v okviru dualizma! Predstavniki kluba so celo govorili o možnosti enostranske razglasitve zedinjenja in neodvisnosti južnoslovanskih dežel monarhije v primeru tihega pristanka cesarja, ki ne bi smel dati povelja armadi, da bi z orožjem nastopila proti Južnim Slovanom.¹⁵⁹

Povsem torej v tem času cesar še ni bil izključen iz razmišljanj in upanj slovenskih političnih elit. Premisleke se da pojasniti, če uvrstimo slovensko narodno vprašanje v širši okvir številnih nerešenih vprašanj monarhije in če upoštevamo tudi takratno stanje na bojiščih, ki je bilo za centralne sile bolj ali manj ugodno. Za Avstro-Ogrsko je bil to čas, ki je vsaj v vojaškem oziru obetal optimizem, saj je bil to čas po zmagoviti 12. soški bitki konec oktobra/začetka novembra 1917 in po dejanskem izpadu Rusije iz antante po zmagi oktobrske revolucije. Stanje pa tudi diplomatsko ni bilo povsem neugodno, namreč po govoru britanskega premierja Davida Lloyd-Georga 5. januarja 1918 o vojnih ciljih antante in po objavi 14. točk ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona 8. januarja 1918: V obeh primerih je bila sicer zahtevana pravica za svoboden avtonomen razvoj avstro-ogrskih narodov, zahtevano pa ni bilo razbitje monarhije. To je bil torej čas, ko sta cesar in njegova vlada glede ohranitve oblasti lahko še z zaupanjem zrla v bodočnost, če zanemarimo zelo slabo stanje oskrbe v državi ter vojno utrujenost in tudi protivojno razpoloženje precejšnjega dela njenega prebivalstva.

Ker se je deklaracijsko gibanje na slovenskem območju vedno bolj širilo, so Nemci s tega področja hoteli poslati deputacijo cesarju, ki bi izposlovala odločno cesarjevo nastopanje zoper to gibanje. Korošec je zato od cesarja 12. februarja 1918 pismeno zahteval, da naj Nemce, konkretno je šlo za Nemce iz Spodnje Štajerske,¹⁶⁰ ne sprejme v avdienco, ker da gre za prav tiste ljudi, ki so na začetku vojne sodelovali pri preganjanjih Slovencev, poleg tega bi lahko cesarjevo avtoriteto izrabili proti gibanju, ki sloni na deklaraciji 30. maja 1917, »v kateri so zakonito izražena naša prizadevanja za lastno državo«. Korošec je potem majniško deklaracijo v celoti navedel – habsburška klavzula je imela svojo vrednost! – ter skušal cesarju dokaj

¹⁵⁷ Čista stranka prava, imenovana po voditelju Josipu Franku tudi frankovci, je zastopala hrvaško antisrbsko in ultrapatriotično stališče, ki je bilo podobno politiki Ivana Šušteršiča pri Slovencih. Prim. Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb 1973) 413–414.

¹⁵⁸ Vrhbosenski nadškof Josip Stadler je 16. novembra 1917 podpisal izjavo, ki je odklanjala majniško deklaracijo (objavljena 20. novembra 1917 v Hrvatskem dnevniku). O politični usmeritvi Stadlerja med prvo svetovno vojno glej Zlatko Matijević, »Izjava« vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlerja iz studenog 1917. godine, v: *Časopis za suvremenu povijest* [ČSP] 31 (1999) 1, 51–72; Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlerja* (Zagreb 2001) 526–559. O problematiki katolicizem – jugoslavizem na področju Hrvaške, glej še Jure Krišto, *Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva*, v: ČSP 24 (1992) 2, 25–45.

¹⁵⁹ Spinčičev zapis o poročilu v Jugoslovanskem klubu o pogovoru. Pleterski, *Prva odločitev* 298.

¹⁶⁰ Korošec jih je v pismu polemično označil kot »meist aus Renegaten und volksfremden Beamten bestehende Minderheit« [»v glavnem iz renegatov in ljudstvu tujih uradnikov sestavljena manjšina«]. Bister, Korošec, str. 279.

upravičeno pojasniti, da je to deklaracijo »sankcioniral ves narod.«¹⁶¹ Saj se je tekom deklaracijskega gibanja zbralo okrog 300.000 podpisov za njo, kar je pomenilo tudi pomembno plebiscitarno podkrepitev za politiko Jugoslovanskega kluba.¹⁶²

Vprašanje avdience Nemcev je nato prišlo na dnevni red tudi na razgovoru, h kateremu je za 13. februar 1918 povabil predsednik vlade Seidler zastopnike Jugoslovanskega kluba. Vendar je na tem pogovoru prvenstveno šlo zopet enkrat za glasovanje o proračunu, kar je Korošca napotilo k sarkastični pripombi, da je Jugoslovanski klub povabljen na pogovore le takrat, kadar je na dnevnem redu sprejetje proračuna. Korošec, ki je, kot omenja Spinčič, »prav prezirno« govoril s predsednikom vlade, je takoj razčistil položaj in povedal, da vlada ne more računati na podporo kluba.¹⁶³

V zvezi s proračunom je potem tudi stala Koroščeva avdience pri cesarju 27. februarja 1918. Cesar se je zelo potrudil, da bi pridobil Jugoslovanski klub za proračunski provizorij. Uvodoma je skušal Korošču dopovedati, »da se mu ne more očitati, da ne bi imel dobre volje, da bi se razmere ublažile, trajno dela na tem, da bi se sklenil mir, ima trdo voljo, da se nesrečna vojna konča«. Toda zdaj je še treba dati državi in vojski, kar potrebuje, zato bi morale vse stranke glasovati za proračunski provizorij. V odgovoru je Korošec podporo vlade odklonil z opozorilom na »lojalno« majniško deklaracijo, ki jo je cesarju še enkrat prebral. Cesar je pripomnil, da ga besedilo deklaracije »zadovoljuje« in da sam čuti, »da se mora na nek način stvar urediti, jugoslovansko ljudstvo je tako pridno, da bi bil greh, če bi se nič ne storilo.« Vendar je takoj postavil vprašanje »Kaj pa Ogrski?« Korošec je nato zahteval od cesarja, da naj vpliva na togo stališče Ogrske, ker naj bi za to imel dovolj sredstev. »Madžari« – tako Korošec – »ne zaslužijo pardona ker so proti Avstriji vodili politiko izstradanja.« Korošec pa je kritiziral tudi avstrijsko vlado, ki da absolutno ničesar ni storila z ozirom na preosnovo monarhije in odpravo krivic, ki se še vedno dogajajo. Vlada naj bi pri vprašanju ustavne reforme morala nastopiti iniciativno in bi se morala stališču Jugoslovanskega kluba vsaj približati. Na to bi se avstrijska javnost že navadila in tudi na Ogrsko bi poskus reforme močno učinkoval. Če pa vlada meni, da se s pogajanjem med narodi reforme ne da doseči, ostaneta le dve poti: »revolucija od spodaj in revolucija od zgoraj«. Cesar tem Koroščevim mislim ni sledil in ga je še enkrat skušal pridobiti za podporo proračuna, in sicer z retoričnim vprašanjem »Jugoslovani vendar ne bodo hoteli, da Italijani marširajo v Ljubljano.« Koroščev odgovor: »Mi nismo za vojsko, je tudi povzročili nismo [...]«. Cesar je pogovor zaključil z besedami: »Moramo skušati doseči mir, s pomočjo Wilsona bo šlo.«¹⁶⁴

Zelo »nestalnega cesarja«, po dikciji Josefa Redlicha, pa naj bi prav tedaj pridobil za svoje načrte minister Žolger. Za kakšne, ni povedano in cesar naj bi dejal: »Zdaj bom vladal z Nemci in Južnimi Slovani.«¹⁶⁵ To je potrdil na nek način tudi Žolger sam, ko je škofu Jegliču ob njegovem obisku pri njem na Dunaju 28. februarja povedal, da je bil zadnje čase večkrat pri cesarju in da jugoslovansko vprašanje ugodno stoji. »Cesar ni zoper, rešilo se bo po naših željah. Jugoslovanski klub zadevo dobro vodi, nič se še ni kompromitiral.« Jugoslovansko

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² Prim. Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije, v: ZČ 46 (1992) 357–381, 497–507; 47 (1993) 99–106.

¹⁶³ Spinčičev zapisnik po spominu. Spinčič je bil skupaj s Koroščem in Matkom Laginjo na razgovoru s Seidlerjem. Pleterski, Prva odločitev 299.

¹⁶⁴ Korošec je v pogovoru s cesarjem sicer priznal njegova mirovna prizadevanja, pri tem pa je kritiziral odvisnost habsburške monarhije od nemškega cesarstva, za kar naj bi bil soodgovoren predvsem zunanji minister Ottokar Czernin. Cesar je nato odgovoril, da je imel prav v tem oziru dolge in hude boje in da so mu zaradi tega očiteli celo veleizdajo, n.pr. ko se je zoperstavil aneksijskim težnjam Nemčije. Zapiski Koroščevega poročila v Jugoslovanskemu klubu pri Vladimirju Ravniharju in pri Spinčiču, citati iz Ravniharja. Ravnihar 123–124; Pleterski, Prva odločitev 299–300.

¹⁶⁵ Redlich II, 279–280.

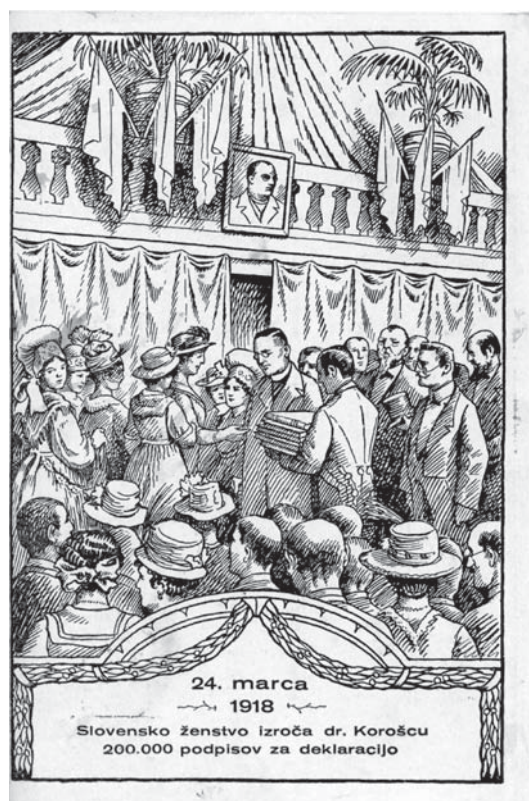
Slika 18: Dr. Ivan Žolger (1867–1925), 1917/18 edini slovenski minister za časa habsburške monarhije, 1919/20 slovenski delegat na pariški mirovni konferenci. Slika v: Album slovenskih književnikov 103.

vprašanje »se bo rešilo v Avstriji postavno, ali zunaj Avstrije.« Cesarju povsem zvesti Jeglič je ta zadnji Žolgerjev stavek še komentiral v dnevniku: »Tega stavka nisem prav razumel; zdi se mi pa, da je mislil 'ako se ne reši [jugoslovansko vprašanje] po ustavni poti doma, ga bo rešila antanta pri sklepanju splošnega miru'.«¹⁶⁶

Še istega dne je Jegliča sprejel tudi cesar. Na kratkem razgovoru je šlo za južnoslovansko vprašanje. Cesar je dejal: »Gibanje je popolnoma dopustno, vendar mora biti patriotično, avstrijsko.« Ko je potem hotel Jeglič nekoliko bolj pojasniti slovenski položaj, je cesar še dodal: »Vaše cilje boste dosegli po poti evolucije, s parlamentom se ne da veliko narediti.«¹⁶⁷ To je pač razumeti v pomirjajočem, zavlačevalnem smislu. Cilje (majniške deklaracije) ni mogoče doseči v bližnji prihodnosti, pač pa šele po evlucijskem, torej dlje časa trajajočem razvoju. Korošec je dan prej pri cesarju govoril o revoluciji!

¹⁶⁶ JD, 1. marca 1918.

¹⁶⁷ JD, 1. marca 1918. Citate je Jeglič zapisal v nemščini v dnevnik: »Die Bewegung ist vollkommen erlaubt, nur muß dieselbe patriotisch, österreichisch sein.« – »Sie werden Ihre Ziele erreichen auf dem Wege der Evolution, mit dem Parlament ist nicht viel zu machen.«

Slika 19: Deklaracijska razglednica št. 141 (1918): Ljubljana manifestira za Jugoslavijo, 23./24. maja 1918. Narisal Maksim Gaspari, založba »Ilustr. Glasnika«. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

6. Konfrontacija – nastopanje državnih vrhov proti slovensko-jugoslovanskemu gibanju in rastoča odvrnitev slovenskih političnih elit od monarhije

Korošec po avdienci očitno ni imel vtisa, da bi se cesar približal stališču Jugoslovanskega kluba. Vsekakor se je klub nekaj dni kasneje še bolj distanciral od cesarja Karla. Da bi pritegnil tudi translajtanske jugoslovanske politične sile, ki jih je bilo slejkoprej le delno mogoče pridobiti, je Jugoslovanski klub sklical za 2. in 3. marec 1918 v Zagrebu konferenco jugoslovanskih politikov obeh državnih polovic, ki je imela za nadaljnji razvoj daljnosežne posledice. Tamkaj sprejeta resolucija, katere važnost je dunajski tisk takoj zaznal, je pomenila cezuro. Korošec je kasneje pripovedoval, da so tedaj habsburško žezlo »ven vrgli«.¹⁶⁸ Od tega trenutka dalje so slovenski politiki le še izjemoma omenjali habsburški okvir. Zagrebška resolucija je na temelju pravice narodov do samoodločbe zahtevala neodvisno, demokratično državo Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Koroščevo predavanje 224. Dunajski časopis Reichspost je na primer v svojem članku 6. marca 1918 pod naslovom Der südslawische Einheitsstaat [Jugoslovanska enotna država] opozoril na dejstvo, da v (zagrebški) resoluciji pogrša ugotovitev, da se namerava to državo ustanoviti v okviru monarhije, razen tega naj bi bilo s tem pokazano tudi jasno nasprotje med stališčem Korošca in Jegliča.

¹⁶⁹ Ferdo Šišić, Dokumenti 125–126.

Slika 20: Cesar Karl med prebivalstvom na Primorskem v začetku aprila 1918. Fotorazglednica. Založba Brüder Kohn Wien I, 1918. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

Čas prikritih nihanj med cesarjem in vlado na eni strani ter slovenskimi oziroma jugoslovanskimi politikami na drugi, se je iztekal. Razvoj je šel v smer odprte konfrontacije. To se je pokazalo tudi na ljubljanski manifestaciji »za Jugoslavijo« 24. in 25. marca 1918, kjer so slovenske žene Korošcu izročile nad 200.000 podpisov za majniško deklaracijo. Ne da bi še omenjal habsburški okvir, je Korošec v svojem govoru izrazil trdno prepričanje, da bo moralo priti do združitve Srbov, Hrvatov in Slovencev v neodvisno državo na temelju pravice narodov do samoodločbe. Ostro je napadel Nemce alpskih dežel, ki jih je označil za »barbare med nami«, kot »barbarski narod«, povsem v smislu propagandnega besednjaka antante. Končal je s klicem: »Živela neodvisna Jugoslavija!«¹⁷⁰

Kmalu je tudi državni vrh šel v odprto konfrontacijo z Jugoslovanskim klubom in proti južnoslovanskemu gibanju, ki ga je klub vodil in ki se je predvsem v slovenskih predelih hitro razvijalo. Že v začetku maja je Seidler moral ugotoviti »povsem intransigentno zadržanje Čehov in Južnih Slovanov do države«¹⁷¹ in odločil se je, gotovo ne brez opore pri cesarju za takoimenovani »nemški kurz« in za odločno ukrepanje proti češki in jugoslovanski »agitaciji«.¹⁷² Zato je bilo prepovedano tudi slovensko deklaracijsko gibanje.¹⁷³ Cesar je to prepoved pozneje – v že omenjenih lastnoročnih zapisih in skupaj s sodbo o majniški deklaraciji – na

¹⁷⁰ Slovenec, 26. marca 1918. Poročilo pod naslovom: Ljubljana manifestira za Jugoslavijo.

¹⁷¹ Prim. Spomine Ernsta Seidlerja z naslovom Aus schwerer Zeit. Persönliche und politische Erinnerungen (I–VI), ki jih je objavil v Neue Freie Presse, 20. in 25. julija, 2. ,9. in 14. avgusta, ter 2. septembra 1924., tukaj V.

¹⁷² To je pomenilo – tako Seidler v svojih spominih –, »[...] da se je vlada sedaj bolj svobodno in jasneje priključila gledanju nemškega prebivalstva kot doslej« [»dass die Regierung nunmehr den Anschauungen der deutschen Bevölkerung sich freier und deutlicher anschloss, als es bisher der Fall gewesen«]. Posledica tega je bil odstop Žolgerja, Seidler V.

¹⁷³ Z odlokom notranjega ministrstva 11. maja 1918 je bila prepovedana sleherna agitacija za majniško deklaracijo. Pleterski, Prva odločitev 175.

sledeči način razložil: »Oprti na avstrijske zakone so Nemci zahtevali prepoved onih shodov, ki so, kot zgoraj omenjeno, imeli državi sovražne namene. Razumljivo, da je vlada zaradi tega prišla v zadrego, saj se ji je uprlo, nastopiti proti državljanom, ki so bili cesarju in skupni očetnjavai zvesto vdani. Vlada je potem sicer izdala zaželeno prepoved, ki se pa domala sploh ni izvajala.« In cesar je še dodal: »Nočem tajiti, da so nekateri jugoslovanski kričači že takrat stali z obema nogama v Srbiji, toda večina jugoslovanskega ljudstva je mislila vsekakor v smislu majniške deklaracije.«¹⁷⁴

Že 3. maja je Seidler Slovincem dal vedeti, da ne bodo vključeni v kakršnokoli že rešitev južnoslovanskega vprašanja. Po Seidlerjevem mnenju h kakšni morebitni južnoslovanski državi pod habsburškim žezlom zagotovo ne bodo spadali tisti deli avstrijske države, ki ležijo na poti do Jadranskega morja in ki so tesno povezani z nemškim jezikovnim področjem.¹⁷⁵ Kasneje se je v tem smislu izrazil tudi cesar, in sicer kmalu po Sixtovi aferi in njegovi poti v Canosso, v nemški glavni stan v Spaju, po kateri je bilo jasno, da se je izjalovila njegova mirovna in sploh samostojna, od Nemčije neodvisna politika.¹⁷⁶ V svoj odgovor Nemcem in Nemcem prijaznim Slovincem iz slovenskih predelov, ki jih je končno (22. maja) vendarle sprejel, kljub drugačni želji Korošca, je cesar nedvoumno zatrdil, da je rešitev slovenskega vprašanja, ki ga je omenil indirektno, možna samo v (nemško)avstrijskem okviru in da historične posebnosti dežel in utrditev njihove združitve ne smeta biti niti v najmanjši meri prizadeta. Ni vzroka za zaskrbljenost, da bi se agitacija proti tem smernicam (mišljeno je bilo deklaracijsko gibanje) širila, kaj šele, »da bi se v bodočem razvoju stvari lahko uveljavila«. »Pravice nemškega naroda« in »njegova preizkušena uveljavitev v državi nikoli ne smejo doživeti kakršnokoli že oviranje.«¹⁷⁷ Cesar je torej Nemcem jugovzhodnega alpskega prostora obljubil nič manj kot zagotovitev njihove posesti. Za Slovence, ki v tem kontekstu niso omenjeni, je ostalo le njegovo splošno sporočilo: »Marsikaj pri nas je glede pogojev za narodni in kulturni razvoj posameznih narodov še potrebno izboljšati in moje vladanje si vneta prizadeva najti prave poti za vsestransko miroljubno rešitev teh temeljnih vprašanj.«¹⁷⁸

Direktni odgovor na te cesarjeve besede so slovenske stranke dale na svojem srečanju v Ljubljani 27. maja, ko so izjavile, da si zahteve po združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastno državo ne morejo in nočejo pustiti vzeti, ker je ta zahteva »vsem plastem našega naroda

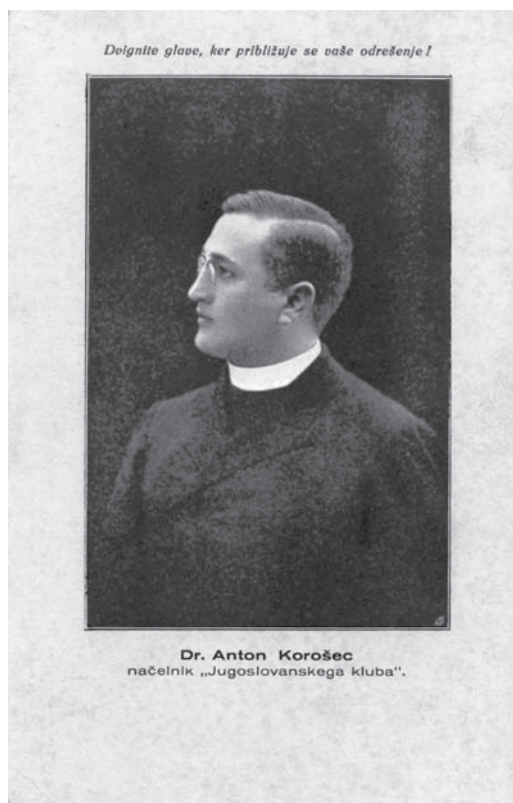
¹⁷⁴ Karl – Aufzeichnungen 159.

¹⁷⁵ Seidler je to pojasnil na konferenci načelnikov klubov v državnem zboru, ki se je Čehi in Jugoslovani niso več udeležili. Laibacher Zeitung, 4. maja 1918.

¹⁷⁶ Sixtova afeta: Cesar Karl je konca marca 1917 prek svaka Sixta de Bourbon-Parma, brata cesarice Zite, ki je služil v belgijski vojski, poskušal tajno doseči sklenitev posebnega miru z antanto. V ta namen je Karl Sixtu izročil lastnoročno pismo za francosko vlado, ne da bi o tem informiral tudi zunanega ministra Czernina. Ta pa je dobro leto kasneje – 2. aprila 1918 v govoru pred dunajskimi občinski odborniki – izzivalno izjavil, da mu je francoski ministrski predsednik Georges Clemenceau ponudil tajna mirovna pogajanja in obenem, da Francija nima pravice do Alzacije in Lorene. Na kar je Clemenceau kot dokaz za avstrijsko iniciativo za tajna mirovna pogajanja objavil Karlovo pismo, v katerem pa so francoske pretencije na Alzacijo in Loreno označene kot pravične. Cesar Karl je moral zatajiti svoje preko Sixta poslano pismo Francozom in Czernin je moral odstopiti. Karlov ugled pri nemškemu prebivalstvu monarhije je zaradi te afere močno trpel. Karlova pot v Spa pa je bila potem izraz popolnega poloma njegovih mirovnih prizadevanj in tudi končne podreditve vojni politiki Nemčije. O Karlovih mirovnih akcijah in o Sixtovi aferi glej Robert A. Kann, Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg (Wien 1966); Tamara Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus. Österreichs Friedensversuch im Ersten Weltkrieg (Wien-München 1988). – Zanimivo je, da so Združene države Amerike odločitev, da v polni meri priznajo pravico do samoodločbe narodov habsburške monarhije in s tem prizadevanja Čehov in Jugoslovancev po neodvisnosti, sprejele neposredno po Sixtovi aferi. Prim. Manfred Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg 353–360 [Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers] (Graz–Wien–Köln 1993); Zbyněk A. Zeman, (Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914–1918 (Wien 1963) 170–172 [Zeman, Zusammenbruch].

¹⁷⁷ Neue Freie Presse, 26. maja 1918.

¹⁷⁸ Prav tam.

Slika 21: Zelo priljubljena in pogosto poslana propagandna razglednica s sliko (mladega) Antona Korošca (1872–1940) in zadnjim stavkom njegovega govora na Krekovem pogrebu 13. oktobra 1917. Založba »Ilustr. Glasnika« v Ljubljani, poslana 23. 5. 1918 iz Kastva v Ljubljano, z značilnim tekstom: »V znak, da se Te spominjam pošljem Ti eno kartico in to naš ideal g. Korošca, ker vem, da si tudi Ti navdušena za njegove ideje.« (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

prešla v meso in kri«. »Naš narod ne bo izvršil samomora«. Zato se Jugoslovani oslanjajo na narodno pravo, »ki ga nihče ne more prekršiti brez kazni«¹⁷⁹ – neizrečeno je ostalo: tudi cesar ne. Takrat so slovenske stranke tudi sklenile začeti priprave za ustanovitev Narodnega sveta, osrednjega organa bodoče jugoslovanske oblasti na slovenskem območju.¹⁸⁰ Značilno za tedanje stanje v Avstriji je bilo, da je Korošec 3. junija v Ljubljani govoril na shodu, čeprav je bil ta prepovedan in pri tem samozavestno povedal: »Vlada naj počne kar hoče, in mi bomo dosegli kar hočemo.«¹⁸¹

Jasna znamenja, da so ocene jugoslovanskega vprašanja s strani državnega vrha daleč od realnosti, so se pokazale na zasedanju skupnega ministrskega sveta 30. maja 1918, ki se je ukvarjalo izključno samo s tem problemom.¹⁸² Uvodoma je cesar ugotovil, da je južnoslovansko vprašanje »za monarhijo izjemne važnosti« in »da bi bilo treba glede tega nekaj storiti, in sicer

¹⁷⁹ Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I. – 20. XII. 1918), I-II, ed. Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (Beograd 1964), I, 202 [Građa].

¹⁸⁰ Pleterski, Prva odločitev 176–178.

¹⁸¹ Citirano po Bister, Korošec 283.

¹⁸² Na obletnico majniške deklaracije!

Slika 22: Grof István Burian (1851–1922), 1915/16 in 1918 avstro-ogrski minister za zunanje zadeve. Fotografija iz knjige *Illustrierte Kriegs-Chronik* 23.

kmalu«. ¹⁸³ Minister za zunanje zadeve István Burian je konstatiral nenavadno hitro razširitev jugoslovanskega gibanja, proti kateremu bi morali takoj nekaj ukreniti, ker bi bilo kasneje mogoče nastopiti samo še s silo. Burian je nadaljeval: »Jugoslovanska agitacija, v kolikor namerava združitev vseh južnoslovanskih plemen, je umetno napihnjena. Ideja o združitvi Južnih Slovanov, bodisi znotraj, bodisi izven monarhije, je vnešena od zunaj.« Burian je potem začel govoriti o »čisto avstrijskem vprašanju Slovencev, ki se spravi v komaj razumljiv koneks z jugoslovanskim gibanjem.« To si lahko razlaga le tako, da Slovenci ne poznajo Srbov. »Vse slovensko gibanje je neizmerno pretirano, hujska se z najbolj naivnimi parolami in začuda tudi katoliška duhovščina kljub verskim razlikam s Srbi živahno sodeluje pri tem hujskanju. Temu vprašanju bi morali posvetiti kar največjo pozornost.« Rešitev jugoslovanskega vprašanja je za Buriana brezpogojna nujnost, vendar pa je možna le v dveh delih. »Velike južnoslovanske države ni mogoče vstaviti v strukturo dualistične monarhije in jo je torej treba preprečiti. Razlikovati je treba med avstrijskim delom [vprašanja] in delom, ki spada pod krono Sv. Štefana. Avstrija mora vprašanje Slovencev rešiti sama in pri tem je potrebno predvsem, da se odvrnejo od njihove poti. Kar se drugega dela tiče, je treba med obema vladama doseči dogovor, in trdno upa, da se bo ob pravilnem obravnavanju tega vprašanja pokazala danes tako žgoča jugoslovanska nevarnost le kot prehodni oblak.« ¹⁸⁴ Na zasedanju so potem obravnavali dualistične in subdualistične rešitve jugoslovanskega vprašanja, seveda brez vključevanja

¹⁸³ Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918), ed. Miklós Komjáthy (Budapest 1966) 661–662 [PGM].

¹⁸⁴ Prav tam 662–664.

Slovencev. Avstrijski ministrski predsednik Seidler je izrazil prepričanje, da bo slejkoprej moralo priti do trialistične rešitve potom združitvijo Hrvaške z Bosno in Hercegovino ter Dalmacijo. »Vsekakor pa zastopa mnenja, da je združitev s Slovenci izključena. K njim je agitacija prišla od zunaj in tudi ni globoko zakoreninjena.« Cesar, nedvomno istega mnenja, je v povzetku razprave ugotovil: »Obstoja sporazumevanje, da je potrebno proti jugoslovanski agitaciji nastopiti«. ¹⁸⁵ Obe vladi pa naj bi začeli skupno posvetovanja o možnostih rešitve tega nadvse važnega problema, kar se pa je potem šele konec avgusta 1918, in to brez vidnih rezultatov, zgodilo. ¹⁸⁶

Za državne vrhove je bila kvadratura kroga, v kakšnem obsegu lahko združijo južnoslovanske dežele v eno državno enoto in vzamejo s tem jugoslovanskemu gibanju veter iz jader, ne da bi ogrozili istočasno državne enotnosti. Pri tem so morali tudi pretehtati vprašanje, ali bo sploh mogoče takšno državo obdržati znotraj monarhije. Jugoslovanski klub pa se je od rešitve problema v avstrijskem smislu toliko bolj oddaljeval, kolikor bolj sta mu cesar in vlada predložila brezizglednost svojih prizadevanj za rešitev južnoslovanskega vprašanja, ki bi vključevala tudi Slovence, in – kot je kasneje zapisal Seidler – kolikor bolj je bil obveščen »o možnostih za popolni odpad«. ¹⁸⁷ Jugoslovansko vprašanje, kot nasploh nacionalno vprašanje v monarhiji, je bilo ob upoštevanju položaja na bojiščih, pa tudi zaradi političnega pritiska zaveznice Nemčije, komaj še rešljivo in v tem smislu bolj vprašanje moči kot sporazumevanja. Za državni vrh je terminus »jugoslovansko vprašanje« obsegal translajtansko Hrvaško-Slavonijo (ne pa vojvodinskih Srbov), Bosno in Hercegovino in kvečjemu še Dalmacijo. Kot povedano, pa slovenski problem za državni vrh ni bil jugoslovanski, pač pa avstrijski, ki naj bi bil rešen v okviru Avstrije. Vrh tega sta cesar in Seidlerjeva vlada, od 25. julija 1918 potem vlada Maxa Hussareka, v tem in tudi v drugih narodnopolitičnih vprašanjih delovala pretežno skladno z narodnopolitičnimi zahtevami nemških strank. ¹⁸⁸ Slovenski politiki so se pa bali prav tega, namreč da bi morali ostati pod nemško prevlado, ki ji sami, kot slovenski narod, ne bi bili dorasli. Zato so zastopali precej nekritični ter unitaristično naravnani jugoslavizem – Slovenci kot del velikega jugoslovanskega naroda – samo, da ne bi izpadli iz jugoslovanskega kompleksa. Cilj je bil, kot se je vedno ponavljalo, brezpogojna osvoboditev izpod nemškega gospostva. Do oktobra 1918 pa sta cesar in vlada vztrajala v fikciji, da si Slovenci združitve s Hrvati in Srbi, še zlasti s slednjimi, ne želijo. Da so ideje majniške deklaracije pri slovenskem prebivalstvu doživele veliko strinjanje, nista hotela verjeti. Zanju je bila sprejemljiva samo tista rešitev jugoslovanskega vprašanja, ki je v bistvu ignorirala slovenske zahteve.

Če bi hotela cesar in vlada res dobiti dobre informacije o mnenju slovenskega prebivalstva, bi morala prebirati le poročila osrednjih cenzurnih uradov, predvsem mesečna poročila Skupnega centralnega poizvedovalnega urada na Dunaju o razpoloženju Južnih Slovanov. ¹⁸⁹ Povrh vsega bi vsebina teh poročil ravno cesarja zelo veselila. Že iz poročil za avgust in septembra 1917 bi ta lahko razbral, da se v slovenskih korespondencah pojavljajo »narodnopolitična

¹⁸⁵ Prav tam 666.

¹⁸⁶ Helmut Rumpler, Max Hussarek: Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918 (Graz-Köln 1965) 90–96 [Rumpler, Hussarek].

¹⁸⁷ Seidler IV.

¹⁸⁸ Prim. Rumpler, Hussarek. 79.

¹⁸⁹ ÖSTA, KA, GZNB (Gemeinsames Zentralnachweisbureau), Zensurabteilung, Refeart XIX, Monatsberichte 1917/1918, pod naslovom Die Südslawen Österreich: Res. 4828 (avgust/september), 4864 (oktober), 4908 (november) ex 1917, 4975 (januar), 5012 (februar), 5089 (april), 5154 (junij), 5202 (avgust) ex 1918. Ta zbirna poročila je sicer sestavljala dr. Milan Hodža, znani slovaški politik, ki je svojo vojaško službo opravljal v cenzurnem oddelku Skupnega centralnega poizvedovalnega urada; med tem so tudi že objavljena, in sicer v: Lukan, Die politische Meinung der slowenischen Bevölkerung 1917/18; glej k temu gradivu tudi Petra Svoljšak, Slovenci v primežu avstrijske cenzure, v: Velika vojna in Slovenci 109–127.

stremljenja Slovencev v smislu v državnem zboru predstavljene jugoslovanske državnopravne zahteve«, torej majniške deklaracije, toda vselej skupaj z brezpogojno lojalnostjo vladarski hiši. Poročevalec je kot tipičen primer takšnega mnenja navedel dopisnico nekega mariborskega duhovnika, na kateri je pisalo: »Mladi cesar je pri nas že zdaj priljubljen, z nastankom jugoslovanske države pa ga bomo oboževali.«¹⁹⁰ Poročilo iz oktobra 1917 kaže podobno: »Takorekoč vse politične izjave [...] se strinjajo z državnopravno izjavo slovenskega voditelja dr. Korošca.« Še več: »Koroščeva izjava je postala politična opredelitev«, toda istočasno »najde vdano oboževanje njegovega veličanstva pristrčen izraz resnične lojalnosti.«¹⁹¹ Ta politična usmeritev Slovencev je razvidna tudi iz novembrskega poročila, samo da se od tega meseca dalje še pridružuje globoko žalovanje za umrlim Janezom E. Krekom. »Toda vseskozi« – tako poročevalec – »se prepleta čaščenje njegovega spomina z idejo jugoslovanske države, ker naj bi prav dr. Krek slovensko ljudstvo spreobrnil k tej ideji. Krekova 'Jugoslavija' pod habsburškim žezlom je očitno politična veroizpoved Slovencev.« Nemci potem Slovincem ne bi več mogli »komandirati«. ¹⁹² V januarskem poročilu 1918 pa beremo: »Kar se tiče političnih zadev, so vse korespondence pod vplivom diskusije o jugoslovanski državi [...]. Samostojna, vse Južne Slované obsegajoča Jugoslavija pod žezlom cesarja se brez izjeme označuje kot neomajen slovenski program.« Jeglič se hvali, medtem ko je deželni glavar Šušteršič »predmet skrajno zaničljivih opazk«. ¹⁹³ V poročilu za februar: »Vse politično mišljenje in čustvojanje, v kolikor pride v korespondencah do izraza, je pri Slovencih osredotočeno na enotno jugoslovansko državo.« ¹⁹⁴ Ista slika se odraža tudi v naslednjih mesečnih poročilih. Za april n.p.r. navede poročevalec, da se »vsako politično pretresanje [...] vrti okrog jugoslovanske državne ideje«, da se pa pri tem tudi ne pozabi na »srčno vdanost dinastiji«¹⁹⁵, in celo še v poročilu za avgust 1918 je podčrtano, da jugoslovansko usmerjeni Slovenci »stremijo njihove narodnopolitične želje uskladiti s predpostavko avstrijskega patriotizma« (cesar slovenski politiki takrat niso več počenjali). Slovenci imajo, pravi poročilo, istočasno dve duši: jugoslovansko in avstrijsko. Poročevalec citira slovenskega vojnega ujetnika, ki si predstavlja »Avstrijo kot svobodno združeno državo svobodnih narodov« in zaključuje: »Želim si, da bi v tem smislu zgodovina našega sedanjega avstrijskega imperatorja imenovala Karla Velikega.«¹⁹⁶

Za svoj politični program jugoslovanske države so imele torej slovenske politične elite med prebivalstvom zelo močno oporo, ne pa za njihovo od spomladi 1918 vedno bolj jasno odmikanje od monarhije in od cesarja, s katerim ti prvaki niso več našli skupnega političnega jezika. Značilen za to je bil tudi razgovor Korošca s cesarjem konec junija 1918 v Eckartsauu, že po neuspehi avstrijski ofenzivi na Piavi, v katerem glavna vsebinska nit ni bilo več vprašanje reforme monarhije. Cesar je Korošca sicer rutinsko vprašal po zahtevah Jugoslovanskega kluba in Korošec je kot molilni mlinček odgovoril: »realizacija našega programa«. Potem pa se je razgovor sprevrgel v obojestransko očitjanje in čenče. Korošec je cesarju očital, da je cesarjev sprejem nemškutarske, ali pozitivno formulirano: Nemcem prijazne skupine okoli lista »Štajerc«, omajal zaupanje slovenskega prebivalstva v cesarja, na kar je cesar ugovarjal in navrgel, da Jugoslovanski klub sam izgublja oporo med prebivalstvom in da so pravi slovenski voditelji Štajercijanci okrog Josefa Orniga. Korošču je sicer vsaj deloma uspelo popraviti to popačeno sliko cesarja o Štajercijancih, ki so dejansko imeli le neznaten vpliv med slovenskih

¹⁹⁰ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 4828 z dne 4. oktobra 1917.

¹⁹¹ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 4864 z dne 3. novembra 1917.

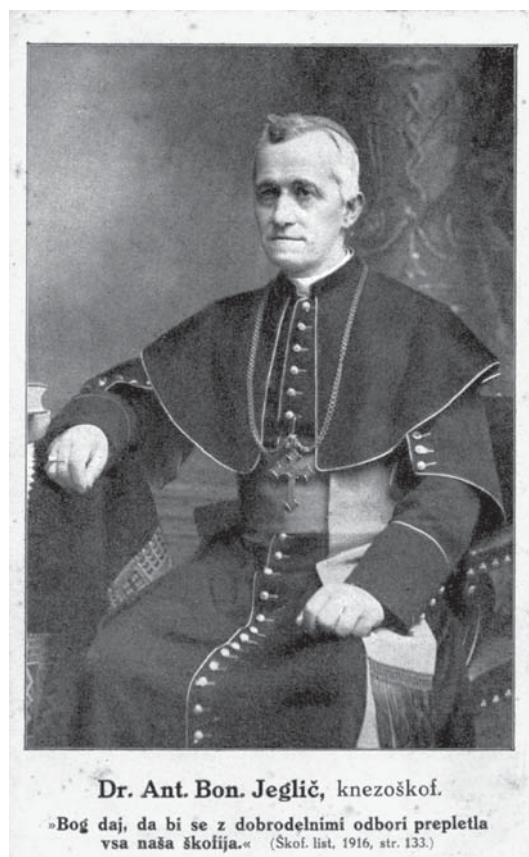
¹⁹² KA, GZNB, Zens. Abt., Res 4908 z dne 6. decembra 1917.

¹⁹³ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 4975 z dne 5. februarja 1918.

¹⁹⁴ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 5012 z dne 5. marca 1918.

¹⁹⁵ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 5089 z dne 4. maja 1918.

¹⁹⁶ KA, GZNB, Zens. Abt., Res 5202 z dne 5. septembra 1918.

Slika 23: Ljubljanski knezoškof Anton B. Jeglič (1850–1937), tukaj v karitativni vlogi. Razglednica »Društva Dobrodelnost« v Ljubljani, 1916. (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

prebivalstvom, moral pa je ugotoviti, da delegacija spodnještajerskih Nemcev in Nemcem prijaznih Slovencev cesarja ni pustila hladnega. S svoje strani je zdaj Korošec poskusil z najnovejšimi čenčami postaviti Nemce na splošno v slabo luč: Do cesarja in cesarice naj ne bi imeli nobenega obzira in okrog govorili, da cesar popiva, živi razuzdano in počenja le tisto, kar želi cesarica. Ona naj bi pa bila prava veleizdajalka in kriva za nesrečo na Piavi, ker da je bila ona oz. njeni zaupniki povezana z Italijani in jim je vse izdala. Potem je cesar začel pripovedovati, kaj tako govorijo o Korošču Nemci in predvsem Štajercijanci: Imel naj bi vedno odprta vrata do cesarice in nanjo vplival v antantinem smislu. Tudi naj bi silil ljudi v podpis majniške deklaracije s tem, da v spovednici prigovarja ženskam naj možem ne dajo (kar jim gre)¹⁹⁷, če ne podpišejo majniške deklaracije. Podpisovali pa jo naj bi tudi otroci.¹⁹⁸

Kako malo sta si državni vrh na eni in slovenska politična elita na drugi strani imela še povedati – državni vrh je ignoriral slovenske narodne zahteve in Slovenci so bili že na poti

¹⁹⁷ V Spinčičevem zapisku: »da sili ljude, da podpisujejo deklaracijo, čak i tako da se ženske u spovedaonici nagovara, da svojim muževima ne daju, ako neće da podpišu deklaracijo«. Torej, da z njimi spolno ne občujejo, če ne podpišejo deklaracije.

¹⁹⁸ Spinčičev zapisek Koroškevega poročila v JK 1. 5. julija 1918; Pleterski, Prva odločitev 309; Koroščevo predavanje 223.

Slika 24: Max Hussarek (1865–1935), 1911–1917 minister za uk in bogočastje, od 25. 7. do 11. (26.) 10. 1918 avstrijski ministrski predsednik. Fotografija iz knjige: Österreich 1918–1934 (Wien 1935) 173.

odcepitve od Avstrije – sta razkrila dva pogovora, ki ju je imel predsednik vlade Hussarek konec julija 1918 z zastopniki Jugoslovanskega kluba in s knezoškofom Jegličem. Hussarek je Jugoslovanskemu klubu jasno povedal, da bo ustavno vprašanje mogoče rešiti šele po končani vojni. V zvezi z jugoslovanskim vprašanjem, ki je le eno od nerešenih vprašanj poleg poljsko-ukrajinskega in češkega, je opozoril na težavno problematiko Južnih Slovanov Cislajtanije, ki bi se morala rešiti v dogovoru z Nemci. Ni pa predstavil nikakršne predloge za rešitev. Nasprotno so zastopniki Jugoslovanskega kluba imeli sleherno diskusijo za povsem nesmiselno, dokler obstoja sedanji režim. Postopne rešitve pa itak ne pridejo v poštev. »Ustanoviti je treba jugoslovansko državo, ki bi se na to z ostalimi državami pod žezlom Habsburžanov pogajala o vseh potrebnih vprašanjih.«¹⁹⁹

Pogovor z Jegličem pa je Hussarek začel z ugotovitvijo: »Jugoslovansko vprašanje v Vašem smislu je utopija«, na kar mu je Jeglič odgovoril: »Ne, pač pa naše življensko vprašanje. Zahtevamo le naše naravno pravo, zdaj gre za naše biti ali ne biti.« Slovence hočejo germanizirati in grozi nemški most do Jadrana. Ko je Hussarek navrgel, da Jegličev koncept sega čez meje Avstrije na Ogrsko, je Jeglič odgovoril, da Hussarek gotovo bolj kot on ve, kako škodljiv je dualizem. Na očitajoče vprašanje ministrskega predsednika: »Zakaj ste se kot ljubljanski škof, kjer je središče jugoslovanskega gibanja, postavili na njegovo čelo?«, se je cesarju vdani slovenski cerkveni knez branil z argumentom, da je tako ravnal vsekakor zato, ker je s tem poskušal ohraniti v vsem gibanju avstrijsko patriotično smer.²⁰⁰

¹⁹⁹ Zapisek Spinčiča v Pleterski, Prva odločitev 309–310.

²⁰⁰ JD, 11. avgusta 1918.

Slika 25: Člani Narodnega vijeća SHS v Zagrebu. V zadnji vrsti z desne tretji je predsednik Anton Korošec, v prvi vrsti četrti z desne je Ivan Hribar. Fotografija. Muzej novejšje zgodovine v Ljubljani.

24. septembra 1918 je Hussarek poslal škofu Jegliču šolmoštrski dopis. To je bilo kmalu po intervenciji nemškonacionalnih poslancev pri ministrskemu predsedniku, ki so zahtevali, da se Slovincem ne sme dati nobenih koncesij. Hussarek je Jegliču očital, da je zašlo jugoslovansko gibanje pri Slovincih po krivdi voditeljev »na državi naravnost nevarna tla«, in to kljub temu, da je škof cesarju obljubil obdržati gibanje v državo ohranjujočih in dinastičnih tirnicah. Jeglič je šefu vlade odgovoril zelo samozvestno in odgovor poslal tudi cesarju: Da se jugoslovansko gibanje vse bolj pomika v protiavtrijske vode, so krive centralne oblasti na Dunaju in v Budimpešti same, ker zavračajo Južne Slovani in do njih niso pravične. Na to je Jeglič naštel grehe dunajske vlade: preganjanja, napoved »nemškega kurza«, raznarodovanje Južnih Slovanov, podpiranje nemškega elementa in »zavrnitev upravičenih zahtev po priznanju naravnih narodnih pravic«. Vse to je povzročilo, da se hlepenje po samostojnosti, najprej v okviru Avstrije in, če Avstrija tega noče, zunaj nje, ne da več krotiti.²⁰¹ Hussarek se je gotovo zavedal, da njegovo pridiganje Jegliču ni bilo ravno iskreno, ker je istočasno upal, kot je dal vedeti omenjenim nemškim poslancem, da bo njegovo prizadevanje za rešitev hrvaškega vprašanja (združitev Hrvaške z Bosno in Hercegovino ter Dalmacijo) »odpihnilo jugoslovanska (slovenska) sanjarjenja« in tudi »razcepilo Slovence«.²⁰²

Vojaški neuspehi centralnih sil (zahodna fronta, Piava), ki so bili junija 1918 že dobro vidni, in istočasna pripravljenost antante, da prizna češkoslovaško državnost, kar je pomenilo, da imajo antantne sile končno namen razbiti habsburško monarhijo,²⁰³ vse to je slovenskim politikom jasno pokazalo, da je skrajni čas, misliti na čas potem, na čas po pričakovanem razpadu monarhije. Na slovanskih dnevih v Ljubljani 16. in 17. avgusta 1918, ki so se jih poleg Južnih Slovanov udeležili tudi Čehi in Poljaki, je bila potem z ustanovitvijo Narodnega sveta za Slovenijo in Istro, ki so ga podprle vse slovenske stranke, utrta pot v smer ločitvi od Avstrije. Narodni svet naj bi postal s svojimi pokrajinskimi sekcijami in strokovnimi odbori

²⁰¹ Jegličev dopis Hussareku 27. septembra 1918. HHSTA, Kabinettsakten, Korr. 1917/1918. Prim. tudi Rumpler, Hussarek 87; JD, 29. septembra 1918.

²⁰² Paul Molisch, Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848–1918 (Wien 1934) 394.

²⁰³ Prim. Zeman, Zusammenbruch 222–223.

vzporedni oblastni organ k še obstoječi avstrijski upravi²⁰⁴ in mišljen je bil kot slovenski del načrtovanega Narodnega sveta v Zagrebu, krovne organizacije vseh Južnih Slovanov v habsburški monarhiji. Do ustanovitve te organizacije, namreč Narodnega vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, pa je potem prišlo šele 5. in 6. oktobra 1918, ko se je Jugoslovanskemu klubu končno posrečilo pridobiti za sodelovanje tudi Hrvaško-srbsko koalicijo, odločilno politično silo v hrvaškem saboru. Obe organizaciji Narodni svet v Ljubljani in Narodno vijeće v Zagrebu sta za predsednika izvolili Korošca, ki je s tem napredoval v vodilno osebo jugoslovanske politike v habsburški monarhiji. S tem pa še ni postal pogajalski partner za državni vrh, ki je še vedno mislil, da bo lahko odločal preko glav prizadetih. Do odločitev itak ni več prišlo.²⁰⁵

7. Ločitev

Resnosti položaja, grozečega razpada mnogonacionalne države, rapidno naraščajoče odtujitve narodov od monarhije, državni vrh še konec septembra in začetku oktobra 1918 ni spoznal v celoti, ali pa je tiščal glavo v pesek. Na sejah skupnega ministrskega sveta so takrat še obravnavali predvsem subdualistične rešitve južnoslovanskega vprašanja, seveda brez vključitve Slovencev. Zunanji minister grof Burian je na seji 27. septembra na slovensko vprašanje gledal kot na »novo in izumetničeno, katerega daljnosežnost ne bi smeli precenjevati«, ugotovil pa je, da je »državi sovražno Koroščevo gibanje« izredno hitro napredovalo.²⁰⁶ S povsem zgrešeno oceno nastalega položaja je še na seji 2. oktobra menil, da bi bilo »Južne Slované mogoče razveseliti«²⁰⁷ s priključitvijo Bosne in Hercegovine Ogrski oziroma Hrvaški v subdualističnem smislu. Avstrijski ministrski predsednik Hussarek pa je na isti seji dejal, da bi subdualistična rešitev »potom združitve Hrvaške-Slavonije z Bosno in Hercegovino in Dalmacijo ter izključitve ostalih hrvaških in slovenskih pokrajin Avstrije povsem ustrezala sedanji politični potrebi.«²⁰⁸ Vendar je vsaj skupni finančni minister baron Alexander von Spitzmüller nastopil za trialistično rešitev (brez Slovencev), ker se južnoslovanski politiki ne bi več zadovoljili s subdualizmom.²⁰⁹ S kronskim svetom 2. oktobra 1918 je vsekakor propadel zadnji poskus, s katerim bi bilo mogoče na vladni ravni priti do obvezujoče rešitve ustavnega problema za celotno monarhijo.²¹⁰

Odcepitev Slovencev od monarhije je postala že ireverzibilna in ker je Hussarek 1. oktobra v svoji vladni izjavi v državnem zboru še enkrat predlagal že povsem nerealno narodno avtonomijo v okviru kronovinskih meja, mu je Korošec dan kasneje dal malo patetičen, toda zelo zgovoren odgovor: »Mi Južni Slovani se najvdaneje zahvaljujemo za avtonomijo. Baron Hussarek, prepozni ste. Pred vojno bi vam bili mogoče za to hvaležni, zdaj, v petem letu vojne, ko ste prelili že toliko nedolžne jugoslovanske krvi in nam zasekali take rane, saj pregon sledi

²⁰⁴ V nasprotju z mnenjem nekaterih slovenskih zgodovinarjev (n.pr. Jurija Perovška) se je to zgodilo le v skromnih nastavkih. Narodni svet in njegove organizacije so opravile predvsem opazne propagandne naloge. Prim. Josip Jerič, Narodni svet, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928* (Ljubljana 1928) 144–160; Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918* (Ljubljana 1998) 15–23; Pleterski, *Prva odločitev* 249–256.

²⁰⁵ Na omenjeni seji skupnega ministrskega sveta 30. maja je le hrvaški ban Anton Mihalovich opozoril na to, da nobena vlada jugoslovanskega vprašanja »ne bo mogla rešiti, če ne bo vprašala narod, oziroma njihove zakonite predstavnike« (PGM 666). Baron Burian pa je v nasprotju še na seji kronskega sveta 27. septembra 1918 menil, da se mora to vprašanje rešiti, ker je treba preprečiti, »da vzamejo narodi njihovo usodo v lastne roke« [»daß die Völker selbst ihr Schicksal in die Hand nehmen«] PGM 683.

²⁰⁶ PGM 683.

²⁰⁷ PGM 695.

²⁰⁸ PGM 693.

²⁰⁹ PGM 693–694.

²¹⁰ Rumpler, *Manifest* 26.

za pregonom, zdaj vam pravimo: Nikoli in še enkrat nikoli! Po vseh srenjah Južnih Slovanov gre samo en klic, globok in mogočen in nespremenljiv: Popolna svoboda ali smrt! Prepričan sem, baron Hussarek, da danes, 2. oktobra 1918, na zemeljski obli ne najdete več narodno zavednega Južnega Slovana, ki bi vam bil pripravljen slediti po poti narodne avtonomije.« Ironično se je nato Korošec lotil še habsburškega okvira: »Tudi okvira nimate pravega, pobrali ste napačnega, veliko je pretesen, zelo je ozek, podoba naše južnoslovanske države ne gre več vanj. Ministrskemu predsedniku, baronu Hussareku, bi želeli dati dober nasvet: Roke stran od južnoslovanskega okvira in od južnoslovanske podobe! Naj ne živi v zablodi; ni več umetnosti pod soncem, ki bi mogla Hrvatov in Srbe odtrgati od Slovencev, ki živijo v tej polovici države, kakor tudi ni umetnosti, ki bi ločila Slovence od Hrvatov in Srbov onkraj državne meje. Mi Slovenci, Hrvati in Srbi, kar pač smo, hočemo biti skupaj, skupaj živeti in skupaj umreti! Noben okvir ni tako debelo pozlačen, nobena slika tako očarljiva, da bi mogla ločiti brate tega troimenega naroda.« Avstrijski vladi je Korošec že odrekel kakršnokoli kompetenco pri reševanju jugoslovanskega vprašanja. »Svojo hišo bomo sami uredili, svoje vprašanje bomo sami rešili.« V tem govoru je Korošec tudi prvič javno kritiziral cesarja, in sicer zaradi potovanja Tisze v Sarajevo, »ki je prišel kot homo regius na južnoslovansko ozemlje«, torej po naročilu cesarja, in tam smešil in žalil Južne Slované.²¹¹ Zadnji govor kakšnega Slovenca v državnem zboru je imel 10. oktobra poslanec VLS Ivo Benkovič. Napovedal je odhod od »zasušmarjenega avstrijskega gospodarstva« in »črnožolti kletki narodov« – stereotipu, ki se je potem izkazal kot zelo trdoživ – je postavil nasproti »zlato svobodo«.²¹² Kako naj bi ta svoboda potem izgledala, kako naj bi bil novi dom urejen, o tem si pa slovenska politika tedaj ni ravno razbijala glave. Povsem je manjkal izdelan koncept za čas potem, za bodoče skupno življenje Slovencev, Hrvatov in Srbov.²¹³

V primerjavi z državnim vrhom bolj realistično sodbo o položaju, ki je nastal v slovenskih pokrajinah z ozirom na jugoslovansko vprašanje konec septembra in v začetku oktobra, najdemo v poročilih kranjskega deželnega predsednika grofa Heinricha Attemsja. V svojem septembrskem poročilu, sicer datiranim 6. oktobra 1918, zabeleži, da so slovenski politiki že »nenaklonjeni«²¹⁴ avstroogrski rešitvi južnoslovanskega vprašanja in da hočejo, da naj velja le še pravica do samoodločbe, pri tem pa ne manjka namigovanj na kočljivi položaj centralnih sil na bojiščih. Že dolgo – tako Attems – obstoji v glavih južnoslovanskih politikov »upanje na sodelovanje antante pri ustvarjanju Jugoslavije«, medtem ko je še v majniški deklaraciji predvideno sodelovanje habsburško-lotrinške dinastije zdaj potisnjeno v ozadje. V tej zvezi Attems opozori še na važen problem, ki ga je slovenska politika očitno premalo resno jemala: »Nekaj časa se je zdelo, da so posamezni politiki vendarle skeptični do Jugoslavije, ki so jo pričakovali od antante in da so se zlasti bali zavzemanja antante v prid Italiji, ki bi z dodelitvijo Trsta odvzela bodoči Jugoslaviji najbolj dragoceno območje. Danes se zdi, da so tudi takšni pomisleki odstranjeni.«²¹⁵ Le pet dni kasneje je Attems ponovno poročal na Dunaj in še bolj preciziral pozicije slovenske politike in dejansko stanje: »Najvišji cilj Slovenskega narod-

²¹¹ Sten. Prot. HA, 22. Sess., 85. Sitzung (2. 10. 1918). Cesar Karel je Tiszo poslal v južnoslovanske dežele, da bi si ta na licu mesta ustvaril sliko o nevarnosti jugoslovanskega gibanja. V Sarajevu je bil Tiszi izročen memorandum s podpisi 32 bosansko-hercegovskih politikov, v katerem so zahtevali samostojno jugoslovansko državo na podlagi pravice do samoodločbe. Tiszin odgovor pred povabljenimi zastopniki podpisnikov (21. septembra 1918): »Morda bomo propadli, toda zagotavljam vam, da bomo še pred tem imeli moč zdrobiti ljudi, ki so si v notranjosti naše države drznili igrati igro naših sovražnikov!«. Rumpler 96–98, citat na str. 98. Prim. tudi Pleterski, Prva odločitve 253, 312.

²¹² Sten. Prot. HA, 22. Sess., 90. Sitzung (10. 10. 1918).

²¹³ Korošec se je kasneje branil, da niso računali s tako hitrim koncem monarhije, ki so ga pričakovali šele za februar 1919. Koroščevo predavanje 225.

²¹⁴ V originalu »abhold«.

²¹⁵ ÖSTA, AVA, MI Präs. 22830/1918.

nega sveta je doseči Jugoslavijo. Vsakršna etapna politika se zavrne. Majniška deklaracija s svojo dinastično zaščitno znamko je bila le sredstvo za cilj in – kot potrjujejo manifestacije v občinah – celo nadvse učinkovito sredstvo. Agitacija za jugoslovansko državo je zajela zadnjo gorsko vasico in je slovenski narod prevzela v celoti. Dolgo vzbujano sovraštvo do nemštva je postalo sovraštvo do Avstrije. Dinastija je bila doslej tega sovraštva obvarovana predvsem zato, ker se je agitacija na podeželju sklicevala na soglasje krone. Slovenskemu narodnemu svetu pa dobra volja krone vsekakor ne zadošča več in njegove oči so uprte le še v Wilsona in v pomoč zmagujoče antante. Zgled slovenskih politikov pa učinkuje tudi že na gledanje širokih krogov. Preobrata javnega mnenja, povratka vere v Avstrijo, se z majhnimi koncesijami ne da več doseči. Popolnega uspeha tudi ne obeta več dodelitev popolne avtonomije v mejah neke provincije Slovenije. Nekaj upanja pa je Attems še imel: »Morda pa bi ustanovitev Slovenije, ki je zagotovo zakoreninjena med ljudmi, spet obudila zdaj umetno pridušeno skrb za ohranitev narodne samobitnosti, ker konec koncev vprašanje, če imajo slovenski politiki, ki so se s tako lahkim srcem odpovedali slovenski samobitnosti, tudi potrebno soglasje med slovenskim ljudstvom, še ni dokončno rešeno v njihovo korist. Povsem brezizgledno pa bi bilo pričakovati, pravi Attems, da bi se s pomočjo deželnega glavarja Šušteršiča, ki da je za Veliko Hrvaško z vključitvijo slovenskih ozemelj, zadovoljil bi se pa tudi z ustanovitvijo Slovenije, lahko spremenil politični položaj, kajti sovraštvo, ki so ga proti njemu razpihali v vseh slovenskih pokrajinah, ga je naredilo politično povsem brezpravnega. Na potek dogajanj Attemsovo poročilo ni imelo več nikarkšnjega vpliva, na notranjem ministrstvu so ga vidirali šele 25. oktobra, na predsedstvu ministrskega sveta pa celo šele 9. novembra, torej post festum.²¹⁶

Korošec je bil zadnjič v avdienci na povabilo cesarja 11. oktobra 1918. Cesar je uvodoma dejal, da mu je znano, kaj Korošec želi, da bi pa sicer želel še nekaj pojasnil. Vprašal je, kako bo s Trstom in Reko, ali bosta dostopna Avstriji in Ogrski. Karla je razen tega skrbelo za narodne manjšine v bodoči jugoslovanski državi. Korošec je odgovoril, da sta Trst in Reka »v naši sferi« in da bodo o tem odločali Jugoslovani sami, vendar pa vprašanje dostopa ne bo problem. Glede manjšin bodo uporabili princip recipročnosti. (Korošec torej ni reklamiral ne le Reke, ampak tudi Trst za bodočo jugoslovansko državo, na Londonski pakt, sklenjen 1915 med Italijo in antanto, pa v tem trenutku najbrž ni mislil.) Cesar je potem Korošca svaril pred Srbi z gospodarskimi in verskimi argumenti: »Kot katoliškega duhovnika se Vam je vendar bati Srbov. Oni so impetuozi, katoličani bodo na slabšem. Tudi hrvaški duhovniki imajo, kakor mi je znano, strah pred Srbi.« Korošec je zanikal: »Tega strahu nimamo. Srbi so tolerantni v verskem oziru. V Bosni živijo predstavniki vseh treh veroizpovedi mirno drug poleg drugega in nikdar ni prišlo med njimi do kakih spopadov zaradi verstva.« Cesar: »Srbi so dobri trgovci in v tem pogledu zelo agilni. Tudi tu boste na slabšem.« Korošec je nasprotoval: »Mi bomo vsi enaki, enakopravnost na celi črti, kdor bo bolj agilen, ta se bo uveljavljal. Slovenci smo svojo trdoživost pokazali v svojem boju z Nemci, pa prav na gospodarskem področju smo se osamosvojili.«²¹⁷ (Ta idealizirana, prav iluzionistična slika o bodočem sožitju z jugoslovanskimi brati je bila v tem času zelo razširjena tudi med slovenskim prebivalstvom.) Nato je cesar hotel Korošču dopovedati, da mu je Hrvaško-srbska koalicija še vedno lojalna, kar je Korošec upravičeno stavil pod vprašaj, ker je bilo Narodno vijeće takrat že ustanovljeno, v katerem je postala koalicija potem kmalu odločilen dejavnik. Cesar: »Vse to me žalosti. Jugoslovane imam rad, bili so vedno lojalni, tudi midva sva se vedno dobro razumela.« Korošec: »Vse

²¹⁶ AVA, MI Präs. 23327/1918/A.

²¹⁷ Omenjena gospodarska osamosvojitev Slovencev se je zgodila le na področju združništva, nekaj je k temu pripomogel tudi Korošec.

Vaše vlade so bile proti Slovanom, zlasti še proti Jugoslovanom. Bile so nezaslišane persekucije, prepovedi zborovanj, divjala je cenzura i.t.d.« Cesar: »Priznati mi morate, da sem jaz mnogo storil za Jugoslovane in marsikaj hudega preprečil, kar se je nameravalo storiti.« Nato Korošec: »To, kar se je zgodilo, je dovolj za naše nezaupanje.«²¹⁸ Na cesarjevo vprašanje, če bi bilo mogoče, da bi ga Južni Slovani zapustili, je Korošec po lastni izjavi dejal: »Kakor se vidi iz položaja, so tukaj računi že čisti.«²¹⁹ Na rotnje vidno deprimiranega cesarja, če bi Slovenci vendar mogli ostati zvesti Avstriji, je Korošec z obžalovanjem ugotovil: »Veličanstvo – prekasno.«²²⁰ Korošec skoraj dve desetletji kasneje: »S temi besedami smo se tako rekoč poslovili od Avstrije in stopili v novo svobodno državo.«²²¹

Vendar tako daleč še ni bilo. Cesarjev manifest »Mojim zvestim avstrijskim narodom« 16. oktobra 1918 je obljubljal, mnogo prepozno, federalizacijo samo Cislajtanijske po narodnem principu: »Avstrija naj postane po volji mojih narodov zvezna država, v kateri tvori vsako narodno pleme na ozemlju, kjer je naseljeno, svojo lastno državnost.«²²² Manifest je bil od vsega začetka na neuspeh obsojen poskus rešiti, kar se ni več dalo rešiti. Poleg tega ga je v prvi vrsti razumeti kot mirovni korak monarhije, ki naj bi pozitivno vplival na pričakovani Wilsonov odgovor na cesarjevo mirovno noto z dne 4. oktobra 1918. Pri načrtovanju manifesta sploh ni bila upoštevana vključitev Ogrske, ki bi bila neobhodno potrebna za rešitev jugoslovanskega problema. Za cesarja Karla, zvestemu prisegi ob kronanju, o integriteti dežel ogrske krone ni bilo diskusije.²²³

Kot je bilo pričakovati, je Narodno vijeće v Zagrebu 19. oktobra odločno zavrnilo cesarjev manifest in izjavilo: »Zahtevamo zedinjenje celotnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na njegovem celonem etnografskem ozemlju, ne oziraje se na kakršnekoli deželne in državne meje, ki v njih danes živijo – v enotno, popolnoma suvereno državo, na načelih politične in gospodarske demokracije, kar vsebuje tudi odstranitev vseh socialnih in gospodarskih krivic in neenakosti.«²²⁴

Skupni ministrski svet se je zadnjič sestal 22. oktobra 1918. Pod vtisom Wilsonovega odgovora – narodi naj sami odločijo, s katerimi ukrepi avstroogrske vlade bodo njihova strem-

²¹⁸ Korošec je v klubu še poročal, da je bil cesar Karl vidno deprimiran »tako, da je že mejilo na resignacijo«. V prostem razgovoru je cesar še vprašal Korošca, če regenta Aleksandra osebno pozna. Ko mu je Korošec to zanikal, je cesar omenil, da se mu je povedalo, da je »srbski prestolonaslednik resen in pameten, filozofsko naobražen mož«. Cesar se je potem poslovil z besedami: »Z božjo pomočjo bo že šlo!« Ravniharjev zapis Koroščevega poročila v JK. Ravnihar 130–131.

²¹⁹ Koroščevo predavanje 223.

²²⁰ »Majestät, es ist zu spät!« Ponedeljski Slovenec, 31. maja 1937.

²²¹ Prav tam.

²²² Wiener Zeitung, štev. 240, 17. oktobra 1918; Slovenec, 18. oktobra 1918.

²²³ Rumpler, Manifest 29–64. – Sredi oktobra, torej malo pred objavo cesarjevega manifesta, je bil Šušteršič zadnjič v avdienci pri cesarju Karlu. V spominih o tem piše, da je cesarja opozoril, da sedaj ni več zadnja ura, pač pa že »zadnja sekunda« in da je cesarju svetoval, da naj takoj in še preden pride Wilsonov odgovor sam ustanovi narodne države in imenuje narodne vlade, ker se bodo sicer ustanovile brez njega in proti njemu. V narodne vlade pa naj pokliče može, ki imajo zaupanje ljudstva, ne glede na to, ali se je ta ali oni morebiti kompromitiral glede lojalnosti. Vsekakor naj narodne vlade že eksistirajo, preden pride Wilsonov odgovor. Cesar – tako Šušteršič – naj bi nasvet dobro sprejel, vendar poudarjal, da se integritete Ogrske ne more dotakniti. Šušteršič mu je nato svetoval sledeči postopek: Cesar naj se zaenkrat omeji na cislajtanski teritorij, ga razdeli na narodne države in določi tudičasne meje, in sicer z izrecnim pristavkom, da se bodo končno veljavne meje določile šele po sklepu miru. Zastopniki narodnih vlad pa bodo mirovni konferenci predložili lastne mejne zahteve. Odločala bo potem višja sila in cesarjeva kronajska prisega bi ostala tako neokrnjena. Na pripombo cesarja, da bi se narodi sami morali sporazumeti o mejah preden se ustanovijo narodne države, je Šušteršič po lastnem pričevanju odgovoril: »Ti se ne bodo nikdar zedilili in tačas nas bodo dogodki preplavili!« Šušteršič, Moj odgovor 93–94.

²²⁴ Izjavo Narodnega vijeća SHS o prevzemu narodne politike v lastne roke so 19. oktobra 1918 podpisali predsednik dr. Anton Korošec in oba podpredsednika, Hrvat dr. Antun Pavelić in Srb Svetozar Pribičević. Građa II, str. 373–374.

Slika 26: Fotorazglednica o razglasitvi Države SHS na Kongresnem trgu v Ljubljani, dne 29. oktobra 1918. Foto Fr. Grabitz, Ljubljana. (Zasebna zbirka dr. Walter Lukan.)

ljenja zadovoljena²²⁵ – je bil nolens volens prisiljen vzeti na znanje tudi vključitev Slovencev v južnoslovansko skupnost. Spitzmüller je takole osredinil spremembo mnenja v odgovoru ogrskemu ministrskemu predsedniku Sándorju Wekerleju, ki je še vedno branil dualizem: »Prehod Slovenije v južnoslovanski deželni sklop, ki se mu ogrska vlada tako trdovratno upira, je danes kislo jabolko, v katero moramo ugrizniti.« Hussarek in Burian sta bila enakega mnenja, ne da bi pri tem pozabila opozoriti na že iluzoren habsburški okvir. Navezujoč na cesarjev rezime, je nato celo Wekerle obljubil, da bo »zastopal rešitev jugoslovanskega vprašanja v smislu združitve vseh južnoslovanskih pokrajin v okviru monarhije«.²²⁶ To mu pa je bilo potem prihranjeno.

Kranjski deželni predsednik je 23. oktobra naredil še nekaj zadnji brezupni poskus rešitve. Pozval je namreč vse do konca lojalnega ljubljanskega škofa Jegliča, da naj pošlje duhovščini pastirsko pismo, v katerem naj poudarja, da je slejkoprej za majniško deklaracijo in za Avstrijo. Jeglič je to odklonil z utemeljitvijo, da zastopa enaka stališča kot cesar, ki priznava Wilsonove točke in je odločitev prepustil Wilsonu. Krive za protiavstrijski razvoj so centralne vlade. Njegova – Jeličeva – izjava bi bila neuspešna. Razen tega bi s tem povsem izgubil veljavo med ljudmi.²²⁷

²²⁵ Prim. Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers 609.

²²⁶ PGM 696–703.

²²⁷ JD, 23. oktobra 1918. Habsburška klavzula je imela za Jegliča vse do konca monarhije svojo polno veljavo. Vezala je škofa prisega, dana vladarju in državi. Še 5. novembra 1918 je zabeležil v svoj dnevnik: »Res, iz Avstrije smo že, toda zveza z dinastijo še ni pretrgana.« Šele ko se je cesar Karl 11. novembra 1918 v posebnem manifestu nemškoavstrijskemu narodu odpovedal vsem državnim poslom in razpustil svojo zadnjo vlado, se je Jeglič čutil odvezanega od prisega. Takole je to dejstvo komentiral: »Ker je [Karl] priznal našo narodno vlado in on sploh nobene vlade več nima, je dosledno, da bomo prav razumeli, ako mislimo, da se je tudi nas popolnoma odrekel.« JD, 12. novembra 1918.

Slika 27: Na svetovnem odru ob koncu prve svetovne vojne: Wilson in Lenin preženeta cesarja Karla in cesarja Wilhelma II. z odra, lutke Ludendorff in Hindenburg sta odložena in visita dol, med šaro pa ležita že cesar Franc Jožef, car Nikolaj II. in še kdo. Neznani umetnik, Založništvo umetniška propaganda Ljubljana (okrog 1919). (Iz zasebne zbirke dr. Lukan.)

Zadnji avstrijski ministrski predsednik Heinrich Lammasch se je s podporo krščansko-socialnega politika Ignaza Seipla tik pred bridkim koncem še zelo prizadeval, da bi za sodelovanje v njegovi vladi pridobil Južne Slované in Čehe. V mislih je imel avstrijsko državno konfederacijo pod habsburškim vodstvom. Vendar Korošec ni hotel nič več slišati o habsburškem žezlu. Tudi ko je Lammasch od cesarja dobil soglasje, da se žezlo črta in da pride do tihe likvidacije monarhije, Korošca ni mogel pridobiti. Vstop v Lammaschevo vlado, ki je bila sestavljena 27. oktobra, sploh ni več prišel v poštev.²²⁸

Slovenska politična elita je 29. oktobra 1918 zapustila habsburško monarhijo. Če lahko sklepamo po dostopnih, vendar nezadovoljivih virih, v katerih se zrcali slovensko javno mnenje, bi ta elita najbrž v veliki meri dobila soglasje sicer nič vprašanega slovenskega prebivalstva. V Zagrebu in v Ljubljani je bila proglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Predsednik te provizorične tvorbe je v odsotnosti postal Korošec, ki je bil v Ženevi na pogovorih s srbskim ministrskim predsednikom Nikolo Pašićem in predsednikom Jugoslovanskega odbora Antejem Trumbićem o obliki združitve Srbije in Črne Gore z Državo SHS.²²⁹ Slednja tvorba

²²⁸ Bister, Korošec 414; Koroščevo predavanje 225.

²²⁹ Sprejeta je bila takoiimenovana ženevska deklaracija, ki je predvidevala federativno-konfederativno obliko

se je potem še pred vrnitvijo svojega predsednika, ne da bi dobila kakšne politične garancije, 1. decembra 1918 združila s Srbijo in Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev pod dinastijo Karađorđevićev.²³⁰

Zusammenfassung

Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg

Walter Lukan

Die slowenische Politik, und zwar aller Parteien, war schon lange vor dem Ersten Weltkrieg auf eine Verbindung mit den anderen Südslawen der Habsburgermonarchie, insbesondere mit den Kroaten ausgerichtet. Diese Linie – in den unterschiedlichsten Variaten – war geradezu ein Axiom der slowenischen Politik geworden, weil man sich in exponierter Lage, noch dazu auf mehrere Kronländer aufgeteilt, allein zu schwach wähnte, die angestrebten nationalen Ziele zu erreichen. Dass diese Ziele im zivilisatorischen Rahmen des Habsburgerreiches realisiert werden sollten, stand, von Randgruppen abgesehen (Preporod-Bewegung, einzelne Jungliberale), außer Frage. Von der führenden politischen Kraft, der katholischen Slowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka, SLS), bzw. der Allslowenischen Volkspartei (Vseslovenska ljudska stranka, VLS) mit dem Landeshauptmann von Krain, Ivan Šušteršič, dem Reichratsabgeordneten und Sozialpolitiker Janez Ev. Krek sowie dem Vorsitzenden des Kroatisch-slowenischen Klubs im Reichsrat, Anton Korošec, an der Spitze – eine einflussreiche Autorität verkörperte in der Partei auch der Laibacher Fürstbischof Anton B. Jeglič – wurde im Rahmen einer trialistischen, oder besser noch föderalistischen Umgestaltung der Monarchie, ein kroatisch-slowenischer Teilstaat auf der Basis des kroatischen Staatsrechts und des nationalen Prinzips angestrebt. Ein ähnliches Programm, bei stärkerer Berücksichtigung des Serben wurde im Wesentlichen auch von der liberalen Nationalen Fortschrittspartei vertreten, während die slowenischen Sozialdemokraten, keinen größeren Einfluss auf die Hauptlinie der slowenischen Politik nehmen konnten.

Um ihrem Programm Leben zu verleihen, vereinigte sich die VLS – über die dualistischen Grenzen hinweg – 1912 mit der kroatischen Rechtspartei. In der Frage der Reichsreform aber setzte sie alle Hoffnungen in den Thronfolger Franz Ferdinand, den sie als jeden Machtfaktor im Staate ansah, der ihre antidualistischen nationalpolitischen Ziele protegiere könnte. Dem Parlament traute man die Lösung der Nationalitätenfrage kaum zu. »Ich habe Großes vor mit den Südslawen«, soll sich Franz Ferdinand einmal geäußert haben. Genauer konnten die slowenischen Politiker jedoch nicht in Erfahrung bringen. Obwohl es also über die Reformpläne des Thronfolgers die Südslawen betreffend nur vage Vorstellungen gab, unterstützten die Politiker der VLS, nicht zuletzt auch in Ermangelung anderer Alternativen, Franz Ferdinands Konzept eines »Großösterreich«, das im Sinne eines »föderalisierten Zentralismus« eine starke Zentralregierung mit deutscher Staatssprache, aber auch föderale Einheiten vorsah, unter denen sich nach slowenischer Vorstellung auch eine kroatisch-slowenische befinden sollte. Damit signalisierten sie aber auch die Bereitschaft zu eingeschränkten oder Etappenlösungen ihres deklarierten nationalpolitischen Konzepts. Die Ermordung Franz Ferdinands bedeutete dann für die Politiker der VLS einen schweren Verlust, kam ihnen doch die wohl wichtigste realpolitische Option abhanden.

Wie staatliche Stellen konstatierten, traf die Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien im Allgemeinen auf ein positives Echo der Slowenen. Das galt sowohl für die slowenische Politik und die öffentliche Meinung, als auch für die slowenische Bevölkerung. Diese positive Einstellung erhielt aber vor allem bei der Intelligenz einen ordentlichen Dämpfer, als es bereits in den ersten Wochen des Krieges zu einer Verhaftungswelle kam, die mehr als 900 national bewusste Slowenen betraf, darunter auch so prominente Persönlichkeiten wie den Laibacher Bürgermeister Ivan Hribar, den Schriftsteller

združitve Srbije in Črne Gore z Državo SHS. Nekaj dni po podpisu pa je srbska stran sporočila, da od podpisa odstopa. Ženevska deklaracija je tako ostala brezvreden list papirja. Prim. Zečević, SLS 140–159.

²³⁰ Lukan, Korošec 33. K odločitvi slovenske politične elite za jugoslovansko državo pod srbskim vodstvom prim. Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini, v ZČ 42 (1988) 525–532.

Ivan Cankar und den Abgeordneten der Kärntner Slowenen Granz Grafenauer. Die politisch motivierten und, wie sich bald herausstellte, größtenteils ungerechtfertigten Verhaftungen, erfolgten auf Initiative lokaler bzw. regionaler militärischer und ziviler Organe, vielfach auf der Grundlage deutschnationaler Denunziationen, und waren nicht im Sinne der Staatsspitzen. Sie wurden von diesen sogar kritisiert, so zum Beispiel vom Innenminister Karl Frh. von Heinold oder auch vom österreichischen Ministerpräsidenten Karl Graf Stürgkh, der später, nach dem Kriegseintritt Italiens, auch eine Amnestie für politische Verbrechen anregte aber gegen die maßgeblichen militärischen Stellen (Armeeoberkommando/AOK; Kommando der Südwestfront) nicht durchdringen konnte. Die Verfolgungen, die den österreichischen Patriotismus der slowenischen Intelligenz sicher nicht gestärkt haben, wurden von der slowenischen Bevölkerung nur im geringen Maße wahrgenommen. So richtig in deren Bewusstsein gerückt hat sie erst später – nach der Wiedereröffnung des Parlaments Ende Mai 1917 – die slowenische Reichsratsvertretung, die sie in einer Vielzahl von Interpellationen in der Werbung für ihr nationalpolitisches Programm geschickt propagandistisch ausschaltete.

Einzelne Jungliberale suchten im Zusammenhang mit dem erwarteten Kriegseintritt Italiens Verbindung mit der südslawischen politischen Emigration, die sich Ende April 1915 im Südslawischen Ausschuss (Jugoslavenski odbor) mit Sitz in London organisierte und die südslawische Frage außerhalb der Habsburgermonarchie lösen wollte. Doch diese Seitenlinie der slowenischen Politik war dann nach dem Londoner Pakt zwischen Italien und der Entente, der die Abtrennung slowenischen Territoriums an Italien sozusagen zum Kriegsziel der Entente erklärte, politisch gelähmt. Der Hauptlinie der slowenischen Politik, verkörpert durch die VLS, fehlte am Beginn des Krieges eine klare Orientierung und ihre politische Aktivität wurde auch zusehends durch den von den österreichischen politischen Behörden aufmerksam verfolgten innerparteilichen Konflikt zwischen Krek und Šušteršič, der anfänglich noch nicht auf unterschiedlichen nationalpolitischen Auffassungen beruhte, behindert. Doch auch die katholische Partei wurde durch den drohenden Kriegseintritt Italiens aktiviert. Auf Initiative des Bischofs von Veglia (Krk), des Slowenen Anton Mahnič, wurde Anfang März unter Mitwirkung kroatischer Politiker, aber auch von Krek und Korošec, eine Denkschrift an den Papst verfaßt, in der das katholische Kirchenoberhaupt gebeten wurde, sich auf der erwarteten Friedenskonferenz für die kroatisch-slowenische Sache einzusetzen – im Sinne einer Vereinigung im Rahmen der Monarchie und sollte diese zerfallen, für ein eigenes Königreich, das aber nicht unter Serbien fallen sollte. Der Papst versprach auch, dies zu tun, sollte er zur Konferenz zugelassen werden.

Mit dem Kriegseintritt Italiens hängt auch die nächste politische Aktion der SLS zusammen, die sich für sie überraschender Weise ergab. Das AOK befürchtete nämlich, dass die italienische Armee nach Krain durchbrechen könnte und wollte für diesen Fall einen slowenischen Volksaufstand organisieren. Zu diesem Zwecke wollte es die Stimmung der Bevölkerung und die politischen Verhältnisse dieser Region in Erfahrung bringen und beauftragte den Kundschaftsoffizier Hauptmann Viktor Andrejka, einen durch und durch schwarzgelben aber auch nationalbewussten Slowenen, mit dieser Aufgabe, mit der »Aktion Krain und Küstenland«. Andrejka trat daraufhin mit führenden Politikern der SLS (Krek, Josip Pogačnik, Šušteršič) in Kontakt, die die Gelegenheit wahrnahmen, über ihren Landsmann dem AOK und damit auch dem Generalstabschef Franz Conrad von Hötzendorf, einerseits die Bedeutung der slowenischen Nation als eines loyalen verlässlichen Bollwerks gegen Italien hervorzuheben und andererseits gleich auch ihre nationalpolitischen Zielsetzungen darzulegen. In die Armee, als einzigem antidualistischen Machtfaktor im Staate, hatten die Politiker der VLS schon vor dem Krieg gewisse Hoffnungen gesetzt und von Conrad wusste man, dass er ein maßgeblicher Vertreter der großösterreichischen Reichsreformidee Franz Ferdinands und insbesondere auch der trialistischen Idee war. Die über Andrejka dem AOK und Conrad übermittelten Zielvorstellungen waren den damaligen realpolitischen Möglichkeiten angepasst und liefen auf eine Reduzierung bzw. eine Etappenlösung des vor dem Krieg deklarierten trialistischen Programms hinaus: Zunächst sollte ein autonomes Großslowenien geschaffen werden, »als starke Grenzschutz gegen Italien«, in der Folge, sollte der Dualismus zunächst noch bestehen bleiben, ein cisleithanisches Illyrien mit dem Zentrum in Laibach, und schließlich, nach dem anzustrebenden Fall des Dualismus, der jedoch vor dem Ableben Franz Josephs nicht zu erwarten war, sollte eine von einem kroatisch-slowenischen Block dominierte Vereinigung aller Südslawen der Monarchie erfolgen, eventuell sogar unter Einbeziehung Serbiens und Montenegros, und zwar im Sinne eines »zentralen Föderalismus«, mit einer mächtigen Zentralregierung auf der Basis eines gemeinsamen Wirtschafts-, Verkehrs-, Rechts-,

und politischen Raumes (Volksvertretung, Außenpolitik) und der deutschen Staatssprache. Dieser, man könnte sagen, Nachklang auf die seinerzeit in Franz Ferdinand gesetzten politischen Hoffnungen wurde von Conrad offenbar wohlwollend aufgenommen, denn er sah sich veranlasst, den ihm vorgelegten, die Slowenen sehr positiv beurteilenden Bericht, in komprimierter Form und unter seinem Namen mit dem Titel »Haltung der Slovenen im Kriege« an die maßgeblichen politischen und militärischen Stellen zu senden. Das AOK sah außerdem Maßnahmen zur Förderung der Slowenen vor und fasste die Schaffung einer Art slowenischer Militärgrenze gegen Italien sowie die »Protegiierung der politischen Pläne der Slowenen« nach dem Krieg ins Auge. Den Bericht Conrads erhielt auch das Kommando der Südwestfront, dessen Kommandant – Erzherzog Eugen – für den Bereich der »Armee im Felde«, zu dem auch die slowenischen Gebiete als Hinterland der Isonzofront gehörten, Machtbefugnisse im Wirkungskreis eines Landeschefs innehatte. Die Reaktion des Kommandos war eine massiv negative. Es bombardierte das AOK geradezu mit antislowenischen Berichten und ließ vor allem die Intelligenz und selbst die katholischen politischen Führer (Krek, Šušteršič) in einem überaus schlechten Licht erscheinen. Die von Eugen gezeichneten Berichte verfehlten ihre Wirkung nicht. Obwohl sie von Conrad mit Reserve aufgenommen wurden, war fortan von einer Förderung der Slowenen keine Rede mehr und die Politiker des SLS mussten erkennen, dass die vagen Hoffnungen, die sie in die hohen militärischen Kreise gesetzt hatten, unbegründet waren. Im Frühjahr/Sommer 1916 befand sich die noch dazu innerlich zerrissene Hauptkraft der slowenischen Politik auf einem absoluten Tiefpunkt.

Zu einer allmählichen Neupositionierung der Hauptlinie der slowenischen Politik kam es in der zweiten Hälfte des Jahres 1916, wobei die treibenden Kräfte Krek und Korošec waren, die zunehmend die Politik der VLS und ihres verlängerten Arms, des Kroatisch-slowenischen Klubs im noch geschlossenen Reichsrat dominierten, während Šušteršič für die Dauer des Krieges eher der politischen Passivität zugeneigt war. Da von den Staatsspitzen – wie sich gezeigt hatte, auch den militärischen – im Hinblick auf die Realisierung selbst eingeschränkter politischer Ziele nichts zu erwarten war, war die Rückbesinnung auf die eigenen Kräfte und deren Mobilisierung das Postulat der Stunde. Mitbewirkt aber wurde die neue politische Positionierung auch durch wichtige äußere Faktoren. Das war einmal die „Osterbegehrschrift“ 1916 der deutschen Parteien, die sogenannten „Deutschen Belange“, deren Realisierung eine vollkommene Unterordnung der Slowenen in einem deutsch dominierten Österreich (Cisleithanien) bedeutet hätte und deren zu Recht befürchtetes Oktroi zumindest bis April 1918 wie ein Damoklesschwert über der slowenischen Politik hing. Und das waren im Herbst 1916 die Ermordung des Ministerpräsidenten Stürgkh, der Verkörperung des Kriegabsolutismus, und der einen Monat später erfolgte Tod des greisen Monarchen, der Verkörperung des Zusammenhalts der Monarchie. Beide Ereignisse stellten eine innenpolitische Zäsur dar und markierten gleichzeitig den Beginn einer neuen Zeit, mit der Hoffnung auf eine Befreiung des innenpolitischen Lebens durch die Wiedereröffnung des Parlaments.

Nicht geringe Erwartungen setzte die slowenische Politik dabei in den jungen Kaiser Karl, insbesondere wegen seiner Friedensbemühungen und seines Eintretens für die Rückkehr zu vollen verfassungsmäßigen Zuständen. Selbst Karls Krönung zum König von Ungarn Ende des Jahres 1916, die den Dualismus bestätigte und damit zu den trialistischen bzw. föderalistischen Plänen der Slowenen in Widerspruch stand, konnte die positive Einstellung zum Kaiser nicht stärker beeinträchtigen. Subdualistische Lösungen – die Vereinigung der slowenischen und kroatischen Länder unter der Stephanskronen – wurden sogar angedacht und mangels notwendiger politischer Partner in Kroatien – nur die Starčević Partei des Rechts und Stjepan Radić waren dafür zu gewinnen – wieder fallen gelassen. Zu den innenpolitischen Faktoren kamen dann noch weltpolitische Ereignisse wie die Russische Revolution und der Kriegseintritt der USA, mit ihren Forderungen nach Selbstbestimmung der Nationen und neuer Demokratie, hinzu, die ebenfalls zu einem neuen Selbstverständnis und auch zu einer selbstbewusster werdenden slowenischen Politik führten. Konkreten Ausdruck fand diese Entwicklung in der erfolgreichen Konzentration der slowenischen und überhaupt der südslawischen politischen Kräfte der österreichischen Reichshälfte, die sich dann in der Gründung des alle südslawischen Reichsratsabgeordneten Cisleithaniens umfassenden, von Anton Korošec geführten, Südslawischen Klubs (Jugoslovanski klub/JK), der zum Sprachrohr der slowenischen Politik wurde, manifestierte. Auf der ersten Sitzung des wiedereröffneten Reichsrates am 30. Mai 1917 verlas dann Korošec das Programm des JK, die später sogenannte Maideklaration, in der die Vereinigung aller von Slowenen, Kroaten und Serben bewohnten Gebiete der Monarchie zu einem Staat unter dem Zepter der Habsburger gefordert wurde.

Man erwartete ernsthaft eine Staatsreform und setzte wieder die größten Hoffnungen in den Kaiser, der in dieser Phase (Juni/Juli 1917) selbst eine Föderalisierung Cisleithaniens andachte – die Integrität der Länder der Stephanskronen wurde von ihm allerdings nicht in Zweifel gezogen – und vor hatte, zu diesem Zweck ein parlamentarisches Konzentrationskabinett der Nationen einzusetzen. Die slowenische Politik wäre in dieser Phase bereit gewesen, auch auf Etappenlösungen ihres in der Maideklaration vorgestellten und dem Kaiser persönlich vorgetragenen Programms einzugehen (Zustimmung zum Budgetprovisorium des provisorischen Kabinetts Seidler, Mitarbeit im Verfassungsausschuss des Reichsrats). Als der JK jedoch erkennen musste, dass einerseits der Kaiser seinen Plan des Konzentrationskabinetts nicht realisieren konnte oder wollte, und dass andererseits die Tschechen an einer Staatsreform, die nur Cisleithanien betraf, nicht mehr mitwirken wollten, begann er die Reformierbarkeit der Monarchie sowie den diesbezüglichen Willen des Kaisers grundsätzlich in Zweifel zu ziehen und schwenkte gemeinsam mit den Tschechen auf einen kompromisslosen Oppositionskurs um. Die Maideklaration wurde Ende Juli 1917 von Krek zum „Minimum der Forderungen“ erklärt und der JK war fortan nur bereit, ein Kabinett zu unterstützen, das die Maideklaration in ihr Programm aufnehmen würde. Der Kaiser und seine Regierungen (Heinrich Clam-Martinic, Ernst Seidler, Max Hussarek) konnten aber realistischer Weise den Slowenen nur eine Verwaltungsautonomie in zu errichtenden nationalen Kreisen im Rahmen der bestehenden Kronlandgrenzen anbieten, mehr war auf parlamentarischem Wege – wenn überhaupt (der deutsche Nationalverband wollte diese Lösung zwar für Böhmen, nicht jedoch auch für die Länder mit slowenischer Bevölkerung) – nicht zu erreichen. Die Aufnahme der Maideklaration in ihr Programm konnte keine cisleithanische Regierung auf dem Boden der bestehenden Verfassung ernsthaft in Erwägung ziehen, da sie damit ihre Kompetenzen überschritten hätte. Dies war natürlich auch dem JK bewusst, der somit eine Reorganisation der Monarchie nicht mehr erwartete und von da an nur mehr auf das Kriegsende und die damit verbundenen Chancen einer Neuordnung wartete. Die Maideklaration mit ihrer Habsburgerklausel erwies sich dabei als taktisch nützliches politisches Instrument. Die Realisierung der Maideklaration – mitten im Krieg – hätte eines Staatsstreichs von oben bedurft – Korošec hatte ihn einmal in einer kaiserlichen Audienz angedeutet –, und der war, wie das politische und persönliche Profil des zwar gut meinenden aber immer wieder schwankenden Kaisers bald jedem offenbarte, ebenso wenig zu erwarten, wie die Realisierung der Maideklaration auf parlamentarischem Wege.

Somit hatte der JK die Weichen für eine Politik gestellt, die in letzter Konsequenz auf eine Loslösung der Slowenen/Südslawen von der Habsburgermonarchie zusteuerte. Einen Einfluss auf diese neue, mit den Tschechen abgestimmte Oppositionspolitik, mag auch die Korfu-Deklaration vom 20. Juli 1917 gehabt haben. Es handelt sich dabei um die gemeinsame Erklärung der serbischen Regierung und des Südslawischen Ausschusses, die eine Vereinigung aller Serben, Kroaten und Slowenen unter dem Zepher der Karadorđević vorsah. Die slowenische Politik verwendete sie, um die Maideklaration mit der Habsburgerklausel zu promovieren und darauf hinzuweisen, dass für eine mögliche antiösterreichische Lösung der südslawische Frage die österreichischen Staatsmänner die Schuld tragen würden, weil sie nicht rechtzeitig die existenziellen Forderungen der österreichisch-ungarischen Südslawen, dargelegt in der Maideklaration, berücksichtigt hätten.

An der oppositionellen Politik des JK konnte auch die Tatsache nichts ändern, dass in Seidlers ab Ende August 1917 definitives Kabinett auch ein Slowene aufgenommen wurde, der frühere Sektionschef und nunmehrige Minister ohne Portefeuille Ivan Žolger, übrigens der erste und einzige slowenische Minister in der Geschichte der Habsburgermonarchie. Die Radikalisierung der slowenischen Politik, die sich Anfang September 1917 auch in einem Zeitungsartikel von Krek widerspiegelt, in dem dieser die Habsburgerklausel bereits relativierte, wollte von den führenden slowenischen Politikern nur Šušteršič nicht mittragen, der im Gegensatz zur Klublinie die Maideklaration als »Maximum« erklärte – er wollte also die ursprüngliche, zu Etappenlösungen bereite Politik beibehalten –, Anfang November 1917 aus dem JK austrat und sogar versuchte die SLS aufzulösen. Er wurde zum schärfsten, von Regierung und Kaiser nicht ungerne gesehenen Kritiker der Politik des JK, verlor aber zusehends an Rückhalt in der Bevölkerung, bevor er als »Abtrünniger« und »Uskoke« angefeindet, in völlige Isolation geriet und es knapp vor Zusammenbruch der Monarchie sogar für ratsam hielt, Krain zu verlassen. Manche Kritikpunkte, die von Šušteršič artikuliert wurden – unkritischer Jugoslawismus, Unitarismus, Vernachlässigung der religiösen Frage, Unterschätzung der italienischen Aspirationen auf der Basis des Londoner Paktes – hatten durchaus ihre Berechtigung.

Der Kaiser hatte die Maideklaration lange Zeit nicht wirklich ernst genommen und ihre Sprengkraft nicht erkannt, obwohl sie durch die vom JK getragene und von Jeglič geförderte Delarationbewegung, eine Massenbasis erhielt. Die Initialzündung dafür gab die von Jeglič initiierte Laibacher Erklärung vom 15. September 1917, in der die Forderungen der Maideklaration mit dem Friedensappel des Papstes kombiniert worden waren. Es konnten schließlich über 300.000 Unterstützungserklärungen gesammelt werden. Für die Deklarationsbewegung aber war die Habsburgerklausel der Maideklaration unverzichtbar. Bei der habsburgtreuen slowenischen Bevölkerung genoss Kaiser Karl, von dem man sich die Gewährung der »Jugoslavija« im Rahmen der Monarchie erwartete, noch bis in den Herbst 1918 hinein besonderes Vertrauen. Daraus entstand eine doppelbödige Politik des JK, und zwar sowohl gegenüber der slowenischen Bevölkerung aus auch gegenüber den Staatsspitzen. Beiden konnte und wollte man über den realistischer Weise zu erwartenden Endpunkt dieser Entwicklung keinen reinen Wein einschenken. Diese Doppelbödigkeit bestand aber auch auf Seiten der Regierung und des Kaisers. Einerseits verlangte man von den Slowenen absoluten Patriotismus, andererseits aber glaubte man, ohne es lange Zeit auch offen auszusprechen, die vom JK vertretenen politischen Vorstellungen nicht wirklich in Betracht ziehen zu müssen, geschweige denn, sie als Plattform für etwaige Verhandlungen zu akzeptieren. Der Kaiser etwa sagte den Vertretern der Slowenen, die ihm mehrfach die Maideklaration vortrugen, nie direkt, dass deren Forderungen nicht erfüllbar seien, obwohl er es natürlich wusste. Seiner Einschätzung nach hatte nämlich die Maideklaration einen dreifachen Charakter, sie war »staatsfeindlich«, weil sie den österreichischen Staatsverband zerreißen wollte, gleichzeitig aber war sie auch monarchie- und habsburg-freundlich.

Die zunehmende Radikalisierung der Politik des JK fand in den Reichsratsreden, dann im Jänner-memorandum 1918, mit dem der JK versuchte, die südslawische Frage zu internationalisieren, und schließlich in der Agramer Resolution Anfang März 1918, die auf der Basis des Selbstbestimmungsrechtes der Nationen einen unabhängigen, demokratisch aufgebauten Staat der Slowenen, Kroaten und Serben forderte und aus der –wie sich Korošec später ausdrückte – „das Habsburgerzepter hinausgeworfen“ wurde, ihren Ausdruck. Im Mai 1918 gingen dann auch der Kaiser und die Regierung auf direkten Konfrontationskurs zum JK. Die slowenische Deklarationsbewegung wurde verboten und den Slowenen wurde von den Staatsspitzen, und zwar sowohl vom Regierungschef Seidler als auch vom Kaiser, der von einer Audienz der Deutschen und deutschfreundlichen Slowenen aus den slowenischen Gebieten nicht unbeeindruckt geblieben war, klargemacht, dass die Slowenen in keine wie auch immer geartete Lösung der südslawischen Frage einbezogen werden würden. Das slowenische Problem, so drückte sich der Minister des Äußern, István Burian, auf der Sitzung des Gemeinsamen Ministerrates am 30. Mai 1918 aus, sei eine „rein österreichische Frage [...], die in einen kaum verständlichen Konnex mit der südslawischen Bewegung gebracht werde“, und der österreichische Ministerpräsident Seidler assistierte ihm: Bei den Slowenen sei die „Agitation von außen hineingetragen und sitze nicht tief“. Das slowenische Problem sei ein im Rahmen Cisleithaniens zu lösendes Problem. Überhaupt gab es deutliche Anzeichen einer bereits realitätsfernen Beurteilung der südslawischen Frage seitens der Staatsspitzen. So wurden auf der erwähnten Sitzung und auch auf späteren Sitzungen des Gemeinsamen Ministerrates vor allem trialistische und subdualistische Lösungen erörtert, immer unter Ausschuss der Slowenen, und Burian meinte noch auf der Sitzung Ende September in völliger Verkennung der entstandenen Lage, man könnte mit dem Anschluss Bosniens-Herzegowinas an Ungarn bzw. Kroatien im subdualistischen Sinne „den Südslawen eine Freude bereiten“. Die slowenische Frage betrachtete er aber als eine „junge und gekünstelte“, obwohl er gleichzeitig auch konstatieren mußte, dass die „staatsfeindliche Korošec-Bewegung“ bereits »rapideste Fortschritte« gemacht habe.

Der Kaiser und seine Regierungen gingen in der südslawischen/slowenischen Frage, wie auch in den anderen nationalpolitischen Fragen mit den nationalpolitischen Forderungen der deutschen Parteien weitgehend konform. Die slowenischen Politiker befürchteten aber gerade das, nämlich unter deutscher Vorherrschaft verbleiben zu müssen, der sie alleine – als slowenische Nation – nicht gewachsen sein würden. Dies war einer der Hauptgründe für ihren weitgehend unkritischen jugoslawischen Unitarismus – die Slowenen als Teil einer großen jugoslawischen Nation –, den sie vertraten, um nicht aus dem südslawischen Komplex herauszufallen. Das Ziel war, wie immer wieder betont wurde, die unbedingte Befreiung von der Herrschaft der Deutschen. Der Kaiser und seine Regierungen hielten aber bis in den Oktober 1918 hinein an der Fiktion fest, dass die Slowenen eine Vereinigung mit den Kroaten und Serben – insbesondere mit den Serben – nicht wünschten. Sie wollten nicht wahrhaben, dass die Ideen der Mai-

deklaration bei der slowenischen Bevölkerung auf eine breite Akzeptanz stießen. Für sie war daher nur eine Lösung der südslawischen Frage annehmbar, welche die Forderungen der Slowenen ignorierte.

Der militärische Mißerfolg der Mittelmächte (Westfront, Piave), der sich im Juni 1918 abzeichnete, und die gleichzeitige Bereitschaft der Entente, die tschechoslowakische Staatlichkeit anzuerkennen, was auf die Zerschlagung der Habsburgermonarchie hinauslief, machte den slowenischen Politikern klar, dass es höchst an der Zeit war, an die Zeit danach zu denken. So wurde Mitte August der Volksrat für Slowenien und Istrien in Laibach und schließlich Anfang Oktober, nachdem es dem JK gelungen war, auch die maßgebliche politische Kraft der Südslawen Transleithaniens, die Kroatisch-serbische Koalition, zu gewinnen, die dazugehörige Dachorganisation, der Nationalrat der Slowenen, Kroaten und Serben in Agram, gegründet. Beide Organisationen wählten Korošec zu ihrem Vorsitzenden, der somit zum wichtigsten Politiker der Südslawen in der bereits wankenden Habsburgermonarchie avancierte. Zum Verhandlungspartner der Staatsspitzen wurde er damit nicht. Diese glaubten nach wie vor Lösungen über die Köpfe der Betroffenen hinweg erörtern zu können. Lösungsrelevante Entscheidungen wurden ohnehin keine mehr getroffen.

Als der Kaiser den Vorsitzenden des JK und nun auch des Nationalrats in Agram am 11. Oktober 1918, gut zwei Wochen vor dem Ende, ein letztes Mal in Audienz empfing und ihn beschwörte, die Slowenen mögen doch Österreich treu bleiben, soll Korošec nach eigener Aussage geantwortet haben: »Majestät, es ist zu spät!« An dieser Tatsache konnte auch das kaiserliche Manifest vom 16. Oktober 1918 nichts mehr ändern, das die Föderalisierung nur Cisleithaniens auf der Basis des nationalen Prinzips ankündigte und natürlich vom Nationalrat in Agram postwendend abgelehnt wurde. Zwar gelangte der letzte Gemeinsame Ministerrat am 22. Oktober endlich auch zur Ansicht, dass »das Aufgehen Sloweniens im südslawischen Länderkomplex [...] ein saurer Apfel sei, in den man beißen müsse« - so der Gemeinsame Finanzminister Alexander von Spitzmüller -, doch dies beeinflusste den Lauf der sich rasch entwickelnden Dinge nicht mehr. Am 29. Oktober 1918 trennten sich die Slowenen von der Monarchie und ihrem Kaiser - von ihrer politischen Elite schlecht vorbereitet auf die Zeit danach, denn es fehlten ausgearbeitete Konzepte. In Zagreb und in Ljubljana wurde der Staat der Slowenen, Kroaten und Serben proklamiert, der sich dann, nachdem sich die Genfer Vereinbarung, die Korošec mit dem serbischen Ministerpräsidenten Nikola Pašić und dem Vorsitzenden des Südslawischen Ausschusses Ante Trumbić ausgehandelt hatte, bald als wertloses Papier herausstellte, ohne besondere Garantien am 1. Dezember 1918 mit Serbien und Montenegro zum Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen vereinigte.